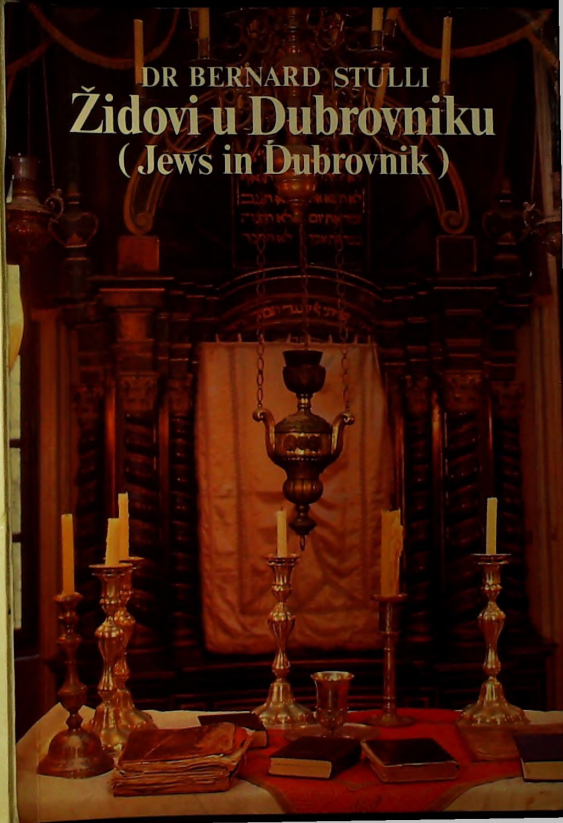

DR BERNARD STULLI
Židovi u Dubrovniku
(Jews in Dubrovnik)

Naslovna strana
Unutrašnjost sinagoge u Dubrovniku danas
(Snimio Edward Serotta, U.S.A.)

Dr. Bernard Stulli
ŽIDOVI U DUBROVNIKU

ה'תרס"ח
ב' שבט
לדפוס

Izdavač

JEVREJSKA OPĆINA ZAGREB, NAKLADNI ZAVOD MATICE
HRVATSKE, ZAGREB, i KULTURNO DRUŠTVO »DR MIRO-
SLAV ŠALOM FREIBERGER«, ZAGREB

Za izdavača
Srdan Matić
Marija Peakić-Mikuljan

Glavni urednik
Branimir Donat

Urednik
Jasminka Domaš

Recenzenti
prof. Fedor Mnačanin
Slavko Goldstein

Priredila za štampu
Dr. Maja Bošković-Stulli

Fotografije u boji
Edward Serotta

Rezume
Julija Koš

Prjevod rezimea na engleski
Tony i Volga Dawe

Tehnički urednik
Alfred Pal

Korektura
Drago Dujmić

Naklada
2.000 primjeraka

Tisak
»Prosvjeta« Bjelovar, 1989.

ISBN 86-401-0134-5

© YAD VASHEM—THE HOLOCAUST MARTYRS' AND HEROES' REMEMBRANCE AUTHORITY.
JERUSALEM

Dr Bernard Stulli

Židovi u Dubrovniku

(*Jews in Dubrovnik*)

Zagreb
1989

Dr. Bernard Stulli

Jews in Dubrovnik Summary

Prepared by Julia Koš

In the 14th century Dubrovnik was an increasingly busy and important maritime and trading town: an important centre of mediatory trade between the countries of the Balkans and their hinterland, other Adriatic and (a part of) the markets of the Mediterranean. According to preserved historical documents some Jewish doctors were living in Dubrovnik at that time and it is beyond question that a fair number of Jewish businessmen also spent time in Dubrovnik, although more information relating to Jewish commercial dealings there is obtainable for the period covering the second half of the 14th century, at the time when the Republic of Dubrovnik was beginning its evermore independent and economically successful journey through the centuries.

From the third decade of the 15th century until the time of its fall in 1808, the Republic of Dubrovnik extended over an area stretching from Boka Kotorska almost to the Neretva estuary, including the islands along this stretch of Adriatic coastline (with the exception of the island of Korčula). Dubrovnik's strong economic development in the first half of the 15th century attracted a growing number of business people from foreign lands, among them, Jews. It would appear that most of the latter came from southern Italy. Southern and central Italy had, since the 12th century onwards been a «favourite abode of Jews», where they had also found refuge from the pogroms of the western Mediterranean countries. In Dubrovnik they traded in various kinds of goods, arranged financial deals and settled their disputes

with other merchants. During the course of the 13th, 14th and even the 15th century the Republic of Dubrovnik introduced no special legal provisions or decrees regarding the status, rights or activities of Jews within its territorial borders; indeed, they received identical treatment as did all other foreigners.

According to research carried out to date, it appears that Dubrovnik had very few Jews who were permanently resident. Most of those who were there were business people who were always on the move. A foreigner (*foresterius*) could also have been one who was merely «staying» in Dubrovnik (*comorans in civitate Ragusii*) as well as one who was resident there (*habitans in civitate Ragusii*). In order to be granted citizenship of Dubrovnik (*civilitas*), a foreigner was obliged to live in the Republic for an extended period of time.

Although the Republic was a Catholic State, with the Archbishop of Dubrovnik exercising considerable influence over the secular matters of the commune, in the 13th century available sources give no indication as to whether measures imposed by the Roman Curia had any practical effect in the Dubrovnik area. Nevertheless, despite the fact that the Republic had no State-imposed regulations or measures which would jeopardize or undermine the position of the Jews, it did become the custom there to depict oneself as a Jew (masks, etc.) during carnival time, when there were occasional rather rough jokes about Jews as well as a modicum of rough treatment. That a mood of anti-Jewish

sentiment did exist is confirmed by the rumours that were broadcast in 1348, when plague was raging in Dubrovnik, that the cause of the epidemic was poisoning, allegedly perpetrated by Jews. Details of this exist in the old Dubrovnik chronicles.

The main business activities of Jewish merchants were carried on between Apulia and Dubrovnik. Various kinds of goods were involved, including salt. In the 14th and 15th centuries business operations also included coral. It was the practice, of course, for trading to be carried out by dealing in money, particularly credit deals.

Concurrently with the big influx of Jews into Turkish areas in the final decade of the 15th century, an increasing number of them was settling in Dubrovnik on a permanent basis, this being made easier through the by then long-established business relationships and the economic rise of Dubrovnik. This sudden influx of foreigners prompted the government of Dubrovnik in 1498 to discuss on a number of occasions "about new Jews, Murani (Christianized Moors) and Christians", but on each occasion any conclusive decision was postponed. The preserved minutes of the Senate of the time give no indication as to whether any solution was in fact arrived at.

In the 16th century the continuing arrivals of new Jewish settlers provoked some resistance in certain circles within the local environment. In 1502 seven Jews were sentenced to death for the alleged ritual murder of an old woman. Pressured by the local business community, which did not relish the idea of the threat of competition posed by the newcomers, the government of Dubrovnik began issuing decrees banning permanent settling by Jews. Following preliminary talks in 1514 and again in 1515 the government went on to banish all Jews who were permanently resident, allowing merchants to stay only on a temporary basis and for just long enough to finalize their business deals. However, those measures were not to last for very long in practice and we have no information which would confirm that

they were implemented consistently. The spreading participation of Jewish merchants in Balkan trading operations, combined with a commitment to direct their efforts towards the port of Dubrovnik, led to the renewal of privileges for entrepreneurs in such trade and a renewed permanent settlement of Jews in Dubrovnik in the 1530s. In 1538 the Jews were authorized to settle within the city walls. In 1538 it was defined in which section of housing in the town the Jews would be permitted to live. It was decided to set aside "five or six houses, or more if necessary" (*eligere quinque aut sex domos pro sua habitatione, et eo plures sicut fuerit necessarium*). This was to form the nucleus of a Ghetto. In 1546 definite rules were established regarding the Ghetto, located along the main street. It was decreed that the Ghetto gates be locked at night and that any residents who were found wandering around outside its limits during that period would be punished. A levy was also raised which Jews were forced to pay, on a per capita basis. And so a Jewish Community was formally established in Dubrovnik, headed by a "Consul of the Jews" (*consul Hebreorum*). During the course of the 16th century the number of Jews settled in Dubrovnik increased to a marked degree. In 1571 it was further decreed that all Jews in the city who were not engaged in commerce must leave Dubrovnik, and that all Jews who had to live in the Ghetto must be registered. In 1589 the Ghetto was extended and annual rents were increased to 800 gold scudis. In 1587 the Roman Catholic Curia demanded a more rigid form of treatment of Jews and the Dubrovnik government dutifully imposed regulations according to which all Jews had to display a special sign on their clothing, they had to live within the Ghetto confines and were not permitted to employ Christian servants. In practice, however, these stipulations were not rigidly applied and in 1592 Jews were once again allowed to have Christian servants. Furthermore, on several occasions during the 16th century, Jews had filled the posts of Consuls of Dubrovnik in Valona.

Jewish merchants had from time to time enjoyed customs privileges and when these were withdrawn they would appeal for protection to the Venetian and Turkish authorities.

At the end of the 16th century, competition posed by the port of Split began to cause serious problems for the commercial life of Dubrovnik. The Jews of Dubrovnik were profiting from their connections with other colonies in the Balkans and in western Europe. Trading included woolen rugs, silk and carpets, from the end of the 16th century they became involved also in usury. The insignificant participation of the Jews of Dubrovnik in maritime affairs, in shipping and maritime insurance, has not been researched to date. At the same time they took a quite active part in the ransoming of people from slavery in Turkey.

In the same century Jewish doctors were active in Dubrovnik, both in private and public service. They are known to have been excellent practitioners and on several occasions the Dubrovnik government despatched them to treat Turkish dignitaries in Bosnia and Hercegovina – which was yet another method of maintaining harmonious relations with the Turkish authorities. However, the Republic was obliged to comply with the requirement of requesting permission from the Church authorities before it could engage the services of a Jewish doctor within the State medical organization. Such permission was denied to the renowned medical expert from Portugal, Amatus Lusitanus, who was obliged to limit his activities to private practice, which he operated for two years during his stay in Dubrovnik from 1556. Some Jews were to spend many years in the service of the Republic. The "surgeon" Abrant, for example, served a full 32 years (1558–90). In 1580 the Catholic Church was again to demand that no Christian should be treated by a Jewish doctor, but the government of Dubrovnik chose not to accede to forming such legislation.

The cultural aspects of life in 16th-century Dubrovnik were also enriched through Jewish participation – to be more speci-

fically, by the activities of the Portuguese Jew, Didak Isaiiah Cohen, also known variously as Didar Pir and Jacob Flavije. He had arrived in Dubrovnik in 1559 and went on to write about the history of Dubrovnik and extolled the freedom and independence of the Republic. He was also a prominent champion of the cause for religious tolerance.

Beginning with the end of the 16th century a decline in the maritime and trading activities of the Mediterranean area started to become apparent, and the start of the 17th century saw the growth of very serious competition resulting from Venetian commerce being channelled through the port of Split. Concurrently and despite opposition from its Civil government, Dubrovnik experienced growing pressure from the Catholic militant anti-reformation movement. All this was to result in new repressive measures against the Jewish Community. Jews were not permitted to leave their Ghetto at night; their relationships were strictly confined to business; they could not employ Christian servants without the explicit permission of the bishop. Christians were barred from spending the night in the Jewish Ghetto; they could not associate "with Jews or Turks" nor were they permitted to accept matrimony; Jews were not allowed to discuss the Christian religion among themselves, etc., etc. The Republic of Dubrovnik had a reputation for its stand against any interference by the Church in secular affairs and as a consequence the foregoing restrictive measures were never rigorously implemented. During the course of the 17th century, however, a stirring of anti-Jewish public opinion could be observed, occasionally echoed in statements made by some prominent lay figures. One such was Nikola Gueric (1549–1610) who gave a series of addresses in Dubrovnik Cathedral in which he stressed the impiety of the Jews, exhorting them to turn away from their erroneous beliefs.

It was at this time that, once again, the Jews experienced an absence of any legal protection, manifested on one occasion by a stage-managed trial for murder of one Isaac Jeshurun, accused in 1622 of

the killing of a young girl. He was sentenced to a term of imprisonment of 20 years. After 32 months he was released from prison and banished from the Republic. At the same time that Jeshurun was arrested a number of anti-Jewish measures was introduced: internment in the Ghetto (a roll of all males present was drawn up), an order was issued for all Jews living outside the Ghetto to remove themselves there – all of this in an atmosphere of a general incitement to anti-Semitic feelings. In the very same year, however, the imposed measures were relaxed somewhat. The Ghetto was to an extent desecrated but Jews were still barred from employing Christian nannies or servants, from living outside the Ghetto without specific approval from the Small Council and the Senate, from spending the night outside the Ghetto and from undertaking trading activities on the territory of the Republic beyond the town itself. It was at that time that the Jewish Community in Dubrovnik comprised fifty men over the age of fourteen years. Fearing the imposition of further repressive measures, from 1623 many Dubrovnik Jews took advantage of being able to obtain permits to emigrate. At the end of April 1623 seventeen males had moved out, probably taking their families with them. By the end of 1624 there were only seventeen adult males left in the Dubrovnik Jewish Community. As early as November of that year, however, the situation had improved and the number of Jewish inhabitants was rising. In 1633, at the request of Rabbi Ernest Cohen, the government of Dubrovnik once again allowed Jews to come to and stay in Dubrovnik. In 1625 it was decreed that *Synagoga Haebreorum* should pay the sum of 250 gold ducats in the form of an annual rent for the Ghetto.

Once again, this time in 1647, the Diocese of Dubrovnik demanded the introduction of certain anti-Jewish measures, but again it encountered government opposition. In 1652 the Jewish Community was represented by three delegates. During the 17th century the Community continued to expand, but it was severely affected

by the devastating earthquake which struck Dubrovnik on 6th April 1667 that caused terrible damage and heavy loss of life. A list is in existence of thirty-nine Jews who died in the cataclysm. Following the rebuilding of the city, the locking of the Ghetto during the night was reintroduced.

It seems that in 1670, the fear of Jewish competition was the cause of an accusation being made against them, according to which they had, on the day of a votive church procession held in memory of the victims of the earthquake, shouted in their synagogue and had carried out a ceremony of circumcision in a house on the main street, for the public to see.

In 1677 the Synod of the Diocese of Dubrovnik repeated the standard list of prohibitions affecting both Jews and Christians. Although there were no Jews at that time in the Diocese of Ston, in 1665 the Ston Diocesan Synod announced an exceptionally militant proclamation to Christians recommending «the total avoidance of any contact with Jews, except in the course of trade or any other matters that were unavoidable.» In the years 1687–90 and 1693, the Bishop of Dubrovnik reiterated the more important stipulations of the anti-Jewish Synod proclamation.

During the rebuilding of Dubrovnik following the earthquake, the government of Dubrovnik responded less and less to the demands made by the Church authorities for a stricter treatment of the Jews, which in turn provoked the Church into increasingly pronounced insistence on the implementation of repressive measures. The withdrawal of privileges previously held by Jews (a prohibition issued to Dubrovnik subjects on the shipping of any Jewish goods from the Levant), were purely economic in nature and were prompted by the fear of competition at a time when trade was declining generally. However, in order that transit operations be maintained via the port of Dubrovnik, in 1650 the government was obliged to grant favourable customs tariffs to Jewish merchants, but despite all governmental eff-

orts Dubrovnik's share in Balkan trade continued to decline in the second half of the 17th century.

As in many other countries, Jews were barred from trading in foodstuffs and it seems that Dubrovnik applied this stipulation quite rigidly. All shop owners were forced to pay cash contributions to their Guilds for the restoration of the confraternal church of St Lucas, that had also been damaged in the earthquake, with Jewish merchants not being excluded from the arrangement. The rebuilding of the trading structure following the earthquake was a slow and difficult process. It transpired that taxes imposed on trading in goods from Sarajevo via the port of Dubrovnik were to be increased in parallel with those in the port of Split. The growing competition of foreign merchants was to be the cause of a rise in customs dues.

During that period, the House of Cohen was prominent not only within the trading circle but also in the entire business community of Dubrovnik. Among other public figures to come from the House of Cohen was Rabbi Aron Cohen (d. 1656). Archives list very few Jews as tradesmen in the Dubrovnik of the 17th century. They did, however, have their workshops for the tanning of leather, soap production and for woolen caps.

In the 18th century Jews were still unable to own real estate in the area of the Dubrovnik Republic. An exception was a contract whereby in 1652 the Synagogue bought a plot of land in Ploče, in the suburbs, from a private individual in order to use it as a cemetery.

Basic schooling within the Jewish Community was organized and provided by a rabbi; further education was acquired through practical work and experience, while a number of young men attended the Scuola Levantina in Venice. Following the 1670s, when the location and the organization of the Ghetto had been finalized, a synagogue was formed in Žudoska Street (in Dubrovnik, Jews were referred to as Žudelji). The 17th century saw the introduction of the Baroque interior,

which has been preserved to this day. The synagogue possessed many valuable items of movable inventory.

The Jews of Dubrovnik had, for a considerable period of time, preserved the inheritance of their language, a heritage which the Sephards had brought from Spain.

The first step to be taken towards a realization of civil rights was the formation of the Dubrovnik Jewish Community into a Brotherhood. This Brotherhood is first mentioned in 1699 as the *Schola Haebreorum*. The organization of this Brotherhood was in concord with others and, consequently, at its head were the *castaldos*, its main administrative body being the *Great Capitulum*, while the *Small Capitulum* was its executive body. All decisions made by the Brotherhood were subject to examination and approval by the State authorities. The Jews of Dubrovnik frequently identified their Brotherhood (*nostra scuola*) with their Community (*nostra universita*). On the basis of decrees issued in 1790, the organization of the Brotherhood was formalized. The statutory stipulations were not to be adopted without discord. In 1724 and again in 1741 certain Articles of the Statute (*Matricula*) were corrected. In 1792 the Republic of Dubrovnik confirmed certain decisions of the Brotherhood and decreed that they be entered into the *Matricula*. Although the formation of the Brotherhood was a significant step towards the realization of civil rights, no information exists to indicate that the Dubrovnik authorities ever declared Jews as citizens (*cives*). Certificates of citizenship were issued on an individual basis, to Jews also, and under certain conditions. Legally, Jews remained unable to acquire real estate and in 1799 ownership of real estate was forbidden to those who had acquired such property with the help of Christians. Only exceptionally was approval given for a Jew to buy property of this kind.

In the 18th century the function of the Ghetto remained unchanged. Costs of repairs to houses were paid for by the Brotherhood. The Ghetto was still used to

isolate the Jews from the life of the town. In 1755, however, there were more Jews living outside the Ghetto than were confined within it and the Senate discussed the possibility of extending the Ghetto. In 1756 the Senate reimposed many of the measures designed for the regulation of Jewish life in Dubrovnik. The regulations were, of course, restrictive in character and were introduced again in 1778 but as before they had no real effect in practice. In 1759, however, a process was initiated against a group of young Jewish men for dancing with Christian girls in the Lokrum Monastery, and for supposedly having enervated the local church. In an attempt to prevent attacks on Jews, the Jewish Brotherhood instituted similar measures. Decrees issued by the authorities often ranged Jews with *schismatics*, i.e. the Orthodox. Jews did, however, have a significant advantage over the Orthodox in that they had their own house of worship, the only religion to do so apart from Roman Catholics. The authorities often interfered in the internal affairs of the Jewish Community, examples of this being the allocation of seats in the synagogue and admittance, or otherwise, of members into the Brotherhood, or by the levying of high taxes, against which the Jews lodged a complaint, or by involving themselves in the very organization of the Brotherhood. Occasionally, however, the authorities would request that the Brotherhood should suggest the level of taxation for the rent of the Ghetto. On occasions the Jews would again ask the Turkish authorities for protection from those in Dubrovnik. On the whole, though, the position of the Jews of Dubrovnik in the 18th century was better than previously, despite the periodic militant actions against them, inspired mostly by the Church, such as that in 1724 when the Small Council decreed that all books carrying the title of Talmud be collected and handed over. The Senate decided that these copies should be burned and that in future possession of a Talmud would be prohibited and that any violations of this law would be punished. The Catholic Church repeated its already well-known stand to-

wards the Jews in its conclusions of the Diocesan Synods in 1729 and 1763. Sources record several cases of Jews being baptized into the Church, but where force or deceit had been employed to effect such an occurrence, it would be punished by imprisonment. Despite the prohibition of such acts, more cases did occur. Jews suffered physical attacks from time to time and Jewish tombstones were desecrated — as happened in 1733. Although the Dubrovnik authorities had generally resisted the Church in its attempts, some successful, to persecute the Jews, they were known to defer to the Church in investigations affecting Jews.

Following the economic recession in the 17th and the first decades of the 18th century, from the middle of the latter right through until the Continental Blockade in 1806, the maritime commerce of Dubrovnik did actually experience an upswing. Continental trade, on the other hand, had made only barely perceptible gains despite the Customs privileges granted it by the authorities. Foreign competition presented a serious problem and in 1776 the Dubrovnik government reimposed the regulation prohibiting Jews from conducting business activities beyond the city limits, unless they involved the production of kosher cheese or of wine.

The Jews were fairly active in retail trade — in 1739 there were ten Jewish shops. In 1723 it was decided that their owners must pay a *perper* (a unit of currency) per year to the Brotherhood of St. Luke. The new position of Jewish shopkeepers led to Jews selling items of food, despite the bans occasionally imposed. In 1777 there was even a Jewish *sensale* (trading representative) of Dubrovnik in Tunisia. On occasions the State would lend a helping hand to a trading company if it were threatened by financial ruin.

During this period, Jewish craftsmen began to appear in Dubrovnik, the odd tailor and hatter, a leather tannery and sail-maker, and a bookseller. Workshops operating as shareholding companies were introduced, and tradesmen began paying dues to their Guilds.

The 18th century also saw the emergence of Jews as part owners of ships, investors in maritime loans and insurance, leaseholders of State duties on ships and as ship administrators and traders. In the same century Jews also became involved in the coral-hunting industry. But the imposition of the Continental blockade in 1806 seriously affected the maritime activities of Dubrovnik.

More favourable conditions resulted in an expansion of the Jewish Community. The first more reliable census of those permanently resident and dating from 1756 listed 171 Jews. In 1782 Jews were occupying ten houses in the Ghetto and twenty-three outside it, with a total of forty-one families comprising 218 persons, which amounted to 3.6 per cent of the total population. In 1799 there were 210 Jews and in 1807 there were 227, but in both these cases it is not clear whether these figures included only adult males or whether the numbers included all members of the Community. Available literature does make mention also of a fair number of poor members in the Community.

The French occupation in 1806 and the resultant abolition of the Republic did not, however, result in a suspension of Dubrovnik's legal system. This prompted the Jews of Dubrovnik to draw up a petition to the authorities, drawing their attention to some old legal provisions which were designed to differentiate between Jews and other subjects. The Jews requested General Marmont to grant them the same treatment as other subjects. That same day, 22 June 1809, their request was granted and it was decreed that all laws passed by the former authorities of Dubrovnik restricting the civil rights of Jews are abolished in this area.

Unlike the Brotherhoods of the Antunins (first-class citizens) and the Lazarins (second-class citizens) the new authorities permitted the Jewish Brotherhood unhindered pursuance of its activities. *The Matricula* remained the basis of the legal order within the Brotherhood, but at times the conflicts within the Brother-

hood were such that the French authorities had to deal with them.

At that point in time the Ghetto had only seven houses for which the Brotherhood paid rent to the State. It has not yet been established with any degree of certainty when the gate to the Ghetto came down, but the indications are that it occurred after the Republic was abolished. It appears that during this period the Brotherhood was maintaining two schools, one religious and one secular.

The introduction of French rule brought hard times for the economy of Dubrovnik and not even the granting of full freedom to deal in foodstuffs was of assistance to the Jews and they compensated for their losses by supplying goods to the French army. Those trading arrangements appear to have been profitable since they attracted other Jews to the former Republic, which historical sources record as the Jewish invasion of Dubrovnik. They also occupied themselves in monetary dealings, a situation which prompted the Prefect of Dubrovnik to submit a complaint to the French authorities. Several of the more influential Jewish trading houses took part in the formation of the first Chamber of Commerce in Dubrovnik in 1812.

The final defeat of the French and the end of their rule of the eastern Adriatic coast in 1814 saw the appearance of the Austrians in Dubrovnik. They were to remain for more than a century and in the process transformed Dubrovnik into a small and insignificant provincial town. Although the position of the Jews in the Austro-Hungarian Empire was generally very good, in the first half of the 19th century many restrictions were still in effect. Although the truce between the forces of Europe had established that there would be no repressions suffered by those who had been loyal to the French, the Jews of Dubrovnik were fearful (particularly during Easter celebrations) that their civil rights would be restricted, and they asked the authorities for protection. The authorities responded with a proclamation which warned all inhabitants against any disturbance of the Jews, parti-

cularly during the Holy Week. Such an attitude, as well as the inclusion of two Dubrovnik Jews in the City Council, heralded favourable treatment in new circumstances.

However, the first half of the 19th century saw the introduction of certain curtailments of the civil rights of Jews in Dalmatia and, therefore, in Dubrovnik. As early as 1814 Jews were barred from dealing in cereals; then, in 1821 an Imperial decree first issued in 1725 which prohibited Jews from having resident Christian servants was extended to Dalmatia. New restrictions began to appear one after the other: for Jewish teachers a mandatory application had to be made for marriage to a Jew; limitations in the total of real estate possessed. The Constitutional Patent of 1848 gave Jews parity with Christians in the eyes of the law, both public and civil. Certain restrictions were once again abolished in 1860 and in 1867. The Law of 1890 gave Jewish religious communities within the Monarchy freedom of religious practise and religious association. Following the disappearance of the old Jewish Brotherhood, the Jewish Community had to be organized within the terms of that Law. A further decree issued in 1892 formed two Jewish religious Communities: those of Split and Dubrovnik. The Dubrovnik Community included all those Jews who were living in Dubrovnik, Korcula and Kotor. The authorities now demanded that a Statute of the Jewish Community of Dubrovnik be drawn up and sent for perusal and approval by the Ministry of Faiths and Religions in Vienna. The compilation of the Statute extended over a number of years, however, due to discord between the requests made by the authorities and those made by the Community. The Jewish Community of Dubrovnik had been reduced to only eleven adult males and was unable to support all the officials demanded by the authorities. The Community attempted to come to an arrangement with the Jewish Community of Trieste, whereby they would have one rabbi paid by the Trieste Community. The answer, however, was in the negative. Until the

present day no investigation has been carried out into when the Statute was finalized and approved.

The decree of 1892 established two centres in which the Jewish Register of Births would be held: Split and Dubrovnik. The School Council of the Communities had regularly delegated its representative to the «Teachers' District Councils for the County of Dubrovnik».

The customary occasional pressure exerted by the Catholic Church had ceased, and even the Synod of the Diocese of Dubrovnik no longer contained a chapter «On the Jews». However, anti-Jewish prejudice did not, indeed could not, disappear so quickly in an environment where, in the period between the 18th and 19th century, the people were roused against the Jacobins and the «Kikes».

The first half of the 19th century was a particularly difficult period from an economic point of view. Not even the newly-opened railway line between Dubrovnik and the hinterland could extend trade beyond regional boundaries.

Statistical information shows that in 1815 there were twelve wholesale traders, thirteen retailers, five «middlemen» and eighteen tradesmen among the Jews of Dubrovnik. After the 1830s economic stagnation reduced the number of Jewish families in Dubrovnik. The percentage of Jews among the merchants and tradesmen was falling continuously. Emigration from the entire region, which was caused by the severe economic conditions began to include growing proportions of them. Before the First World War only 24,000 people in the whole of Dalmatia were in employment. And economic conditions were an important factor in the changes which occurred in the number of members of the Jewish Community, but on the other hand any increase in that number did not necessarily reflect an improvement in the state of the economy. In 1869, while the Jewish Community of Dubrovnik numbered fifty-five members, that in Trieste numbered 5,600, that in Vienna 40,230, while the Prague Community numbered 13,015. Statistics compiled

by the State showed higher numbers than did the Jewish Community. Statistics also recorded the number of Jews in Dalmatia as well as in other regions. In the 19th century migrations of Jews between the towns in Dalmatia and towards Bosnia and Herzegovina were considerable. Reports dating from 1897, as well as from 1900 and 1901 give a general picture of life in the Jewish Community of Dubrovnik. In 1914 the Community numbered twenty-five adult members. It was struggling constantly against hard economic circumstances, there was no special school for Jewish children and they were obliged to attend State schools. Among the Jews of Dubrovnik in that period, the most outstanding personalities were Dr S. Mandolfo and Prof. R. Janini.

At the very beginning of the newly-founded State of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, the introduction of anti-Jewish Acts became common in many regions. As early as 1919 a Union of Jewish Communities was formed in Belgrade as an instrument of defence against the wave of anti-Semitism. The first Congress was called for 1 July 1919 in Belgrade and the Union's aim was for equality in the rights of communities until a State Law on Jewish religious Communities had been passed. The draft Law was finalized in 1925 and in 1928 the draft of an Interconfessional Law was prepared in an attempt to frame a general solution for the problem of religious communities. However, the 6th of January regime had preferred special Bills for those communities. Consequently, during the course of 1929-30 a whole range of Bills was introduced for all religions, with the exception of the Roman Catholic, among other Bills was that covering the religious Community of Jews in the Kingdom of Yugoslavia. The Union had produced a «sample» Statute which made it easier for the Communities to co-ordinate their Statutes with legal provisions. The Statute of the Jewish Community of Dubrovnik was approved in 1930 in the form of a temporary document, while approval of the final text was given in 1936. In the meantime, and for reasons unknown, in 1933 the regular ad-

ministration was abolished and until this day it has not been re-established; a commissariat was formed, which in its turn was also abolished in April 1934. In 1939 the area of the Jewish Community of Dubrovnik was defined, while the rabbinical functions came under the authority of the District Rabbinate in Sarajevo, which was of the Ashkenazi Order. The Jewish Community of Dubrovnik had vigorously resisted such moves, particularly the amalgamation with the Ashkenazi Rabbinate.

As with other Communities, problems arose in relation to the payment of dues and the State authorities issued a statement in which it was laid down «who should pay religious taxes». In 1936, the «federal» amount still outstanding from the Dubrovnik Community had increased to a level which would exclude that Community from participating in the Union Congress. The Union showed understanding and approved a sum of money as its contribution towards the payment of dues and for the repair of the Temple. We have no information regarding the number of members of the Jewish Community in that period, but the State-conducted Census of 1921 records the number of Jews on the territory of the Municipality, as does the Jewish Almanac of 1927. During this period several population counts record the movement of the number of Jews in the area of the Dubrovnik Municipality.

The economic activities of the Jews of Dubrovnik had not changed significantly when compared with the second half of the 19th century, and only minor changes occurred in the structure of these activities. Cultural activity had increased, however. In 1923 a Jewish Cultural Society was formed, but it had ceased to exist by 1929. No documentation has been found relating to its activities.

The Jewish Community of Dubrovnik helped to shelter Jewish refugees following the rise of Nazism. This produced financial problems which it was unable to solve unaided. The situation worsened when the Ministry of Interior Affairs de-

creed that refugees were no longer to be accepted. In 1940 the Union formed a Social Fund for the assistance of refugees, contributions for which were collected from the special donations set by the Community Administrators. The number of refugees continued to grow, particularly after the Italian Fascist authorities began to impose Aryan laws. Refugees from Italy wanted to go to Palestine. In 1941 the Union continually drew attention to the need for large contributions to the Social Fund, on which the lives of 3,500 refugees depended.

Anti-Semitism was quite pronounced in the northern parts of Yugoslavia, while in Dalmatia it was less so, except in isolated cases. After 1936, a wave of anti-Semitism swept through Yugoslavia and this was to result in the Union of Jewish Communities introducing a resolution regarding the problem. While in 1930 the Government issued a decree on regular annual assistance to the Jewish Community in Yugoslavia, in 1940 it introduced distinctly anti-Jewish measures. The Union of Jewish Communities reacted with a resolution, but to no avail. Those measures were an introduction to the pogrom which the Nazis and their collaborators proceeded to implement during their occupation of the country. The general State measures were complemented by the militant anti-Semitism of a large part of the Yugoslav Press.

With the occupation of Yugoslavia and the creation of the Independent State of Croatia, genocide of the Jews on a massive scale had become a nightmare reality everywhere, including Dubrovnik. At the end of April 1941 the Minister for Interior Affairs of the ISC declared that his government would deal with the Jewish problem in the same way as the German Government.

By as early as June 1941 the first Jewish victims had been taken from Dubrovnik to the notorious Jasenovac camp, run by the Ustasha. The Temple was not to be spared either. During searches, precious documents were taken away, Matriculae, archives and Communal records dating

from 1690. Fortunately, Holy Scriptures and other items required for the service of God were concealed before the arrival of the searchers.

On the eve of the Second World War, the Jewish Community of Dubrovnik numbered eighty-seven members and after the capitulation of Yugoslavia around 1,600 refugees arrived in Dubrovnik, mostly from Bosnia and Hercegovina. The Jewish Community of Sarajevo also asked for assistance from Dubrovnik. Altogether there were 147 refugees from Austria, Poland and Czechoslovakia, as well as 117 from Germany. By extraordinary self-denial, the Jewish Community of Dubrovnik managed to help considerably and to alleviate to a degree the suffering and misfortunes of those stricken people. From the autumn of 1941, the situation began to improve somewhat, following a ban issued by the Italian forces of occupation on the further deportation of Jews into the concentration camps of the Ustasha. Shortly afterwards, Nazi Germany began to increase its pressure on the Italian authorities to hand over to them all Jews under Italian occupational rule. Italy then began to organize its own Jewish concentration camps. With the internment of almost all Dubrovnik Jews, the operation of the Jewish Community there ceased, of course. Among the inmates of the Lopud camp were some pre-war members of the Communist Party of Yugoslavia; they formed a Party organization and maintained contact with the Local Council of National Liberation at Lopud. Although the requests made by the Nazis for the deportation of all Jews went unheeded, the Italians had formed a concentration camp on the island of Rab, where conditions were much harder. The capitulation of Italy in September 1943 saw the end of the regime of the camp, but also an increased danger from the Germans and the Ustasas. On their release from the camp more than 1,300 ex-inmates joined the National Liberation Army, about 200 of them fled to areas controlled by the Allies, around 1,800 were taken to the free territories in this country, and the remaining 180 to 200 remained on Rab with the ho-

pe of welcoming final liberation there. They were to be deported by the Germans to the death camp of Auschwitz and died there. Jews from Dubrovnik who found themselves on Rab were to be found among all the categories we have mentioned earlier.

In the meantime, the Ustasha authorities had disposed of all movable property as well as real estate belonging to the Jews as they saw fit. The German occupation forces were to spread terror until the final hours of the war. Of a total of eighty-seven Jews who were in Dubrovnik prior to April 1941, twenty-four took an active part in the National Liberation War, six of them falling in action and twenty-seven people lost their lives as victims of Fascism.

Dubrovnik was liberated on 17 October 1944. Those Jews of Dubrovnik who survived began to return, with many others going back to their homes elsewhere, via Dubrovnik. In March 1945 a group of survivors gathered in Dubrovnik, founded a Jewish Community of Dubrovnik and in-

formed the revived Union of Jewish Communities of Yugoslavia in Belgrade of the fact. Twenty-three people were present at the founding of the Community. Most of them were not from Dubrovnik, and a report dated 26 July 1945 speaks of only five male members of the Community, one of whom was preparing to leave. In the summer of 1945, after an influx of returnees, the Community numbered thirty-five members, but the total changed constantly. Several old Jewish citizens of Dubrovnik also returned home. In 1946 a new registration of the Community's ownership of its real estate – the temple, two houses and the cemetery – had not at that time been effected. The number of Community members wavered at a figure of about thirty, but as time went on it began to gradually decrease and by 1985 the Jewish Community of Dubrovnik had fifteen members. There is also a small number of Jews in the town who are not members of the Community.

(Translation: Vojo and Tony Dawe)

Dr Bernard Stulli

ŽIDOVİ U DUBROVNIKU

Najstarije vijesti o Židovima u Dubrovačkoj Republici

Kao i u tolikim mediteranskim gradovima tako se i u srednjovjekovnom Dubrovniku susreću Židovi, i kao poslovni ljudi (trgovci i novčari), a i u drugim zvanjima. Prema sačuvanim povijesnim podacima u Dubrovniku nalazimo u 14. st. neke Židove i kao liječnike. Nesumnjivo je dosta Židova boravilo, u svojstvu poslovnih ljudi, povremeno u Dubrovniku, koji je u 14. st. sve življi i značajniji pomorsko-trgovački grad, važno središte posredničke trgovine između balkanskih zemalja u njegovu zaleđu i ostalih jadranskih, pa i dijela mediteranskih tržišta.¹ Brojniji su sačuvani podaci o poslovnoj aktivnosti Židova u Dubrovniku tijekom druge polovice 14. st. To je baš razdoblje kada započinje razvitak sve samostalnije i gospodarski sve uspješnije Dubrovačke Republike. U trećem deceniju 15. st. područje se te države prostiralo na kopnu zapadno od Boke Kotorske kontinuirano sve do blizu ušća rijeke Neretve na zapadu; na moru su joj pripadali svi otoci pred tim kopnom, uključivši i otok Lastovo, no bez otoka Korčule. Takvo je teritorijalno prostranstvo Dubrovačka Republika uspjela zadržati sve do svoje propasti 1808. godine.

Značajan gospodarski razvitak Dubrovnika kroz prvu polovicu 15. st. privlačio je više stranog poslovnog svijeta u taj grad. Tako i Židove. Dolazilo ih je, kako se čini, ponajviše iz južne Italije. Južna i središnja Italija bile su od 12. st. »omijeno boravište Židova«.² Tamo su njihove naseobine postepeno jačale i zbog migracija iz zapadnih mediteranskih država odakle su Židove progonili. U Dubrovniku obavljaju trgovačke poslove raznom robom, te novčarske poslove, rješavaju i svoje poslovne sporove s drugim trgovcima, kao i svi ostali poslovni ljudi.³ Nikakvih posebnih zakonskih odredbi, ili upravnih naredaba, nije Dubrovačka Republika donijela tijekom 13. i 14. st., pa niti kroz 15. st. o statusu, pravima i djelatnosti Židova u Dubrovniku. Bili su u svemu izjednačeni sa ostalim strancima. Zbog svojih trgovačkih poslova zadržavali su se i boravili

¹ O razpuku Dubrovačke Republike vidi sintetički pregled B. Stulli u *Enciklopediji Jugoslavije*, 2. izd. sv. 3. Zagreb 1984, str. 647-648 i 649-650. Detalje vidi u djelu V. Furetić, *Povijest Dubrovnika do 1808. g.*, Zagreb 1980, i u tom djelu navedene literature.

² A. Viscardi—G. Barni, *L'Italia nell'età comunale*, Torino 1966, 461. U grada Salernu bilo je, npr., već u 11. st. oko 600 obitelji Židova (150, 462).

³ Detalje o vrstama poslova vidi kod: J. Tadić, *Jevreji u Dubrovniku do polovine XVII. st.*, Sarajevo 1937.

određeno vrijeme u Dubrovniku. Prema dosadašnjim istraživanjima čini se da ih je bio vrlo malen broj trajnije naseljenosti u Dubrovniku.⁴ Uglavnom se radilo o vrlo mobilnim poslovnim ljudima. »Stranac« (*foresterius*) hitno se razlikovao od »građanina« (*civis*) grada Dubrovnika, po sveukupnom statusu. Među strancima se razlikovao onaj koji samo »boravi« u Dubrovniku (*comorans in civitate Ragusii*), od onoga koji »stanuje« u tom gradu (*habitans in civitate Ragusii*). Da bi stranac dobio »građanstvo« (*civilitas*) dubrovačko, jedan je od važnih uvjeta da već dulje vremena baa stanuje u gradu Dubrovniku.

Dubrovačka Republika bila je katolička država. Do u 13. st. dubrovački je nadbiskup imao značajniji udjel i utjecaja i u svjetovnim poslovima dubrovačke komune. Određeni je utjecaj zadržao i kasnije, no u izvornu nema podataka da bi mjere Rimske kurije protiv Židova imale praktičnih posljedica na području Dubrovačke Republike. Tako ni određeni lateranskog koncila iz 1215. g. niti odluke iz bule pape Eugena IV. od 8. VIII. 1412. Iako nije bilo dotada u Dubrovniku državnih propisa niti mjera koje bi ugrožavale ili slabile status i položaj Židova, treba spomenuti da se i u Dubrovniku 14. st. uobičajilo u vrijeme poklada, uz sve ostale maske, također i maskiranje »kao Židov« (»učiniti se Židovom«), što je znalo biti popraćeno i grubljim i okrutnijim šalama i postupcima na račun Židova.⁵ O izvjesnim protužidovskim raspoloženjima u starom Dubrovniku govori i glasila, datirana uz god. 1348, kada u Dubrovniku hara »kuga«, a po kojoj bi glasilu uzrokom epidemije bilo trovanje koje da su Židovi uzrokovali. Zapis o tome provlači se kroz stare dubrovačke kronike.⁶

Glavna poslovna aktivnost židovskih trgovaca odvijala se na relaciji Apulja-Dubrovnik. K tome, osobito i u prometu između albanske luke Valone i Dubrovnika. Naime, Valona je bila važno središte trgovačkog poslovanja židovskih trgovaca. Trgovalo se raznom robom, a posebno i dovozom soli u Dubrovnik, kojemu je ta roba bila osobito dragocjena za uspješniju trgovačku ekspanziju u zemlje balkanskog zaleđa, kojih je stočarstvo značajno zavisilo o nabavi soli iz Dubrovnika. Kroz 14. i 15. st. bilo je poslovanje i s koraljima, koje vađe iz mora dubrovački koraljari, no bilo je i židovskih poduzetnika s ugovornom obavezom da love koralje (»piscari od corallia«) i da ih pripremaju za tržište. Trgovačko poduzetništvo praćeno je, dakako, tada uobičajenim novčarskim poslovanjem, posebno kreditnim poslovima.

Od posljednjeg decenija 15. st. počinju u većem broju dolaziti u Dubrovnik i oni Židovi koji se tu stalno nastanjuju. Kao i u drugim zemljama središnjega i istočnog Mediterana takva je migracija bila posebno poticajna pronomima Židova iz Španjolske (1492. g.) i Portugala (1498. g.). Stare poslovne veze, porast

gospodarske snage i pomorsko-trgovačka ekspanzija Dubrovniku u to vrijeme olakšavale su to doseljavanje u Dubrovnik. To se zbiva istovremeno s jakim priljevom Židova na područje turske države na balkanskom poluotoku. Dio Židova se i preko Dubrovnika useljava na spomenuto tursko područje. Nagli priljev većeg broja stranaka koji pokazuju namjeru da se i stalno nastane na-

*Prima pars est a iudicando ad primam conflum
post peritiamque fac finto iudicio
ut iustitiam nonnulla*

Rasprave o doseljavanju Židova, marana i kršćana god. 1498 (v. tekst i bilj. 7)

već je dubrovačku vladu da 27. V. 1498. raspravlja »o novim Židovima, Maranima i kršćanima«, pa da to raspravljanje ponovi i 6. VI. i 19. VI. iste 1498. g. ali uvijek uz odgodu donošenja nekog zaključka. Da li je uopće doneseno neko rješenje, ne vidi se iz sačuvanih zapisnika Senata Dubrovačke Republike.

U razdoblju najvećeg procvata Dubrovačke Republike u 16. st.

(Takvo stalno naseljavanje u Dubrovniku izazvalo je početkom 16. st. otpore određenih krugova domaće sredine. Očitovalo se to najprije 1502. g. kada su za smrt neke stiance optuženi Židovi, pripisujući im to djelo kao ritualno umorstvo. Izimivši ritualno priznanje za tu tobožnju krivicu, uz smrtne osude vedmona Židova.⁷ Očito zbog pritiska domaćih poslovnih ljudi, kojima nije odgovarala konkurencija pridošlica, a osobito zbog tadašnjih tjesnih veza Dubrovačke Republike sa Španjolskom, od koje se kroz 16. st. ostvarila najveća međunarodno-otička vezit, dubrovačka je vlada stignula španjolsku praksu, pa je odlučila s osudbama protiv stalnog naseljavanja Židova u Dubrovniku.

Nakon početnih raspravljanja 1510. g. dubrovačka je vlada 1514. i 1515. odlučila prognati stalno nastanjene Židove sa svoga područja, dozvoljavajući samo povremeni boravak poslovnih ljudi koji donose neku robu na dubrovačko trži-

7 HADRA. Consilium rogatum, sv. 28, str. 88b.

8 I. Tadić, n. str. 108-118.

9 Za diverziju atmosfere loju su protiv Židova putički određeni krugovi u Dubrovniku reka posuđu opis prigona iz 1502. g. kada su ga, u verziji na talijanskom jeziku, donosile dubrovačke kronike 16. st.

10 »De apote, ali 5. funto ppe 10 Judea a Ragusa, perche trovorno uno donna povera degolata in la caverna delle Plure, sopra le vigne di ser Manni Gugno de Girali, alla via per la qual si va al Vergato. La qual Judea erano tormentati in senato et hanno confessato, che per mano loro f e stata degolata. Et questo avevano fatto per cavarsi il cuore, et far certe devolavie, accio li Ragusi far loro si scatenassero. Et fu con loro maestro Mosè, medico judeo, in qual stava per stanzia a Ragosa; et lo di-

to maestro Mosè confessa che con loro era stato di consiglio, et per suo consiglio hanno fatto degolare. Detti queli 10 Judea erano apocati alla tortura due, et hanno battuto in mare due Lucerna, et i 4 viti hanno fatto andar sopra uno solare. Et maestro Mosè, medico, f e stato sanato alla tortura 3 di notte per cagione, perche dubitavano che non fosse donato dalla Tortura. Et da detto lo suo corpo sono tirati uno insieme con quelli 4 Judea con ali Plure sopra Santo Antonio, et tutto portato delli diti Judea mano ranotte, et hanno tirato in mare. Et altri Judea sono tirati con corde fora del territorio raguseo, alli confini de Turchia. Et ali 10 apocati furono arsi et caxati fora delli confini ragusei. Vidi: Annale ragusae Anonymi . . . str. 88-89. Sileno u nešto skraćenoj verziji, u *Analisa dubrovacka patricia Nikola Ranjine* (Isto, str. 273).

4 Netočno izradi I. Simić, *Dubrovnik i okolina* Izd SKA »Nasclja i percklo stanovništva«, knj. 23, Beograd 1926, str. 194, bilješka 279, da je Dubrovnik već početkom 15. st. »mas« dva Oclia, povajajući se na ostetrlju iz zakonik obornika Dubrovačke Republike *Liber vincti*, cap. 125, koji sadrži odredbu od 28. X. 1408. Tu netočnu tvrdnju preuzeo je od njega i F. W. Carter, *Dubrovnik (Ragusa) as classic city-state* (London-New York 1972, str. 313. Međutim, u cit. zakonik odredbi od 28. X. 1408. nije riječ o »Lionio«, već su u pitanju »gatti«, a in su uvideli katali za odvod nečistoće iz gradskih kusa. Vidi izvorni tekst odredbe u *Historijskom arhivu u Du-*

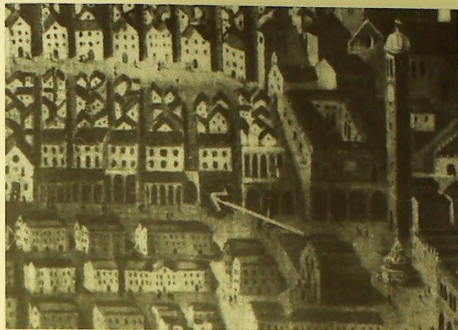
brovniku (u nastavku skraćeno: HADRA). *Recht statuten*, sv. 33, str. 34, te njeno pravilno tumačenje kod I. Benić, *Udranovacki pravnik Dubrovnicka*, [Zagreb] s. a., str. 23.

5 Odredbe dubrovačke vlade o pokladnom maskiranju uspece, pa i onom »kao Židov« donesene u 14. st. vidi kod M. Pantić, *Jevreji u dubrovačkoj knjevljenosti* (Zbornik-11971). Iz: *Jevrejski istovijeski muzej u Beogradu i u nastavku skraćeno* (»Zbornik« 1971), str. 212-214.

6 *Annale ragusae Anonymi* (v. cit. Nicolai de Ragusa. *Digestus* S. Noddi, *Zagreb* 1983. *Monumenti spectantia historiam Slavonum meridionalium*, vol. 14 *Scriptures*, vol. 1, str. 227.

šte, a i to samo u vremenu koje im je potrebno za dovršenje trgovačkih poslova.⁹ U odredbi od 5. V. 1515. kaže se da tijekom istog mjeseca svibnja moraju napustiti područje Dubrovačke Republike »svi Marani i Židovi« (*omnes et singuli Marani et Iudei*); prekršitelji se prijeti kaznom od 100 dukata s time da isplata te kazne ne oslobađa od izгона; zatim, ubuduće Židovi ne mogu »vrati se u Dubrovnik niti na područje Dubrovačke Republike, i ne smiju u Dubrovniku »stanovati« sa svojim obiteljima, »osim onih koji dolaze sa trgovačkom robom i sa živežnim namirnicama, a bez obitelji«, i mogu se u Dubrovniku zadržati samo toliko vremena koliko je potrebno da mogu prodati tu svoju robu i živežne namirnice. No, takve mjere nisu u praksi dugo trajale, a nema podataka ni o tome da li su u potpunosti provedene. Jačanje udjela židovskih trgovaca u balkanskoj trgovini, pa prihvatanje obaveze nekih njihovih skupina da će svoju balkansku trgovinu s evropskim zapadom usmjeriti preko dubrovačke luke, dovelo je do dubrovačkih poslastica-poduzetnicima, takve trgovine, a zatim, već od 30-ih godina 16. st. opet do stalnog naseljavanja Židova u Dubrovniku, i bez opoziva spomenutih odredbi dubrovačke vlade iz 1515. g. Smatra se da je pritom bila najvažnija odluka dubrovačke vlade od 13. VIII. 1538. kojom je dozvoljeno Židovima stanovanje unutar gradskih zidina Dubrovnika.¹⁰ To je potvrdila i vladina odluka od 22. IV. 1538. kojom se određuje i kompleks kuća u kojima mogu stanovati dubrovački Židovi. Uz takvo određivanje zametka dubrovačkoga Geta, naredeno je Židovima da na odjeći nose i neki poseban znak kojim će se »razlikovati od kršćana«. Ističe se želja dubrovačke vlade da grupira sve »Židove« (ne spominjući više »Marane«) u pogledu njihova stanovanja; predviđa se u tu svrhu »5 ili 6 kuća, ili više ako bude potrebno« (*eligere quinque aut sex domos pro sua habitatione, et eo plures sicut fuerit necessarium*).¹¹ Konačno, 1546. g. propisane su i definitivne odredbe o Getu (»da svi stanuju na jednom odvojenom mjestu, specijalno za njih određenom«). Odredba naglašava problem stanovanja »Židova koji dnevno dolaze u grad Dubrovnik«, te želju vlade da oni ne stanuju »po svom izboru, bilo gdje«, niti da noću obilaze gradom, već da »svi« stanuju na posebno određenom mjestu. Određuje im se postojeća »Lojarska ulica« u kojoj postoje 4 državne kuće, svaka sa po 2 skladišta u prizemlju, ali kako država pridržava za svoje potrebe 2 magazina, to ostaju Židovima 4 kuće sa 6 skladišta za trgovačku robu. Spomenuta će se ulica zatvoriti zidom s gornje i donje strane, a vrata se predviđaju s donje strane (južne) sa izlazom na glavnu dubrovačku ulicu (»Placu« – »Stradun«), dakle, nimalo zabitan položaj Geta, već vrlo pogodan u središtu grada, uz glavnu ulicu. Vrata su se imala noću zatvarati, a stanovnik Geta koji bi se nakon zatvaranja zatekao izvan Geta kažnjavao bi se po nahodjenju dubrovačke vlasti. Najamnika državi obračunavat će se tako da svaki Židov i Židovka plaćaju »po glavi« po pola dukata mjesečno, dok se za uskladištenje robe ima plaćati po 2 grosa za svaku balu robe mjesečno.¹² Kako će se vidjeti iz kasnijih odredaba što ih je dubrovačka vlast donijela 1571. g., citirani se propisi iz 1546. g. nisu tako brzo provodili u život.

Opisanim zbivanjem ustalila se u Dubrovniku i židovska općina – zajednica, na čelu sa osobom koju tadašnje dubrovačke vlasti nazivaju »konzulom Žido-

Slika Dubrovnika prije potresa 1667 god. iz crkve sv. Dominika, na kojoj je još vidljiva kapija na ulazu u geto koja se noću zaključavala.

va« (*consul Haebreorum*). Srodni procesi naseljavanja Židova na Balkanskom poluotoku doveli su sredinom 16. st. do formiranja židovskih zajednica, uz ostalo, i u Splitu i u Sarajevu. U jednom pravnom sporu god. 1576. u Dubrovniku istupa 6 Židova kao: »konzuli židovskog naroda, kako levantinskoga, tako i »zapadnoga«!

Po svemu sudeći niti u 16. st. još nisu dobili status »građana« (*cives*) grada Dubrovnika. I dalje su »stranci« (*foresteri, forenses*), ali u većem broju stalnje nastanjeni u Dubrovniku, dakle, »stanovnici« (*habitatores*) toga grada. U odnosima prema vlastima Dubrovačke Republike, i u pravnom životu, zastupaju ih njihovi »konzuli«, kao i druge strance. Osim u gradu Dubrovniku ne nalazimo ih na ostalom području Dubrovačke Republike. To su elementi koji su određivali njihov status prema zakonodavstvu te Republike.

Nema sačuvanih podataka o ukupnom broju Židova u Dubrovniku tijekom 16. st., pa niti o promjenama broja stalno nastanjenih i onih koji su povremeno, krace ili dulje vrijeme boravili u tom gradu. Svakako, oko god. 1570. njihov je ukupan broj znatnije povećan. O tome govori odluka dubrovačkih vlasti od 16. VI. 1571. kojom se određivalo: da kroz 8 dana napuste Dubrovnik svi Židovi koji se ne bave trgovinom i koji nemaju svoje trgovačke robe; nadalje, da od meštara i nosača mogu ostati samo po četvero; da ubuduće mogu dolaziti u Dubrovnik samo Židovi trgovci i oni koji donose trgovačku robu; da se popišu svi dubrovački Židovi, a da se moraju nastaniti u jednu ili dvije zatvorene ulice

9 J. Tadić, n. d., 54–55; tekst odredbe od 5. V.

1515. na str. 422.

10 Isto, 69.

11 Isto, 423, prema tekstu iz zaključka senata Dubrovačke Republike od 22. IV. 1540.

12 Isto, 423–424.

(*in unam seu duas contratas clausas*).¹³ I u drugoj odluci iz iste godine (30. VIII. 1571) naglašeno je da taj kompleks kuća ima biti zatvoren »na način kao Gethu u kojem redovno stanuju Židovi« (*eo modo prout est Ghetium, in quo ordinarie habitant Haebrei*).¹⁴ God. 1589. taj je Gethu prostorno proširen, pa izvori govore o »starom« i o »novom« Gethu (*pro afflicto dicti ghetit tam veteris quam novi*); obuhvaćena su i određena skladišta za trgovačku robu, a istom je vladinom odlukom (28. VII. 1589) određena i ukupna najamнина za cjelinu Geta u iznosu od 800 zlatnih škuda godišnje, za koju isplatu solidarno odgovaraju »konzuli tih Židova«.¹⁵ Sačuvani povijesni izvori potvrđuju da su neki Židovi stanovali i izvan Geta. Događalo se to i poslije zaključka dubrovačke vlade od 24. X. 1587. kojim je ponovljena starija odredba: da svi Židovi moraju stanovati grupirani u Gethu; da moraju nositi na odjeći određene znakove, te da se zabranjuje kršćankama da služe u kućama Židova. Te su mjere iz 1587. g. bile posljedica raspravljanja vlade Dubrovačke Republike sa Rimskom kurijom oko reforme dubrovačke crkve i njena položaja u odnosu na državnu vlast, a u okviru tih sporova Rimski je kurija tražila, uz sve ostalo, stroži režim prema Židovima. Praktički ti zahtjevi ipak nisu imali značajnijeg utjecaja na status i djelatnost dubrovačkih Židova; god. 1592. dubrovačka im vlada ponovo dozvoljava držanje kršćanske posluje.

Još nije znanstveno istraženo kako su se birali »konzuli« u dubrovačkoj židovskoj zajednici. Isto tako nisu poznate ni njihove težnje samoupravi i postizavanju što povoljnijega općeg statusa te njihove zajednice u Dubrovačkoj Republici. Poznato je da su Židovi u Splitu 1589. g. tražili vrlo opsežna samoupravna prava i značajno osiguran položaj,¹⁶ što vjerojatno nije bio osamljen slučaj. U 16. st. Dubrovačka Republika prolazi razdoblje svog najvećega gospodarskog i kulturnog napretka i procvata. Takva visoka konjunktura pružila je dobre uvjete poslovanja i za židovske doseljenike. Iako je spomenutom gospodarskom prosperitetu daleko najvažniji temelj u izvanrednome dubrovačkom pomorstvu i pomorskoj trgovini, zadržala je i kopnena trgovina iz balkanskih zemalja Turske, tranzitno kroz Dubrovnik, svoje određeno značenje. Iz tih se zemalja izvoze ponajviše koža i vosak, te pamuk i gumenji, a uvoze se ponajviše tkanine talijanske i flandrijske provenijencije. Glavni se robni tokovi odvijaju: iz balkanskih čaršija Sofije, Skopja, Sarajeva i dr. preko dubrovačke luke za Anconu u crkvenoj državi. Ancona prednjači kao određena luka, ali dosta prometa odlazi i za Veneciju. Vrlo je živ trgovački promet balkansom robom i preko albanske luke Valone, pa i luke Lješja, također za Anconu i Veneciju, ali njegov dio prelazi i preko dubrovačke luke. Uz Dubrovčane glavni su faktori i nosioci te posredničke trgovine jake kolonije židovskih trgovaca po čaršijama balkanskih gradova. U nekima od njih to su dominantni faktori. Npr. u Valoni od 4.000 stanovnika u 16. st. više od polovice su Židovi, a slično je i u Solunu. Poslovna suradnja dubrovačkih i židovskih poslovnih ljudi, u trgovini i u kreditnim poslovima, značajna je i vrlo razvijena, kako na Balkanu i u gradu Dubrovniku, tako i u određenim lukama Ancone i Venecije, gdje posluju njihove jake trgovačke kolonije. I predmet poslovanja se širi na raznu trgovačku

robu. Dinamika robnih tokova postojano je povoljna. Nju posebno potiču uvjeti u razdobljima ratova tzv. »svetih liga« protiv Turske, kada je mletačka trgovina s Turskom paralizirana, a promet kroz luku neutralnog Dubrovnika time pogodovan. Treba spomenuti i aktivnost židovskih trgovaca u snabdjevanju Dubrovnika žitaricama iz Valone. Isto tako i činjenicu da su tijekom 16. st. višekratno Židovi obavljali dužnosti dubrovačkog konzula u toj važnoj pomorsko-trgovačkoj luci Valone.¹⁷

Dubrovačka je vlada stimulirala poslovanje židovskih trgovaca preko dubrovačke luke. To se posebno očitovalo u carinskim povlasticama koje im je dodijelila 1532. Doduše, god. 1538. vlada ukida te beneficije kao opću normu, ali ih nakon nekoliko godina opet uvodi, no s time da se podjeljuju samo pojedinačno, na određeni broj godina, i samo onim trgovcima koji se stalnije služe dubrovačkom lukom.

Dakako, u dinamičnom i svestranom, složenom i bogatom poslovanju tijekom 16. st. bilo je i sporova židovskih trgovaca s dubrovačkom vladom. Tako npr. 1571. povećane su dubrovačke carine ozlovoljile sve strane pa i židovske trgovce u Dubrovniku. Njihovo ogorčenje zažbiježilo je mletački poslanik na propugovanju kroz Dubrovnik, istaknuvši pritom: »Svi levantski Židovi, njih više od 150, koji su se nalazili u ovom gradu, predali su mi jednu molbu da je podnesem Vašoj uzvišenosti...«¹⁸ Židovski su se trgovci žalili, dakle, protiv novih dubrovačkih carina, upućivši u žalbu mletačkoj vladi, a istovremeno podnose takvu žalbu i centralnim organima Turske Caravine u Carigradu. Ogorčenja time, dubrovačka je vlada reagirala najprije represalijama. Odatle i njene naprijed citirane odredbe od 16. VI. 1571. u popisivanju svih Židova u Dubrovniku, te o iseljavanju onih koji nisu ni trgovci niti senzali, uz ostale već opisane mjere protiv Židova. Međutim, koliko god su Dubrovčani u Carigradu opravdavali pred turskim vlastima svoje naredbe o Židovima i o carinama, ipak je zbog tamošnjeg utjecaja carigradskih Židova morala dubrovačka vlada ublažiti svoje stavove. Često vrlo djelotvornu zaštitu židovskim trgovcima i njihovim interesima znale su pružiti i turske vlasti, i one centralne u Carigradu kao i one pokrajinske u Bosni i Hercegovini. Kao jedan od primjera navodimo turske intervencije kod dubrovačkih vlasti god. 1498. kada je grupa židovskih doseljenika opljačkana od skupine dubrovačkih podanika s otoka Kolopača.¹⁹

Opća dobra suradnja dubrovačkih poslovnih ljudi i vlade sa židovskim trgovcima iz balkanskih trgovačkih središta narušena je potkraj 16. st. povodom stvaranja tzv. »splinske skele«, kojom se nastojalo što više balkanske trgovine navratiti preko splitske luke (koja je pod vlašću Mletačke Republike) – u Veneciju. Bila je to akcija mletačke vlade uperena prije svega protiv udjela Dubrovnika u balkanskoj trgovini, a podržavana ne samo od kršćanskih i židovskih trgovaca u Veneciji i Splitu nego i od dijela židovskih trgovaca iz Sofije i Beograda, a naročito onih iz Sarajeva. Ta je konkurencija preko splitske luke bila vrlo djelotvorna i osjetna u razdoblju od posljednjeg decemija 16. st. sve do početka dugotrajnog mletačko-turskog tzv. kandijskog rata 1645. g. Ona je

13 Isto, 81, 425.

14 Isto, 425. Međutim, iz arhivskih izvora nije sasvim jasno da li je »novi Gethu« u kojemu se govori na jesen 1571. g. imao biti pokraj staroga ili u

nekome drugom dijelu grada

15 Isto, 421–427.

16 D. Kečkeme, *Židovi u povijesti Splita*, Split 1971, 48.

17 Ispružije o tome trgovačkom poslovanju u 16. st. vidi J. Tadić, n. d., 60–130; J. Hrabak, *Jezero u Albaniji od kraja XII do kraja XVII veka i njegove veze s Dubrovnikom*, »Zbornik« 1971. Uz to i F. W. Carter, n. d. Ne smije se zanemariti veze dubrovačkih Židova sa Solunom, i to ne

samo poslovanje trgovačke veze već i sa tamošnjim židovskim institucijama, pa i sa sudovima.

18 Publiše: T. Popović, *Turska i Dubrovnik u XVI veku* Beograd 1973, 361.

19 J. Tadić, n. d., 416–417.

nanižala značajne gubitke dubrovačkoj kopnenoj trgovini, označivši i kraj dubrovačke dominacije u tom poslovanju na Balkanu, dominacije koju od tada preuzimaju židovski i ostali poslovni ljudi iz balkanskih trgovačkih središta.

U glavnoj domeni njihova poslovnog života, tj. u posredničkoj trgovini između zemalja balkanskog zaleđa Dubrovnika i tržišta zapadne Evrope dubrovačkim je Židovima izvršno pomagala njihova trajna poslovna povezanost sa židovskim trgovačkim kolonijama na Balkanu i s takvim kolonijama odnosno trgovačkim kućama u zapadnoevropskim gradovima. To im je značajno olakšalo poslovanje i u razdobljima slabije konjunktura. Radi ilustracije koji se trgovci i trgovačke kuće ističu u toj posredničkoj trgovini, navodimo podatke iz poslovnih uspješne godine 1597:

Početkom su te godine tri velika dubrovačka broda otplovala za Veneciju krata kožama. Slali su ih: Danijel i Abram Abeatar i Mojsije Mesular – Simonu Leviju; David Abesusen i Jakob Robita – Abram Coenu; Abram Abenun i Abram Kuzin – Abram Tobiju; Jakob i Mojsije Bendanon – Karlu Rodrigezu; Diego Gonzales – Dinišu Limi; Salamun Mojsije Kabiljo – Samsonu Izakbilju; Salamun i David Pardo – Davidu Pardo; Danijel i Abram Abeatar i Jak Abaaf – Izraelu Leonu; Mojsije i David Maestro – Lodoviku Lopezu. Menahem Moskat i Josef Salom izvezli su uz kože još i papra i vunenih gunjeva i to za Jakuba Benkastila, Josipa Grasina, Abrama Coena, Izaka Coena, Benjamina Leona, Judu Moskata, Samsona Peskarola, Mojsija Salamo, Abrama i Joba Valencija.

Vunene su gunjeve izvozili: Salamun Albala, Jakob Izak, Izrael Masa, Sabehtaj Jakob Masa, Sabehtaj Gentil Masa i Jakob Rafael Trinke, i to za Davida Masa u Veneciji. Isto su to izvozili i: Sabehtaj Arnh, Jakob Samuel Masa, Mojsije Masa, Juda i Majmon Salamun i to za Haima Masa u Veneciji.

Svilu su izvozili: Sabehtaj Arah i Izrael Masa – za Baruha Benharuha, Baruha Samuela i Davida Trinke; zatim, Abram Graciano, Jakob Izak, Samuel Lunel, Abram i Salamun Oef – za Vidala Lunela, dok su David i Mojsije Intua to izvozili za Abrama Coena.

Čilime su izvozili: Abram Abenun, Juda Job i Abram Kuzin – za Abrama Coena i Abrama Joba, i to u Veneciju, kamo su slali i nešto voska Jakobu Alfarinu. Iste su godine (1597) neki židovski trgovci otpremili razne robe i za Lisabon, ali im je u Cadizu bila ta roba zaplijenjena.²¹

Uz trgovačke poslove dubrovačkih Židova organski su bili vezani i poslovi iz domene novčarstva, kao pravilo u tadašnjoj aktivnosti svih poslovnih ljudi. Ipak, u kreditnim je poslovima njihovo veće angažiranje zabilježeno od kraja 16. st. nadalje. Još je neistraženo zašto je tako skroman udio dubrovačkih Židova bio u pomorstvu, brodarstvu i pomorskom osiguranju, tom najvažnijem i najosnovnijem dijelu gospodarstva Dubrovačke Republike u 16. st. Dosta je bilo značajno angažiranje Židova u tadašnjim akcijama oko otkupa ljudi iz turskog ropstva.

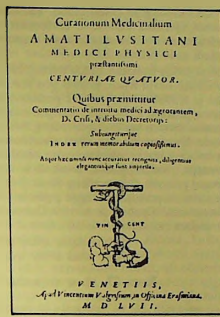
²⁰ Detaljnije o problematici tzv. »splitne škole« vid. kod: D. Kečkemet, n. d.; Z. Zlatar, *Trgovina balkanskih Jevreja preko Dubrovnika u XVI i XVII stoljeću*, »Židovske« 11971, te ostala važnija literatura navedena u citiranom djelu.

²¹ J. Tadić, n. d., 167. K tome, o uspješnosti te trgovačke aktivnosti svjedoče materijalna stajna niza dubrovačkih židovskih trgovačkih kuća. Ta se vrlo dobro održuje, iz ostalo, i iz oporuka, temelbnih ugovora i srodne sačuvane arhivske dokumentacije u Hist. arhivu u Dubrovniku.

AMATUS LUSITANUS

Amatus Lusitanus (v. tekst i bilj. 23).

Naslovna strana Amatusovih »Curatium Medicinalium Centurie«, 1557. god. (v. tekst i bilj. 23).

I u 16. st. bilo je Židova liječnika u Dubrovniku, bilo s privatnom praksom, bilo u državnoj službi Dubrovačke Republike. Katolička je crkva ipak uspjela nametnuti dubrovačkoj vladi obavezu da od crkve traži dozvolu kada želi da liječnik Židov obavlja medicinsku praksu u Dubrovniku. Po pravilu se to i provodilo. Bili su to vrtni liječnici, pa ih je dubrovačka vlada višekratno upućivala da liječe i turske funkcionare u Bosni i Hercegovini, koristeći se i takvim uslugama svojih državnih liječnika za održavanje što boljih susjedskih odnosa s turskim vlastima.²²

U Dubrovniku je nekoliko godina (1556–1558. g.) proboravio i čuveni medicinski stručnjak Amatus Lusitanus, podrijetlom iz Portugala. Dubrovačka ga je vlada željela zaposliti kao svoga državnog liječnika i donijela je takvu odluku 1558. g., ali je ubrzo to i opozvala s konstatacijom da on kao Židov nema dozvolu dubrovačkog nadbiskupa za obavljanje takve liječničke službe. Tako se Amatus morao ograničiti samo na privatnu praksu. U njegovu čuvenom djelu *Curatium medicinalium septem sesto centuria* sadrži analizu njegove dubrovačke prakse.²³ Iz Dubrovnika se odselio u Solun, gdje ostaje do kraja svoga života.

Poneki su Židovi liječnici proveli mnogo godina u državnoj službi Dubrovačke Republike. Tako je, npr., »kirurg« Abram sluzbovao čitave 32 godine

²² Isto, 248 i slijed.

²³ L. Giesinger, *Dubrovački liječnik Amatus Lusitanus*.

timas, »Židovske« 11971, str. 297 i slijed, i na str. 307–311 autor daje iscrpni pregled sadržaja šestog i sedmog stoljeća.

(1558–1590. g.).²⁴ God. 1580. katolička je crkva ponovo bila povela akciju protiv liječnika Židova u Dubrovniku, inzistirajući da oni ne smiju liječiti kršćane, no dubrovačka se vlada usprotivila takvim zahtjevima braneci i opravdajući rad liječnika Židova.²⁵

Još je jedan istaknuti Židov portugalskog podrijetla stigao u Dubrovnik. Bio je to Didak Izaija Koen, poznat pod pseudonimom Didak Pir i Jakob Flavije. Stigao je u Dubrovnik kao već poznati pjesnik, i u tom gradu proživio od 1558. do svoje smrti 1599. g. U mnogim svojim literarnim ostvarenjima pjeva on i o raznim zbivanjima iz dubrovačkog života, o dubrovačkoj vlasteli, te o povijesti grada Dubrovnika veličajući samostalnost i slobodu Dubrovačke Republike. Dubrovnik mu je »ilirskog mora kraljica«. Bio je to čovjek izvanrednog obrazovanja, plodan pjesnik, uvrstivši se među značajne figure kulturnog života u drugoj polovici dubrovačkog 16. st. Isticao se kao pobornik vjerske tolerancije, ali samo za postojeće religije a protiv »novotarija« kakvima je on smatrao protestantizam! Osobito je zavolio Dubrovnik, pa mu je u svojim pjesničkim ostvarenjima posvetio i ove stihove:

*Si tranquilla meae sedes optanda senectae,
Ante alias urbes sola Rhacusa placet.*²⁶

Kroz 17. st. u vremenima gospodarske recesije

Već od kraja 16. st. očitovale se opadanje mediteranske pomorskotrgovačke konjunktura, a takvi su krizni trendovi osobito osjetni i u Dubrovniku od prvih decenija 17. st. nadalje. K tome, do 40-ih godina 17. st. u porastu je i konkurencija mlitačke trgovine preko splitske luke, koja osvaja znatan udio u trgovačkom poslovanju na Balkanu naubšt dubrovačke trgovine. Osjećaju se krizni trendovi u gospodarskom i u društvenom životu.

Istovremeno, usprkos otporu dubrovačke vlade jača i pritisak militantne protureformacije u katoličkoj crkvi također i na dubrovačkom teritoriju. To se već izrazito očitovalo u zaključcima dijeceznanske sinode održane 29. V. 1666. U poglavju »O Židovima« traži se tada provedba rigoroznog režima za Židove s težištem da se što više izoliraju. Ponajprije se poziva na provođenje odredbi iz bule pape Pavla IV. i Klementa VIII., a poglavito na sljedeće odredbe: Židovi ne smiju noću izlaziti iz Geta; prekršaji se imaju strogo kažnjavati. Kršćani mogu imati sa Židovima samo trgovačke veze i tome slične poslovne odnose. Kršćani ne smiju stanovati u židovskim domovima niti noćivati u Getu, pod prijetnjom izopćenja iz katoličke crkve. Kršćanska osoba ne može obavljati službu kod Židova bez pismene dozvole nadbiskupa, pod prijetnjom iste kazne. Takva se dozvola neće davati osobama koje nisu navršile 40 godina života, s time da službu mogu obavljati samo danju, a nikako prenoćiti u židovskoj kući; određuje se takvoj posluži kada mora vršiti određene svoje katoličke vjerske obrede. Nadalje, kršćani ne smiju primati od Židova macoti (*panes azimas*). Židovi ne smiju međusobno raspravljati o kršćanskoj vjeri, niti s kršćanima ulaziti u dispute o tome, niti »buliti ime Kristovo niti imena svetaca; ne smiju ne odobravati Sveto pismo novoga zavjeta, niti se usuditi da

nešto govore protiv kršćanske vjere i svetaca – pod prijetnjom kazni određene po svetom koncilu i drugih kazni po nahođenju suda. Katolički kler mora češće upozoravati vjernike na gornje propise. Opominju se i državni organi na održavanje navedenih normi, te da budno nadziru da netko od Židova ne bi općio s kršćankom, s time da prekršitelja stigne zaslužena kazna. Sudbenoj jurisdikciji samoga nadbiskupa pridržavaju se, uz ostalo, i prekršaji poćenja kršćanima u židovskoj kući, kao i općenja »sa Židovima i Turcima«.²⁷

U izvorima nema traga da bi gornje zahtjeve crkve prihvatila i provela u zakonske norme vlast Dubrovačke Republike, poznata po svome stavu da ona nadzire djelatnost katoličke crkve i da ne dopušta uplitanje crkve u svjetovne poslove. No, očito je bilo u porastu poticanje javnog mnijenja protiv Židova. Posvjedočuju to i stavovi i djelatnost poznatoga dubrovačkog filozofa i znanstvenika Nikole Gučetića (1549–1610). Ranije zaokupljen sasvim drugom tematikom, on održava početkom 17. st. u dubrovačkoj katedrali niz predavanja, pa među svim ostalim i tri »lekcije« o Židovima. Gučetić doduše ne potiče izravno na netrpeljivost ili na progone Židove, ali nastoji što detaljnije ocrtati razlike u vjerovanjima Židova i kršćana, s naglaskom na »nevjerovanje« Židova, kojim da oni vrijeđaju boga i koje da je njihova prepast. Gučetić im se obraća riječima »moja ljubljena braćo Židovi«, želi da im se neposredno obrati, ali očekuje od njih da napuste svoja, po njemu, krhva vjerovanja, a za ostvarenje toga obećava da će se i on moliti bogu.²⁸ Nesumnjivo su i ovakva istupanja uglednih svjetovnjaka poticala neraspoloženje dubrovačke javnosti prema Židovima.

U takvim okolnostima doskora se još jednom obnovio progon Židova u Dubrovniku. Kao i 1502. g. tako je i 1622. g. počelo sa snceniranom optužbom za umorstvo, i to jedne djevojčice – *Torruoru najteže izmucen osuđen je kao sukrivac Židov Izak Ješurun na 20 godina zatvora (in carcere secreto murato ad standum per annos viginti continens, cum hoc quod nemo ex Haebreis possist eum aloqui ullo unquam tempore)*, da bi, nakon dvije godine i 8 mjeseci najtežeg zatvora, bio pušten na slobodu pod uvjetom da odmah napusti područje Dubrovačke Republike. Osuđeni je ostao legendom po snazi i hrabrosti kojom je izdržao mučenje i zatvor, a vlast je njegovim oslobođanjem morala priznati da je osudila i kaznila nevina djevojka.

Potresna su svjedočanstva Ješuruna iz njegove molbe za pomilovanje u kojoj, uz ostalo, iskazuje: »...već tri godine sam pokopan u ovom tamnom tajnom zatvoru, koji pun vode i vlage, sa svih strana, počinje da mi istrošuje tijelo, bez kreveta, to je tijelo zagnajeno, te sam skoro sasvim izgubio vid; uz sve to, najgorje je »glad od koje ću izdahnuti, jer mi ne može materijalno pomoći mali broj preostalih Židova u Dubrovniku«...²⁹

²⁷ *Constitutiones synodales Perusae typis impressae scripturibus Munita, Decretis, Commissionibus facie et publicitate ab Illustrissimo et Reverendissimo Domino Fabio Tempestivo Archiepiscopo Ragusano in sua prima synodo thessalonica habita in metropolitana ecclesia anno Domini 1606* 19 Mar. str. 23–24, 96.

²⁸ M. Pantić, *Ješurevi u dubrovačkoj književnosti* 222–224.

²⁹ A. G. Kaznačić, *Processo di Isach Ješurun israelita di Ragusa nel 1622*, Ragusa 1982. Biblioteca »donca della Dalmatia. Monografie I. Procs.

toru i zatvorske patnje Ješuruna opisao je već tadašnji sabir Cien. S taj njegov izvještaj objavljen je na prvoj na bečkom, pa zatim na latinskom 1754. g. To poznavaju i Kaznačić u »ilirskom dijelu, dodajući tome tekst vlastitopisne koji se pojavio 1878. g. i, naposljetku, objavio je u *Krležinim delima* (Zagreb, 1911, 1. i 2. izdanje). Izvješće Ješuruna o svojim suću i o životu u zatvoru nalaze Ješuruna. Na kraju Kaznačić dodaje i »neke govorne podataka u Hrv. arhivu u Dubrovniku o procesu. Crt. Kaznačićev rad preveo je 1983. g. na njemački jezik Dr. M. Gröndel. Upravo to, vidi i J. Tadić, u d. 428–429.

²⁴ Ista, 302.

²⁵ J. Tadić, n. d., 256 i sljedeć.

²⁶ Gj. Koribler, *Život i rad humanista Didaka Pira*.

tugalica, napise u Dubrovniku – Rad. JAZU, knj. 216, Zagreb 1917; D. Nevenić-Grabovač, *12 poezije Didaka Pira* – »Zbornik« 1/1971.

Suvremeni izvori posvjedočuju o tadašnjem grubom neraspoloženju širih slojeva u Dubrovniku protiv Židova. Dubrovačku je sredinu bitno karakterizirala životna praktičnost, odmjerjenost i racionalnost poslovnog svijeta, zasnovana prvenstveno na realnostima života i položaju Dubrovnika i Dubrovačke Republike. Međutim, i navedeni proces iz 1622. g. očituje kako je šire slojeve i u Dubrovniku, kao i u tolikim kulturnim zemljama tadašnjega svijeta, ponekad zahvaćao val probuđenih teških predrasuda. Kada se vjerskim fanatizmom poticao plebs protiv Židova, pa dovodilo te šire slojeve u stanje iracionalnosti u kojima su pripravnici izvesti i najgora represivne i antijidske mjere. Povremeni interes vladajućih davao je poticaja tome, da bi zatim, u toj psihozi iracionalnosti, i sami vladostroci »prešli sve granice« u svom pravosuđu – kako to dobro ističe suvremenik.

Usporedo s hapšenjem Ješuruna i procesom protiv njega zaredale su protuzidovske mjere dubrovačke vlade, kao: internacija Židova u Getu, koje je bilo zabranjeno; nalog ostalima, koji su stanovali izvan Geta, da i oni pređu u zgradu Getu; raspirivanje javne psihoze protiv Židova, u čemu je očito sudjelovao i dio katoličkoga klera. Odredbom od 9. XII. 1622. dubrovačka je vlada dozvolila otvaranje Getu, tj. njegovo deblokiranje, i slobodno kretanje Židovima, ali uz slijedeće odluke: zabranjeno im je da u svojim kućama drže kršćanke kao da-dilje i kao poslugu, a uz obstrano kažnjavanje prestupnika; zabranjeno im je stanovanje izvan Getu bez dozvole Malog vijeća i Senata Dubrovačke Republike; zabranjeno im je da prenose izvan Getu i izvan grada, a izrečena je i zabrana njihova trgovanja na području Dubrovačke Republike izvan grada Dubrovnika. Sve to uz solidarno jamstvo svih Židova da će poštovati navedene odredbe. U to je vrijeme bilo u dubrovačkoj židovskoj zajednici ukupno 50 odraslih muškaraca u dobi iznad 14 godina života.³⁰

Bilo je u to vrijeme prijedloga da se svi Židovi prognaju iz Dubrovačke Republike, ali se konačno ostalo na vladinoj odluci od 12. I. 1623. da im se dozvoljava iseljenje iz Republike, dozvolom rektora i Malog vijeća. Strah od novih represivnih mjera naveo je mnoge dubrovačke Židove da to i učine. Do konca mjeseca travnja 1623. g. odselilo je 17 odraslih muškaraca, vjerojatno s obiteljima. Iseljenike iz Dubrovnika tijekom te god. 1623. sačinjavali su članovi obitelji: Danon, Oef, Benhabib, Israel, Servadi, Abenun, Salama, Abuaf, Maestro, Abeatar, Natan, Lumbroso, D'Alva i Ispierel. Slijedile su i daljnje seobe, pa je na kraju 1624. g. preostalo u Dubrovniku samo 17 odraslih muškaraca. Dokumenti iz sredine god. 1624. govore o samo 4 obitelji preostale u Getu; no, u mjesecu studenom iste godine raspravila dubrovačka vlada o 7 kuća u Getu za stanovanje Židova. Očito su tada već jenjale mjere progona i vraćale se povoljnija situacija za mirniji i slobodniji život dubrovačkih Židova, pa je i broj članova njihove zajednice otada opao u porastu.³¹ God. 1633. (18. I) dubrovačka je vlada na molbu rabina Arona Kocna i njegove brace opet izričito dozvolila slobodan dolazak i boravak Židova u Dubrovniku.

U opisanim zbivanjima 20-ih godina dubrovačka vlada nanovo regulira visinu stanarine koja se plaćala državi za uporabu kuća u Getu. Odredbom od 18. IV.

1625. propisuje da »Synagoga Haebreorum« plaća 250 zlatnih dukata godišnje za najam sedam kuća u Getu; isplata se predaje državnoj blagajni, a isplatom se »ne preudicira pravima koje država može imati protiv Synagoge za štete koje bi bile počinjene u drugim kućama u kojima su Židovi ranije stanovali«.³²

Kada su 1622. g. bili dubrovački Židovi blokirani u Getu, zabilježena su imena svih prisutnih muškaraca u životnoj dobi iznad 14 godina. Arhivski dokument ih ovako bilježi: »Moyses Coen, Selomus Abenun, Isahac Arari, Abraham Lumbroso, Moyses Israel, Jacob Maestro, Samuel Maestro, Aron Coen, David Arut, Isahac eius filius, Moyses Bendanun, David quondam Jacobi Danon, Selomus Maestro, Isahac Lanciano, Moyses Lanciano, David de Alva, Daniel Salama, David Salama, Abraham Benun, David eius filius, Heym Benun, Moyses Habioglio, Aron Abeatar cum tribus filiis, Aaron Speriel, Jeuda Bar Natan, Jacob Coen, Joseph Israel, Isahac Lumbroso, Aslanus, Abraham quondam doctoris Abeatar, Abraham Coen Camargo, Joseph Vziel, Daniel Benatar, Joseph Maestro, Isahac Maestro, Selomo Oef, David Senior, Joseph Pernica, Sadich Bendanun, Moyses Ben Habib, Samuel Servadio, Jeuda Coen, Joseph Coen, Isahac Israel«.³³

Dubrovačka je nadbiskupija, doduse, 1647. g. ponovo tražila uvođenje nekih protuzidovskih mjera, ali je to suzbijeno otporom dubrovačke vlade i nije imala značajnijih posljedica po status i prava dubrovačkih Židova. Sredinom 17. st. dubrovačka je židovska zajednica povoljno riješila i pitanje proširenja svoga posebnoga groblja. Tada, 1652. g. ona pravno nastupa kao: »zajednica (skupština) odnosno sinagoga Židova« (*congregatio seu sinagoga Haebreorum*), a zastupaju je tri njena »deputata«.³⁴ Brojčano je ta zajednica i dalje narasla tijekom 17. st., ali je, dakako, i nju teško pogodilo veliki potres 6. IV. 1667, koji je nanio Dubrovniku silne ljudske i materijalne žrtve. Židovska je zajednica u toj katastrofi izgubila 19 Židova i 20 Židovki. To su bili: Josef Baruh, Selomo Maestro, Abram Maestro, Israel Maestro, Selomo Kalije, Jakob Danon, Ješua Penso, Jakob Avinun, Eliša Deleon, David Sabah, Abram Kuriel, Aron Franko, Šemuel A. Maestro, David Izrael Maestro, Mordehai Tolentin, Jakob Lucena, Selomo Kalije, Selomo Deleon, Gad Coen, Rivka Avinun, Ester Penso, Rahel Penso, Blanka Deleon, Rivka Izraelita, Gracija Kaane, Gracija Maestro, Rivka Deleon, Sara Deleon, Sara Franko, Rahela Maestro, Rena Campos, Judita Debueno, Lavra Labah, Sara Kaane, Sara Debueno, Sara Levija, Rahela Josef Penso i Luna Maestro.³⁵

Tijekom druge polovice 17. st. nije se bitnije promijenio status dubrovačkih Židova. Odrerbe o Getu su na snazi, ulica Getu zatvorena je vratima s objlu strana; nakon razaranja grada u potresu 6. IV. 1667. u obnovljenom je Dubrovniku opet obnovljeno takvo zatvaranje Getu, kako to posvjedočuju podaci u izvorima iz posljednjeg decenija 17. st.³⁶ Iz istog vremena postoje potvrde da je dio Židova i nadalje stanovali izvan Getu, prema staroj praksi, dakle i dalje se odredbe o stanovanju nisu striktno primjenjivale.

30 J. Tadić, n. d., 97, 119 i slijed. Rodi usporedbu navodno da je 1621. g. židovska zajednica u Splitu brojila 50 obitelji a oko 200 članova. Vidi: D. Kečkemet, n. d., 58.

31 J. Tadić, n. d., 97 i slijed. P. W. Carter, n. d., 379 navodi i gospodarske prilike. Uoči uratke relikvija Židova iz Dubrovnika 20-ih godina 17.

32 J. Tadić, n. d., 429.

33 Isto, 428. A. G. Kaznietić, n. d., 33.

34 J. Tadić, n. d., 427.

35 Isto, 103–104.

36 M. Pantić, Izbor dokumenata o dubrovačkim

Jevejinima od sredine 17. do kraja 18. veka. Zbornik« 11971, str. 342, 350. Za obnovu zgrada u Getu dubrovačka je vlada 1673. g. odobrila 2.000 dukata, uz odredbu da će se sredstvima od najamnine ograditi bilo Getu i jedna nova kuća koja gleda na placu. Vidi: HA.Dok. Consilium regiarum, sv. 120, str. 208a.

Od 15--17. IV. 1670. vodio se u Dubrovniku proces protiv Židova koje su optuživali da su jedan obred tzv. obrežanja obavili u kući smjestenoj na glavnoj dubrovačkoj ulici, na način da je javnost to mogla vidjeti, k tome, da su na

*che debbano prendere a' suoi figli d'oro
ro del Reame 7° due milia a ragione
di un. una e impediti nella via
delle due porte il Reame e fedele
dolo comodamente e l'habitatione de
Guida, a fine di fabricar per un ter-
mine che arribbano a' capovano
dell'affari delle due porte fabricare con
al Reame una casa nuova nel ter-
minio al med. Reame che vizier
di S. S. S. S.*

Odobrenje 2.000 dukata za obnovu zgrada u Getu god. 1673 (v. tekst i bilj. 36)

dan 6. travnja, kada je gradom prolazila zavjetna crkvena procesija u spomen na žrtve potresa iz 1667. g., ... «vikali su svojoj sinagogi». ³⁷ Kako izgleda, nije bilo težih posljedica od toga procesa, ali je karakteristično da on pada u vrijeme kada dubrovačke vlasti ističu trgovačku konkurenciju Židova i ostalih stranih trgovaca, koja da šteti interesima domaćih trgovaca.

I u situaciji kakva je postojala poslije potresa 1667. g., kada je zaista svakome trebala pomoć i ljudska riječ, katolička crkva opet militantno propagira protiv Židova. U zaključcima sinode dubrovačke dječice iz god. 1667. već se uvodno zastupaju ovakve teze: Slobodno je kršćaninu moliti se bogu za Židove, bogu koji je taj narod odbacio, ali nije korisno družiti se sa Židovima, jer oni posvuda pokazuju mržnju na «kršćansku krv», kamo sreće da se uopće ne vide, zbog

nevjerojatnih spletki kojima Židovi nastupaju prema kršćanima, poput vuka u jagnjejoj koži; tko se s njima druži, pokazuje kakav je, s njima ne treba jesti, niti uopće imati nešto zajedničko. Zatim se redaju zabrane kršćanima: da ne stanuju zajedno sa Židovima, da ne služe u židovskim kućama bez dopuštenja crkvenih vlasti, s time da se prekršitelj kažnjava izopćenjem iz crkve, a Židov poslodavac da plati globu od 10 dukata, uz raskidanje radnog odnosa. Nadalje, slijedi zahtjev da se Židovi ponovo što prije grupiraju u Getu, te da nose oznak po kojemu će ih svatko moći lako prepoznati. Zatim, da se Židovi javno ne pokazuju prilikom katoličkih pogreba i crkvenih procesija, nego da se zadržavaju u svojim radnjama, s time da i prozore zatvore, a sve to naročito pri procesijama sa euharistijom. Končno, da Židovi ne smiju kršćanima davati macete («panes»), a kršćani da to ne smiju primati, uz prijetnju kaznom od 10 perpera globe i druge kazne po nahođenju crkvenih vlasti.

Vrlo je karakteristično za tadašnju agresivnost katoličke propagande aktivnosti da i u zaključcima sinode stonske biskupije (na zapadnom području Dubrovačke Republike), gdje uopće nije bilo stalno nastanjenih Židova, nalazimo god. 1685. i ovakav grubi protužidovski tekst, koji glasi:

«Dovolji udovi, oni što su raspli Krista, neprijatelji kršćanskoga imena, otimači, zaludivači, oni što poput gusa-ljutica sišu uljudne čovječju krv, počeli su se pred koju godinu jatliti u ovoj biskupiji. Smjerno se molim božjoj pravednosti neka ih iz nebeskih oblaka, u obliku pravedna suca, potpuno uništi. Koliko je do nas, nalažemo svima koji podliježu našoj brizi neka se pod prijetnjom kazne izopćenja, koja će ih na temelju donesene presude stići samim činom, ne usude sa Židovima dijeliti stan u kućama gdje žive, niti prenoćiti, niti služiti im u kući, bez našeg pismenog dopuštenja. Klonite se, sinovi moji, i samog razgovora s njima, osim pri trgovanju i u stvarima koje se ne daju izbjeći. Znajte da su oni neprijatelji Kristova križa, a vi, jer ste udovi Kristovi, odbijajte od sebe udove davla. Tjelesno općenje s njima, ne dao bog da do toga dođe, ima spadati u pridržane slučajeve!» ³⁸

I god. 1687. pa 1689. i 1690. kao i 1693. g. dubrovački nadbiskup opet ponavlja važnije protužidovske odredbe iz citiranih zaključaka sinoda 17. st.

Dubrovačka vlada u to vrijeme poslije potresa 1667. g. nastoji poticati sve moguće faktore koji bi mogli pomoći i ubrzati obnovu života u razorenom gradu. Ona tada pokazuje i više naklonosti i prema Židovima kao mogućim faktorima obnove gospodarskog života. Crkva pak to uočava i pojačava svoju protužidovsku propagandnu aktivnost. Ta je propaganda to aktivnija, nasrtljivija i militantnija što je dubrovačka vlada manje uzvažala.

Za razliku od 16. st. i tadasnje epohe najvećega gospodarskog uspona Dubrov-

³⁷ Biblioteka Male braće u Dubrovniku, sign 332. *Historiae ecclesiasticae Rhacusinae* P. Seraphino Cerva O.P. conscriptae epitomen, st. 709-710, u poglavlju «De Judaeis».

³⁸ Sinodi Duceccinae ordinationes in episcopatu signens. sub. Blasissimo et Reverendissimo Domino Fratre Joanne Baptista Natali celebratae die 5 februarii 1685. Objavljeno u «Listu dubrovačke biskupije», br. 8, god 1906, st. 64. «De Judaeis».

⁴⁰ R. Vojnović, *Crkva i država u dubrovačkoj repu-*

blici «Rad JAZU», knj. 121, Zagreb 1895, str. 25, 76-77. Uz to: Biblioteka Male braće u Dubrovniku, sign 434. *Zabildone II. Memorije storiche na Ragusa raccolte dal P. G. M. Mattei*, fol. 613.

Spomenimo i akciju crkve da povede proces protiv dvojice Židova koji su se pred crkvom sv. Rozarija obojono izrugali minom stavju u toj crkvi. Vidi: *Biskupski arhiv u Dubrovniku*, Divenorum 1647-1681, sign. D I a-1, str. 178-179b.

³⁷ R. Samardžić, *Dvina Dubrovnik za opstanak puste velikog zemljoposreda 1667. g.* Arhivsko građa (1660-1670), Beograd 1960, str. 521-523.

consuetudinem saluat non offensam in eum fieri,
aut praestitum, in quibusdam dan debet, et
potest.

CAP. IX.

De Iudeis.

Pro Iudeis gratia a deo abiectione orare
habet, sed cum ipsi conversionem nunquam ager-
ent, utpote quia in his locum, ubi eos inue-
niunt Christiani sanguine deprecantur sunt
fuisse invidiosi. Viam regis iudaeorum
dantur occidere propter inextinguibilem curam do-
ctos, quibus quos fraudulenter imponunt poe-
nae, et lae mentis ipsi obsequium praestiterunt
arbitrarentur. Et quoniam aliam forte vide-
antur curam habere, tamen non sunt
moris sui rapaces. proinde qui communicat
superbo induit superbiam. Eccl. 13. Et noluit
ex Ioue, qui non cognoscitur ex se. Etiam sa-
ne de hoc mundo et amabilem esse peroptant,
quod sane. Apostolus Paulus per communica-
tionem cum peccatoribus persuadet 1. Cor. 9. 17.
quoniam cum his utrum capere, vel qualitercum-
que communicare. Quare, si ut perditum est
dignus, indignus situm, ne Christiani Iude-
is loquantur, neque nisi per istos Hebraeos
etiam gentes in publicis obsequiis servare son-
niant sub praetextu excommunicationis contra
fides, et alii, et ducentum decem annos Hebraeos

nec amplius possunt habere. dicitur Iovincent.
Iohann. Iudei quam primum reducerentur ad
habitudinem in unum locum, et quodammodo
per quos a gentibus facile dignoscantur. In
funibus, alioque praemonitione ne obui fiant,
adeoque ipsi praemonitione ipsi se quoniam in
to, vel offensus, quos, imo et fuerint etiam
quendam habitatione, hi in locis publicis
circumstantia, per quos vero praemonitione
Iohann. Iohann. Iudei concludunt. Perit Chris-
tianis non mutant, nec minus ipsi Chris-
tiani ulla modo acceptant sub praetextu
Iudei, et alii arbitrio nobis relictis.

CAP. X.

Protuhodovski zaključci sinode dubrovačke dijene iz god. 1677 (v. tekst i bilj. 38)

nika, 17. st. gotovo kontinuirano protječe u znaku sve izrazitije gospodarske
recesije. Krizne trendove postojano podržavaju: osjetna recesija u mediteran-
skoj trgovini i pomorstvu, sve oštrij pritisci mletačke gospodarske politike, ko-
ja na Jadranu nastoji nadoknaditi bar nešto od svojih velikih gubitaka na Me-
diterranu: konkurencija splitske luke u balkanskoj trgovini do sredine 17. st.
konačno, ogromne materijalne žrtve što ih je Dubrovniku nanio veliki potres
od 6. IV. 1667. Najteže je postradalo dubrovačko pomorstvo, do kraja 17. st.
svedeno na najmanje kapacitete. Dubrovački Židovi i kroz to stoljeće nemaju
znatnijeg udjela u poslovima vezanim za pomorstvo. Glavni su im interesi i na-
dalje u kopnenoj balkanskoj trgovini te u tranzitu robe kroz dubrovačku luku.
Do početka tzv. kandijskog rata između Turske i Mletaka u toj je kopnenoj
trgovini osjetna konkurencija splitske luke u korist ponajviše židovskih trgo-
vača iz Sarajeva i drugih balkanskih trgovačkih središta. Spomenuta konkurencija
i suprotstavljeni interesi koje je ona radala u znatnijoj su mjeri utjecali na sta-
vove dubrovačke vlasti i poslovnog svijeta u Dubrovniku prema dubrovačkim
Židovima. No, s druge strane, dubrovačka je vlada morala voditi računa o
stvarnosti koju je predstavljala tadašnja dominantna uloga židovskih trgovaca
u balkanskim čaršijama.

Dubrovačke Republike 8. XI. 1673, »uvidjevši da stranci, a posebno Židovi, teže da preotmu našim trgovcima trgovinu kožom i vunom, od koje su trgovine naši preci uvijek izvlačili najvažnije koristi« ... određuje povećane carine na poslovanje stranaca ne bi li time suzbio njihovu konkurenciju.⁴⁹ No, tegobe obnove nakon potresa pogadale su teško i poslovanje dubrovačkih židovskih trgovaca, a stvarna je konkurencija mogla dolaziti samo od židovskih trgovaca iz balkanskih trgovačkih središta.

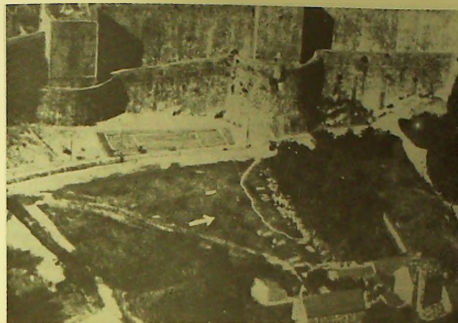
Ne samo u krugu dubrovačkih židovskih trgovaca nego i u cjelini dubrovačkog poslovnog svijeta, isticala se svojom aktivnošću trgovačka kuća Coen. Trgovačka firma Coen-Maestro osobito se ističe u 17. st. Dakako, u domeni tranzitne trgovine s Balkana preko Dubrovnika u Anconu i Veneciju. Naročito su jakle njene poslovne veze s Anconom. Dominira u tom sklopu poslovanje među samim židovskim poslovnim partnerima. Kuća Coen dala je i poznatog rabina i pisca Arona Coena (umro 1656. g.). Određenu ilustraciju veza dubrovačkih Židova sa svijetom pokazuje i jedna oporučna raspodjela Arona Coena. On, naime, oporukom određuje da se njegovo poznato djelo, kojemu je prema Psalmu 133 dao naslov *Zekan Aron* (Brada Aronova), nakon izlaska iz štampe, ovako distribuirati: »200 kom. u Carigrad, 100 u Solun, 50 će se podijeliti u Veneciji, 20 u Sofiji, 10 u Anconi, 20 u Rimu, 50 u zemljama njemačkim, 50 u mjestima Amsterdamu, stotinu će se podijeliti u ostalim mjestima Italije i u Jeruzalemu, a pojedine [primjerke] tko ih bude tražio«.⁵⁰

Tek nekolicinu Židova bilježe arhivski izvori kao obrtnike u Dubrovniku tijekom 17. st. Imali su radionice za strojenje kože, izradu sapuna, te za izradu vunjenih kapa.⁵¹

Prema dosadašnjim istraživanjima nisu Židovi još ni u 17. st. zadobili ovlaštenja da na području Dubrovačke Republike mogu stjecati vlasništvo nekretnosti. U Anconi im to također nije bilo dopušteno u samom gradu, ali na području ankonitanskog distrikta mogli su postati vlasnicima zemljišta i kuća. U Dubrovniku je poznat dosada jedan izuzetak, a taj se zbio kada je ugovorom od 29. VIII. 1652. Sinagoga »universa congregatio seu Synagoga Haebreorum« kupila od jednog privatnika zemljište u dubrovačkom predgrađu Ploče za svoje židovsko groblje. U tom se ugovoru kaže da će kupljena zemlja služiti židovskoj zajednici »da u nju pokopa svoje mrtve«, ali ugovor precizira da se radi o kupoprodaji i da židovska zajednica stječe prava da to zemljište »ima, drži, posjeduje, prodaje, daruje i otuđuje«. Židovska je zajednica svoje školstvo organizirala tako da je rabin te zajednice održavao osnovno školovanje. U praksi poslovnog života stjecalo se daljnje stručno i opće obrazovanje, ali je dio mladića pohađao i »Levantinsku školu« (*Scuola levantina*) u Veneciji.

Kada se, napokon, od 70-ih godina 16. st. nadalje ustalila lokacija i uređenje Geta, uređena je i sinagoga, vjerski hram, u ulici prozvanoj »Žudiška ulica« prema dubrovačkom nazivu »Žudjeli« za Židove.

Sredinom 17. st. uređen je barokni interieur u sinagogi, kakav je i danas sačuvan. Na njenim pokrajnjim zidovima još postoje rešetkasti otvori kroz koje su žene iz pokrajnjih prostorija pratile vjerske obrede. Ističe se fino izrezbarani podij u sredini hrama, te škrinja u kojoj se čuvaju knjige Tore što su ih iz

»Židovski grebi«, staro dubrovačko židovsko groblje iz XVI. stoljeća (Snimljeno oko 1900. god.).

Španjolske prognani sefardski Židovi donijeli. Osobitu dragocjenost u sinagogi predstavlja maurski sag iz 13. st., koji je također donesen iz Španjolske; zatim, više tapiserija, te primjerci sinagoškog srebra.⁵² Jezična baština koju su Sefardi također donijeli iz Španjolske dugo se očuvala i kod dubrovačkih Židova.⁵³ Do potkraj 17. st. i nadalje nisu stalno nastanjeni Židovi postali »građani« (*cives*) grada Dubrovnika, već su i nadalje spadali u kategoriju »stranaca«. Ipak, kroz dva stoljeća stalne prisutnosti i značajne gospodarske aktivnosti, a i udjela u ostalom društvenom životu Dubrovnika, stjecali su se uvjeti da dubrovački Židovi zadobiju i status »građana«. Ubzala je to situacija nastala nakon teškog potresa u 1667. g. Nakon velikih ljudskih žrtava u tom potresu od izvanredne je bilo važnosti da se popuni i ustali pučanstvo grada, pa, dakako, i kategorija njegovih »građana« (*cives*). Stalno nastajanje dubrovačke Židove nije se moglo pri tom mimeti, pogotovo u obnovi gospodarskog života. Prvi korak u tom pravcu bilo je formiranje dubrovačke židovske zajednice kao bratovštine, analogno tradicionalnoj organizaciji ostalih dubrovačkih trgovaca i obrtnika. Prvi dosada poznati spomen takve židovske bratovštine potječe iz god. 1699. a u dubrovačkim arhivskim izvorima naziva se ona: »Schola Haebreorum«.⁵⁴ Čini se da o toj novoj dubrovačkoj bratovštini i njenom formiranju nije

⁴⁹ Vidi prospekt *Jewish historical monuments in Dubrovnik*.

⁵⁰ Vidi A. Kovatec, *Un texto judeoespañol de Dubrovnik* »Studia Romanica et Anglicana Zagrebiana« 33–36/1972–1973, str. 501–531.

⁵¹ HADH, *Consilium minus*, sv. 87, str. 204b; Za-
ključak Malog vijeća Dubrovačke Republike od

7. IX. 1699, glasi: »Nareduje se svim Židovima koji primaju kazne od bilo kojega zatvora i gubitak od 50 dukata, da se ne smiju slušati usluga-
ma nekog drugog Židova za klanje životinja, nego samo uslugama onoga tko je za to određen od zajednice«; odnoso od Bratovštine Židova, i to kriv vjerno dok ta obnova obavlja spomenutu
džurnost.

⁴⁹ K. Vojnović, *Carinski sustav ...*, 341, 171.
⁵⁰ I. Tadić, *a.d.*, 342.

⁵¹ Isto, 230.
⁵² Isto, 427.

1795. g. poveljen je proces protiv grupe židovskih mladića samo zato što su u lokrumskom samostanu plesali s kršćankama i što su navodno zašli u tamošnju crkvu.⁷⁵

18. III. 1792. Bratovština Židova očito u dogovoru s državnim organima, a u želji da se izbjegnu insulti protiv Židova, sama propisuje: zabranjuje se svim pripadnicima »našega naroda« (*«di nostra nazione»*), koji stanuju u Dubrovniku ili su na prolazu kroz Dubrovnik, da od 17 sati Velikog četvrtka do kraja trećeg dana Uskrsa ne smiju šetati niti se zaustavljati na ulici Prijeki ili na ulicama izvan Gete, već smiju samo prelaziti iz kuće u kuću i dolaziti u kuću Bratovštine na uobičajene vjerske obrede, pod prijetnjom kazne glohom od 5 dukata. Nadalje: kroz dvije večeri »našega karnevala koji zovemo Purima«, kao i svake večeri tijekom cijele godine, nitko ne smije šetati po dubrovačkoj ulici Prijeki ili po drugim ulicama izvan Gete, bez opravdana razloga, kao što je to do sada bivalo uz prekršaje reda; može se jedino prelaziti iz kuće u kuću Bratovštine na redovne vjerske obrede, ali uvijek sa svjetiljkom, pod prijetnjom kazne od 5 dukata. Malo vijeće Republike potvrdilo je, dakako, te zaključke Bratovštine Židova i odredilo da se oni upišu u knjigu Statuta (*«matrikulu»*) iste Bratovštine.⁷⁷

Kao ni u ranija vremena, tako se i u 18. st. sve opisane mjere i postupci ograničavanja građanskih prava dubrovačkim Židovima nisu u praksi strokito provodili, pa ni onda kada su se povremeno ponovo proglašavali. Posebno to vrijedi za režim stanovanja, gdje su se citirane državne odredbe ponajmanje provodile u život, pa su i nadalje brojni Židovi stanovali izvan Gete u raznim dijelovima grada. Ipak, iako povremene i djelomične, sve te mjere nisu bile beznačajne po opći status dubrovačkih Židova, kako onih koji su kraće vrijeme boravili u Dubrovniku, tako i onih stalno nastanjenih koji su smatrani građanima toga grada i državljanima Dubrovačke Republike.

Kao u svim zajednicama, tako je i u ovoj židovskoj život donosio razne sporove i među njenim članovima. Kroz 18. st. bilo ih je podosta. Izgleda da su se češće ticali primanja novih članova u Bratovštinu, te doprinosa za plaćanje namjamine državi za Geto. Čest je bio slučaj da stranke pribjegavaju državnom redovnom sudu, umjesto da sporove okončaju arbitražom unutar svoje Bratovštine.

Češće su dubrovačke vlasti u nekim odredbama izjednačavale Židove sa »Sizmatima«, tj. s pridolicima pravoslavlja, koji se također susreću u Dubrovniku 18. st. Tako npr. 1739. g. kada za »sizmatike i Židove« određuju da u svojim trgovačkim radnjama ne mogu imati spavaće sobe, pa to obznajnuju vlasnicima 10 židovskih i 8 pravoslavnih trgovačkih radnji.⁷⁸ Srodno se tome i u nekim kreditnim i carinskim odredbama izjednačavaju »Grci«, tj. pravoslavlci i Židovi⁷⁹ i sl. Međutim, u ejelini uzevši, Židovi su imali mnogo povoljniji položaj i status od pridolicu pravoslavlja: kako po tome što su stanovali u gradu Dubrovniku, i k tome u njegovu središtu, tako i po tome što su imali svoju organizaciju – Bratovštinu Židova – a pogotovo time što su nesmetano imali svoju bogomolju. Židovska sinagoga je trajno i bez zapreka djelovala u režimu jedne katoličke države koja nije dozvoljavala drugih bogomolja osim rimoka-

toličkih na svome području, držeći se načela proglašenog i odredbom Senata republike od 9. III. 1769: »Ne smije se nikada dozvoliti« izgradnja neke crkve u kojoj se ne bi obavljali obredi rimokatolički, pa ni one s grčokatoličkim obredom; taj se zaključak morao svake godine ponovo pročitati u Senatu Dubrovačke Republike. K tome je određeno da se ta odredba može opozvati samo svim glasovima svih triju vijeća Dubrovačke Republike.⁸⁰

Što se tiče odnosa i veza Židova s ostalim stanovnicima Dubrovnika, vidjeli smo iz već citiranih odredbi da dubrovačka vlast preferira njihove veze s vlastelom, s uglednim građanima trgovcima iz Bratovština Antunina i Lazarina, s drugim trgovcima – poslovnim partnerima, te s liječnicima i kirurzima, dok ostale društvene slojeve ne spominje. Težnju izvjesnoj izolaciji Židova odražavaju, npr., i zabrane te vlasti iz 1793. i 1804. kršćanima da posjećuju židovske priredbe u Getu.⁸¹ No, iz povijesnih se izvora ne razabire da bi i ta odredba imala nekih značajnijih praktičnih posljedica za dubrovački društveni i kulturni život, pa potom ni za veze dubrovačkih Židova s ostalim društvenim slojevima i za položaj Židova u Dubrovniku.

U domaćima općeg tretmana nisu se postupci dubrovačkih vlasti prema Židovima i njihovoj Bratovštini razlikovali od postupaka prema drugim stanovnicima dubrovačke države. Te su vlasti smatrale da im pristoji pravo upljetanja u mnoge životne odnose svih stanovnika i u njihove organizacije, bez izuzetka uključujući u to i moćnu organizaciju Katoličke crkve. Ne začuđuje stoga što se i u spor koji je nastao u Bratovštini Židova o raspodjeli sjedala u sinagogi umiješala i državna vlast, pa je Malo vijeće Dubrovačke Republike 23. VII. 1750. odredilo: određena 4 sjedišta imaju se prodati za 20 dukata, koji će se upotrijebiti za popravak trga kod dubrovačke katedrale; kupac će ta sjedišta doživljeno uživati, a po njegovoj smrti ponovo se prodaju uz istu cijenu, o čemu će brigu voditi gestaldi Bratovštine Židova; samo kupac koji je platio kupovnu cijenu ima pravo sjediti na tim sjedištima, a prekršitelj se kažnjava s 10 dukata i opet namijenjenim spomenutim potrebama dubrovačke katedrale; predviđena je i globa gestaldima Bratovštine ako ne prijavu prekršitelja ovih odredbi dubrovačke vlasti.⁸² I sljedećih godina isti državni organ raspolaže sjedištima u sinagogi, pa tako 29. IX. 1752. dodjeljuje određena sjedišta i S. Ambonetu za njegove zasluge učinjene Dubrovačkoj Republici⁸³ i sl.

Uobičajeno je bilo upljetanje dubrovačke državne vlasti u primanje novih članova u trgovačke i obrtne Bratovštine u Dubrovniku, pa tako i Bratovštinu Židova. Npr. A. Ternia primila je ta Bratovština među svoje članove po nalogu Maloga vijeća Republike.⁸⁴

Dakako da se upljetanje države osjetilo i u oblasti davanja i raznih tereta. Tako je, npr., uz dachu pomorcima (*tassa degli capitani*) dubrovačka vlada propisala i posebnu »godišnju taksu Židova« (*l'annua tassa degli Ebrei*), koja je 1786. g. iznosila 1 500 dukata. Iste godine Bratovština Židova se svojom predstavkom žali vladi na taj teret i ovakvo to obrazlaže:

Za vrijeme dok je dubrovačka trgovačka mornarica donosila nešto dobiti i dok-

76 Isto, 397–399.

77 Isto, 399–400.

78 Isto, 381–382.

79 HADbK. *Consilium rogatorum*, sv. 166, str. 172 i 195b, primjeri takvih postupaka

80 Isto, sv. 179, str. 182b–183.

81 V. Vinaver, *O Jevrejima u Dubrovniku u XVIII i XIX vijeku* (Beograd, 1931–1960, Beograd, str. 66, M. Pantić, *Jevreji u dubrovačkoj knjev-*

nosti ... str. 235–236.

82 M. Pantić, *Izbor dokumenata ... str. 383.*

83 Isto, 384.

84 HADbK. *Consilium minus*, sv. 100, str. 52.

Rev & Mrs Aug^r 1762 52

[illegible][illegible]

Die xij^{te} M^o Augst 1762

A. Terni primljen u Bratovštinu Židova po nalogu Malog vijeća (v. tek 1.1.1941. g.)

Ile se u pregradu Rije mogao sklopiti neki posao "u skromnu zaradu", dotle se mogao podnositi teret "spomenutog poraza"; no, u sadašnje vrijeme bez zarada, kada često treba isplaćivati znatne svote brodrovina koji stižu "zaduženoj Riji" je dubrovačkoj vladi poznato, teret onih 1.500 dukata pada na mali broj židovskih kuća, jer najveći dio njih nije u stanju da plaća svoj dio dace, pa prijeti propast kućama koje snose sav teret. Traži se olakšanje - sniženje dace. Da bi prikazala što lošijim financijsko stanje svojih članova, Bratovština dodaje tome još dvije svoje žalbe.

Prva je zbog toga što je državnom naredbom iz 1782. g. zabranjeno Židovima koji stanuju izvan Geta da se do daljnjega preseljavaju iz postojećih stanova, a što stanovade iskoristiću stalnim povećavanjem stanarina na sve veći teret i štetu stanara vezanih za postojeće stanove. Druga je žalba na obavezno nametnuto od vlade dubrovačkim Židovima „po starom običaju“, da pri dolasku turskih funkcionara iz Bosne i Hercegovine, za njihov smještaj u zgradi Lazareta u predgrađu Ploče moraju davati potrebne krevete i svu kuhinjsku opremu. Kao i druge potrepštine za boravak tih gostiju; posljednjih godina u gosti pri odlasku pokraku mnogo spomenutih stvari, što zatim moraju sve nadoknaditi dubrovački Židovi, uz znatne izdatke koji su nedavno dosegli 250 dukata. Traži se i u tome pomoć dubrovačke vlade „protiv pohlepe i prepotencije Turaka“.⁴⁵ Vlada je bila sklona da ponesto smanji navedenu „godišnju taksu“ od 1.500 dukata,⁴⁶ ali prema dosadašnjim istraživanjima nije utvrđeno da li je to i učinilo, kao što se ne razabire da bi bio ublažen teret za smještaj turskih predstavnika.

Osobiti je bio utjecaj državne vlasti na odredbe koje su regulirale ustrojstvo i rad svih bratovština, pa tako i Bratovštine Židova. Primijera radi, 22. X. 1805. Malo vijeeće republike poništava zaključak malog kapitula Bratovštine od 13. X. 1805. kojim se određivalo, da u tu Bratovštinu ne može biti primljena muška ili ženska osoba koja nije navršila tri godine života.⁴⁷ Ponedak je ipak udruvačka vlast tražila i od te Bratovštine prijedloge za neka svoja rješenja. Tako, npr., 1762. nalaže gestaldima da formiraju odbor sestorice Židova, po trojicu od onih koji stanuju u Getu i od onih koji stanuju izvan Geti, a koji će odbor predložiti "novu taksu" za najam Geti.

Koliko god su se u dvorovački Židovi žalili na opisane troškove za smještaj turskih predstavnika, toliko su pocesto pribijevali turskoj zaštiti protiv raznih upravnih i sudskih odluka dvorovačkih vlasti. Tako se, npr., 1732. g. bosanski paša uplete u pitanje kažnjavanja jednog Židova po dvorovačkom sudu.⁹⁰ Ili, god. 1737. kada Senat republike pušta iz zatvora nekog Židova, s tim da se turskom predstavniku stavi do znanja da se to čini na njegovu preporuku i da se navedeni Židov odmah otpremi u Rusnu.⁹¹

Takva se turska zaštita postizavala i dobrim vezama židovske zajednice iz Dubrovnika s onom u Sarajevu, a pogotovo sa židovskom zajednicom u Carigradu, gdje su brojni Židovi obavljali razne poslove za državu, financirali turske velikodostojnike, što im je omogućavalo znatne mogućnosti intervencija, pa i kada se ticalo Dubrovnika i dubrovačke vlasti. Svakako su i takve intervencije i zaštita nešto donosile onem položaju i statusu dubrovačkih Židova.

Katolička je crkva ustajala u svom već tradicionalnom nastojanju oko segregacije i obilježavanja Židova, ali je povremeno i vrlo militantno istupala protiv njih. Takvom jednom nastupu treba odati pripisati i mjere dubrovačke državne vlasti god 1724. protiv židovskih vjerskih knjiga. Bio je to nalog Maloga vijeća republike (1. 1. 1724.) svim Židovima u Dubrovniku da "odmah" donesu i predaju "sve knjige zvane Talmudi, bez ikakva izuzeća, pod prijetnjom kazne od 200 mletačkih dukata, a kažnjava se ne samo prekršitelj već i cijela sinagoga i Bratovština Židova solidarno".⁹¹ Istoga je dana Mojsiju Nonescu "oduzeto 9 komada knjiga i jedna knjizica". Tada je i službeni teolog Dubrovačke Republike Ignjat Durdević (1675–1737), redovnik benediktinac, inače poznati hrvatski pjesnik, dao svoje stručno mišljenje o Talmudu i drugim židovskim vjerskim knjigama. U širi historijat nastanka Talmuda do vremena kada su ga priznale "sve sinagoge svijeta", službeni teolog tvrdi da taj kodeks sadrži tvrdnje i stavove protivne božanskim i prirodnom zakonima, a da to potvrđuju brojni traktati, pa i oni židovskih konvertita; dodaje tome da su brojnim papirskim budama osuđeni na spaljivanje primjerici Talmuda kakvi su pronađeni u Dubrovniku, te ponavlja detalje iz odredbe pape Klementa VIII o tome kako "unistiti u svijetu kršćanstva" knjige Talmuda. U to dodaje i popis još pet židovskih knjiga koje da su "po bezbožnosti jednake Talmudu".

Nakon toga je Senat Republike 17. 11. 1724. donio odluku: da se spale sve knjige Talmuda oduzete dubrovačkim Židovima, i to na javnom trgu ispred stupa sramote; da se ne kazne Židovi kod kojih su te knjige nađene, ali da oni

85 *Isto Consilium rogatorum*, sv. 194, 173h-175h. 86 *Isto*.

87. Iste Consilium minus, sv. 115, str. 67

88 M. Papić: *Izbor dokumenata* . . . 392-393

89 K. Vojnović, *Prilog k arhivskijem pohranu*
načelnem. — Rad. JAZU, knj. 28. Zagreb

1970, vol. 1, p. 194.

on M. Parac. Ighor dokumenata 301

91 km 306

92. Ito, 366-377.

ubuduće ne smiju donositi ni držati Talmud ni druge »talmudske knjige« koje su zabranjene papinskim bulama i koje se knjige pojedinačno citiraju; ako se navedene knjige budu držale ili čitale u sinagogi, svi će Židovi solidarno platiti 500 mletačkih dukata; pronadu li se kod pojedinaca, ista je novčana kazna, a tko ne može platiti, dobit će »tres ictus funis«, postaviti će ga se pred stup sramote i bit će mu udaren užareni žig; tko prijavi prekršitelja, dobiva 50 dukata od navedene novčane kazne.⁹³ Po svemu sudeći te su odredbe i provedene u život.

Svoje već ranije proglašene stavove i odredbe o odnosu prema Židovima Katolička crkva ponavlja i kroz zaključke dijecezanskih sinoda tijekom 18. st., i to god. 1729. i 1763.

Na sinodi 1729. g. ponavljaju se odredbe o zabrani kršćanima: da služe u židovskim kućama; da prenoće ili stanuju u njihovim domovima, u bilo kojoj prigodi i pod bilo kojom izlikom; da kršćanke ne doje niti hrane židovsku djecu, pa niti da ih prihvaćaju kao primajle. Takvim djelima da prekidaju svoje zajedništvo s Crkvom, tj. kažnjavaju se izopćenjem, a poslodavcima Židovima se prijeti globom od 20 dukata. Iznimka se dozvoljava kršćanskoj dojilji, u slučaju prijete potrebe, radi pružanja pomoći, ali tek po odobrenju crkvenih vlasti, koje će ispitati slučaj i potrebu. I ova sinoda inzistira da Židovi nose dovoljno vidljiv žuti znak. U vrijeme katoličkih procesija traži se da židovske ravnije i dućani budu zatvoreni, a kada se ulicama pronosi euharistijski sakrament, imaju se zatvoriti i prozori na židovskim kućama. Kazne za prekršitelje ove grupe odredbi ostavljene su slobodnoj procjeni katoličkih crkvenih vlasti. Na kraju, kaznama po kanonskim propisima prijeti se Židovima koji bi izričali huljenja ili zablude protiv »božjih svjedočanstava u Starom zavjetu«. Od prekršaja neki su pridržani raspravi pred dubrovačkim nadbiskupom i njegovoj presudi, a takvim se prekršajem smatralo, uz ostalo, i zajedničko stanovanje sa Židovima i noćenje u njihovim domovima, kao i tjelesno općenje »s njima i Turcima«.⁹⁴

Srodno tome glase i zaključci dubrovačke sinode u god. 1763.⁹⁵

Dio katoličkoga klera bio je militantno uporan u nastojanju oko pokršćavanja Židova. Izvori bilježe više slučajeva.⁹⁶ Dubrovačka vlada ne tolerira takve postupke, jer joj po pravilu donose neprikljeke s turske strane, a i druge nezgode u vanjskopolitičkim odnosima. U god. 1782. vlada donosi odredbu: tko ubuduće pokršti nekog Židova, silom ili na prevaru, kaznit će se zatvorom od jedne godine.⁹⁷ . . . Usprkos toj zabrani bilo je ponovljenih slučajeva, pa i vlada ponavlja svoju odredbu 1804. g.⁹⁸ No i, god. 1806. opet je aktualno pitanje jednog »pokrštenog dječaka«, a tada traži o tome objašnjenje i francuska okupacijska vlast, pa Senat Dubrovačke Republike 31. VII. 1806. raspravlja što će o tome saopćiti francuskom generalu Lauristonu.⁹⁹

⁹³ Isto, 379.

⁹⁴ *Constitutiones et decreta synodi duodecesanae Ragusini in cathedrali ecclesia S. Mariae maioris anno MDCCXXIX die VIII Maii ab Illustrissimo et Reverendissimo Domino D. Fr. Angelo Franchi archiepiscopo celebratae*. Ancona MDCCXXIX. U posebnom poglavlju »De Judaeis«, str. 42-43.

⁹⁵ Tekst je objavljen u »Listu dubrovačke biskupije

jes«, god. IX, br. 12/1909. Vidi cap. XXXIV. De Judaeis, str. 113-114.

⁹⁶ K. Vojnović, *Prilozi k arhivalnomu publikumu*, 50; M. Pantić, *Izbor dokumenata*, . . . 382-383.

⁹⁷ M. Pantić, *Izbor dokumenata*, . . . 394.

⁹⁸ V. Vinaver, *O Jevrejima u Dubrovniku*, . . . 71.

⁹⁹ *HADhK. Consilium rogatorum*, sv. 210, str. 65.

Giocoda' le' 31. Luglio 1806
La prima parte è di accomodate
alle note dell' Santissimo, che co-
municano a V. D. il sp. del
Lauriston l'acceso di Alon-
so. Advi segrevo nostro vique-
to al nota Ragazzo. Ebreo batte-
zato, e gli rappresentano quai-
to si è consultato su tale qu-
estione; e continuando l'opra
sua nel med. sentimento, che
li concludano, che il Ragaz-
zo sarà consegnato a chi-
verrà a prederlo → 143/3
LE R. D. (Pantić)

Rasprava o pokrštenom židovskom dječaku god. 1806 (v. tekst i bilj. 99)

Tradicija predrasuda prema Židovima, te povremeno poticanje protužidovskih raspoloženja u širim slojevima vjernika, nastavljenu su i u 18. st. Nesumnjivo da tome treba pripisati razne insulte protiv Židova, kao i slučaj iz 1733. g. kada su nepoznati počinitelji na židovskom groblju razlupali više nadgrobnih spomenika, s nekih izbrisali imena pokojnika, a jedan grob počeli i otkopavati!¹⁰⁰

Dosljedna svom stavu o odnosu države i crkve dubrovačka vlada nije prihvaćala brojne zahtjeve o protužidovskim mjerama. Međutim, činila je ipak i u 18. st. neke ustupke Katoličkoj crkvi. Za ilustraciju navedimo i slučaj iz 1735. g., kada šalje Židova iz svoga zatvora na zahtjev nadbiskupa njemu na slušavanje.¹⁰¹ Prihvaćala je dubrovačka državna vlast i odredbe o kršćanskoj služinčadi kod Židova, kao i segregaciju u Getu, iako s određenim praktičkim modifikacijama. U cjelini uzevi ipak je sveukupni položaj Židova u Dubrovačkoj Republici tijekom 18. st. liberalnije tretiran negoli u prethodnim razdobljima. Opisane okolnosti u dubrovačkom 18. st. odražale su se, dakako, i u gospodar-

¹⁰⁰ Isto. *Lamentia de intus et de foris*, sv. 84, str.

¹⁰¹ M. Pantić, *Izbor dokumenata*, . . . 380-381.

skoj djelatnosti dubrovačkih Židova u tom razdoblju. Treba podsjetiti da gospodarski razvitak Dubrovnika u tom stoljeću karakteriziraju dvije faze. Prva, tijekom prve polovice 18. st. u znaku je vrlo sporog i postepenog oporavka od preostalih šteta nanesenih gradu u katastrofalnom potresu 1667. g., kao i od trendova sve teže gospodarske recesije u 17. st. Tek od 40-ih godina vidljiviji su znaci obnove. Druga faza, od sredine 18. st. pa nadalje, obilježena je sve uspješnijim napretkom posebno u pomorstvu i pomorskoj trgovini, koje se djelatnosti i opet iskazuju kao temelj življenja i prosperiteta Dubrovačke Republike kao izrazito pomorske države. Naročito kroz posljednju četvrt 18. st. pa do tzv. kontinentalne blokade 1806. g. ostvaruje se nova era procvata dubrovačkog pomorstva. Nasuprot tome kopnena se trgovina dubrovačkih poslovnih ljudi na Balkanu tek neznatno oporavila nakon najteže depresije iz druge polovice 17. st. Dubrovačka se vlada, npr., 1744. g. žali: »Skoro je sasvim propala trgovina naših trgovaca na Levantue; aktivne su sredinom 18. st. još jedino dubrovačke trgovačke kolonije u Novom Pazaru i u Rušukku.¹⁰² Značajnijeg porasta nije bilo ni do kraja 18. st. Velika konkurencija suzbija Dubrovčane na balkanskim tržištima na kojima su nekada dominirali. Sa sjevera sve je veći udio austrijske trgovine u evropskoj Turskoj; na jugu je stalno prisutna konkurencija tržišta na ušću Neretve, te u Novome i Risnu, koja su tržišta pod mletačkom vlasti. Na samim pak balkanskim tržištima, uz atraktivnu snagu velikih trgovačkih središta Soluna i Carigrada, glavnu ulogu su sasvim preuzele pojedine domaće čaršije u balkanskim gradovima, tamošnji židovski, muslimanski i pravoslavni trgovci. Ti balkanski poslovni ljudi dominiraju u robnom prometu s Balkana i kroz dubrovačku luku, u onom udjelu koji je još preostao Dubrovniku 18. st. u toj kopnenoj trgovini.

Dubrovačka vlada nastoji stimulativnim mjerama poticati i tu kopnenu trgovinu. Tome je, npr., bila usmjerena i njena odluka iz 1703. g. koja je određivala: »Stranci koji koji stanuju u ovom gradu« dovozeći robu s Levanta uživaju »slobodan tranzit«; pri uvozu robe u Dubrovnik plaćaju istu carinu kao i domaći trgovci.¹⁰³ Dubrovačkim su poslovnim ljudima još uvijek dobro služile stare i nove povlastice stečene od Turske za trgovanje po toj državi, pa stoga i u ovom razdoblju još uvijek ima izvjesnu svoju privlačnost stjecanje dubrovačkog građanstva, koje omogućuje korištenje tim povlasticama. No, dubrovačkim su Židovima posebno koristele njihove poslovne veze sa židovskim zajednicama i s pojedinim židovskim trgovačkim kućama u važnijim balkanskim trgovačkim središtima. Vrijedi istaći slučaj iz 1704. g., kada je pravoslavni dio sarajevske čaršije hushao turske vlasti protiv trgovaca Dubrovčana u Sarajevu, jer da uz konkurenciju Dubrovčani šire i »latinluk«, a neki su se sarajevski židovski trgovci tada zauzeli u prilog dubrovačkih trgovaca.¹⁰⁴

U kopnenoj trgovini i dalje su robne tokove sačinjavali: u izvozu s Balkana vosak, vuna, govode kože, kordovan, zečje kože; uvozila se pak preko Dubrovnika na balkanska tržišta razna manufakturna roba, pa razna metalna roba, te sol, kava i sl.

Uzevši u cjelini udio dubrovačkih trgovaca 18. st. u balkanskoj kopnenoj trgovini, može se reći da su baš dubrovački židovski trgovci bili njen vrlo značajan

faktor i nosilac. Sjedište im je aktivnosti u gradu Dubrovniku. Dubrovačka je vlada 1766. g. ponovila propis: »Morlaci odnosno Grci šizmatici i Židovi ne mogu ići po našoj državi izvan grada i predgrada Dubrovnika u svrhe kupovanja ili prodaje, izuzevši Židove kada žele praviti sir i vino na način 'kofer'; prekršitelji će se kažnjavati zatvorom od 4 mjeseca, od koje kazne mogu biti pomilovani samo sa 7/8 glasova«.¹⁰⁵

I u sitnoj trgovini u gradu Dubrovniku dosta su aktivni. Jedna vladina odredba iz 1739. g. nabroja 10 židovskih dućana.¹⁰⁶ Sitni trgovci bili su udruženi u Bratovštinu Sv. Luke, no 1723. g. državna vlast propisuje da i Židovi koji drže dućane moraju plaćati toj bratovštini 1 perper godišnje kao što plaćaju članovi te bratovštine (*»quod Haebrei quoque qui tenent apothecas solvere etiam debant confraternitati S. Lucae ipseperperum urum annuatim uti solent caeteri confratres dictae confraternitatis«*).¹⁰⁷ Na osnovi iste odredbe naređili su državni organi i 1773. g. Samuelu Camposu da mora uplaćivati Bratovštinu Sv. Luke sve one uplate koje plaćaju ostale dućandije (*»omnes expensas quae solvuntur ab aliis apothecariis«*).¹⁰⁸

Novi položaj dubrovačkih židovskih trgovaca u 18. st. via facti je doveo do toga da su se angažirali i u trgovini živežnim namirnicama, koja im je ranije stalno zabranjivana. Primjera radi: Malo vijeće Republike dozvolilo je 11. I. 1714. Sabatu sinu Mojsija Levija Mandolfa, na njegovu molbu, da može »prodavati sve vrste živežnih namirnica kako to prodaju i ostali butigari«.¹⁰⁹ Doduše 1. VII. 1784. ponovo je Senat Republike proglasio zabranu takve trgovine Židovima, no već sljedećeg mjeseca iste godine zaključuje da se ne provodi u život ta zabrana, želeći stimulirati uvoz tih namirnica u Dubrovnik, predviđajući i stimulaciju zajmova.¹¹⁰ I kao senzali Židovi su i kroz 18. st. djelovali, pa i u trgovini živežnim namirnicama, npr. u god. 1777. nalazimo i u Tunisu Židova kao »dubrovačkog senzala« (*»sensale nazionale«*).¹¹¹ Ponekad je državna vlast i financijski pomagala kada se židovska trgovačka kuća našla u neprilici. Tako je priskočila u pomoć i trgovačkoj kući Coen 1718. g., koja to traži: kako ne bi nastupila »potpuna propast jedne kuće koja se stoljećima održala u službi dubrovačke države«.¹¹²

U ovom se razdoblju javljaju dubrovački Židovi i među obrtnicima kao npr. poneki krojač i klobučar¹¹³, a zabilježen je i jedan koji ima radionice za stav-ljenje koža i za proizvodnju platna za brodsko jedra,¹¹⁴ te jedan knjižar. U planu za jednu manufakturu brodskih jedara iz 1751. g. ukupni fond od 200 dionica predviđenog dioničkog društva imao se ovako podijeliti: dubrovačkoj »vlasteli« 60 komada, 36 »trgovcima«, 36 »Židovima« i 18 komada

¹⁰² V. Vinaver, *Dubrovnik i Turska u XVIII veku*, 78h, Beograd 1960, str. 42.

¹⁰³ HADbK *Consilium rogatorum*, sv. 138, str.

¹⁰⁴ V. Vinaver, *O Jevrejima u Dubrovniku*, ... 75

¹⁰⁵ K. Vojnović, *Carinska sustav*, ... 171.

¹⁰⁶ M. Pantić, *Izbor dokumenata*, ... 381-382.

¹⁰⁷ K. Vojnović, *Bratovštine i obrtne korporacije u Republici dubrovačkoj od XIII do XVIII vijeka*, sv. II Zagreb 1900, str. 88.

¹⁰⁸ Isto.

¹⁰⁹ M. Pantić, *Izbor dokumenata*, ... 356.

¹¹⁰ HADbK *Consilium rogatorum*, sv. 192, str. 182h-183. Prethodna odluka od 1. VII. 1784. određivala je: »Zabranjuje se svim Židovima u našoj državi držanje radnji u kojima bi oni

osobno prodavali na malo živežne namirnice uzvrativši kavi, šećer i sve mirise; prekršaj se kažnjava kao kontrahad od glava od 100 dukata. Vid. HADbK *Consilium rogatorum*, sv. 192, str. 166.

¹¹¹ Isto, sv. 186, str. 108h.

¹¹² Isto, sv. 148, str. 92.

¹¹³ M. Pantić, *Izbor dokumenata*, ... 397-399.

¹¹⁴ V. Vinaver, *O Jevrejima u Dubrovniku*, ... 77.

¹¹⁵ Isto, 66.

La p.^a p.^a è di proibire a tutti gli
Ebrei dello Stato Vno, che non possano
tenere in Bottega, nè vendon
personalmente a minuto de' Com=
messibili, eccettuato Caffè, Zucaro,
e Fabbesco Diopke: sotto pena ai
Contravventori del Contrabbando,
ed di Ducati Cento da applicarsi
all'accomodamento delle strade
toutes quoyes

Dubrovački su Židovi i dioničari u prvim dubrovačkim osiguravajućim društvima potkraj 18. st. U osiguravajućem društvu osnovanom 1803. g. oni imaju 3/8 dionica.¹⁰⁹

O cjelini toga udjela treba reći da je to bila značajna aktivnost u pomorstvu kao glavnoj osnovi gospodarstva Dubrovačke Republike. U svlasništvu brodova, npr., već u razdoblju 1744–1759. g. bilo je 15 vlasnika Židova, koji su imali ukupno više od 293 karata.¹²⁰ Odredba dubrovačke vlade od 27. XI. 1776. po kojoj stranci ne mogu imati udjela u vlasništvu dubrovačkih brodova nije im kao dubrovačkim građanima mogla nanijeti nikakve štete. Međutim, s nastupom poznate tzv. kontinentalne blokade 1806. g. kada je nastradalo pomorstvo cijele istočnojadranske obale, pa i ono dubrovačko, niz židovskih poslovnih ljudi bio je također teško oštećen. Povijesni izvori spominju da su Židovi u Aleksandriji podosta neprikladno stvarali 50-ih godina 18. st. dubrovačkom pomorskom prometu s tom lukom.¹²¹

Neki se židovski poslovni ljudi angažiraju i u ribarstvu i u koraljarstvu na dubrovačkom području. U god. 1714. formirano je društvo za lov srdela; od 7 članova četvero su Židovi, a od njih se dvojica obavezuju dati «svoju mrežu, barke, sprave i ljude». Bilo ih je koji su kreditirali vadenje koralja, a neki su Židovi imali barku i opremu za vadenje koralja, dajući tu u zakup.¹²²

U opisanim povoljnijim prilikama 18. st. i brojno je stanje dubrovačkih Židova u stalnom porastu. Postojeće obitelji ostaju u Dubrovniku i povećavaju se, a nove kontinuirano pridolaze. Prvi sigurniji popis stalno nastanjenih u Dubrovniku potječe iz 1756. g., a izraden je u vezi s već spomenutom akcijom dubrovačkih vlasti na proširenju Getu. Tada je evidentirano i popisano slijedeće:

Za svaku kuću u Getu navodi se broj katova i soba, te površina soba, s napomenom da su sve kuće jednake; uz to se daju i podaci o eventualnim dogradnjama koje je ponegdje stanar sam izveo; zatim, poimenično se navodi koja obitelj i s koliko kućuća zaprema pojedine dijelove neke kuće; ne zaboravlja se ni napomena o prostoriji koju drži za svoje potrebe Bratovština Židova; tu je i napomena ako stanar u Getu posjeduje vlastitu kuću izvan Gete; konačno, navodi se ukupno 68 «duša» koje u Getu stanuju. Slično je opisano i 19 kuća izvan Getu u kojima stanuju Židovi, uz podatke o najamini koju plaćaju za pojedinu kuću. Iz lokacija tih kuća proizilazi da su to sve uglavnom objekti u neposrednoj blizini Getu. Sa 103 stanovnika u tim kućama, ukupno ima 1756. g. u Dubrovniku 171 pripadnik židovske zajednice.

Prema tom popisu iz 1756. g. u Getu su stanovali pripadnici obitelji: Ambonetti, Angelo, Asser, Constantini, Fermi, Juskun, Mandolfo, Tolentino, Valenzin i Vitali. Izvan Getu nalazimo obitelji: Ambonetti, Barafael, Campos, Fermi, Janni, Luzena, Maestro, Mandolfo, Nachas, Pardo, Penso, Russi, Stenoso, Terbi, Vitali i Volterra.

Pri razmatranju ukupnog broja Židova i njihova smještaja vlasti su kombinirale i s time da se u Dubrovniku svakako zadrže Židovi koji su se tu nastanili već

do god. 1739. ne navodeći razloge za izbor baš te vremenske granice. S tim u vezi izraden je popis onih koji su se naselili u Dubrovniku od 1739. do 1755. g. Utvrđeno je da se radi o osam židovskih obitelji i šest pojedinaca, među kojima su zastupana prezimena: Ascoli, Cagli, Feracio, Janni, Jesurun, Nevaro, Penso, Russi, Terbi, De Vecchio, Volterra. Za tri obitelji je navedeno da su došle iz Dalmacije (Janni, Jesurun, Nevaro), a za jednog trgovca (A. Terbi) da je došao iz Ancone, dok se za ostale ne navodi odakle su. Od osam nadošlih obitelji sedam njih uzelo je u najam kuće izvan Getu.¹²³

Povijesni izvori, dakle, potvrđuju da od 40-ih godina 18. st. stalno postepeno pridolaze i nasteljuju se u Dubrovniku novi pripadnici židovske zajednice. Taj se proces nastavlja i dalje do kraja 18. st. odnosno do pada Dubrovačke Republike god. 1808. U razdoblju 1755–1770. g. pridolaze i daljniji osam obitelji. God. 1782. dubrovački Židovi zauzimaju u Getu 10, a izvan Getu 23 kuće; ukupno postoji 41 obitelj sa svega 218 osoba. Na oko tadašnjih 6–7.000 ukupnih stanovnika grada Dubrovnika to je oko 3,6%. U god. 1799. zabilježeno je 210 dubrovačkih Židova. Prema popisu iz 1807. g. na dubrovačkom području od ukupno 6.564 stanovnika bilo je 227 Židova, od čega 109 muškaraca a 118 ženskih osoba, dok je pravoslavaca bilo samo 108.¹²⁴ Podaci iz 1759. i 1807. g. samo su približni, orijentacioni, jer nije razvidno da li su njima obuhvaćena djeca do 14 godina i kršćanska posluja u židovskim kućama, i k tome: da li su popisom iz 1807. g. obuhvaćeni i Židovi zatečeni u Dubrovniku, dakle, i oni prolazni s kraćim boravkom, a ne samo stalno nastanjeni.

Društveni razvitak u Dubrovniku uvijek je bio u društvenu strukturu u znaku trodiobe: plemstvo (vlastela) – građani – puk. Kako se odvijala društvena diferencijacija unutar židovske zajednice, teško je odgovoriti na temelju dosadašnjih istraživanja. U povijesnoj se literaturi spominje dosta siromašnih u toj zajednici,¹²⁵ ali je detalje teško precizirati bez starog arhiva židovske zajednice uništenog od okupatora u drugom svjetskom ratu. Jednako je i s pitanjem asimilacije i integracije dubrovačkih Židova u građanstvo i u puk Dubrovnika, a u vezi s poznatom snagom takve asimilacije kakva stalno odlikuje dubrovačko društvo.

Zaključujući razmatranje o položaju Židova u Dubrovniku za vrijeme postojanja Dubrovačke Republike možemo ponovo naglasiti: država je uvidala i cijevala koristi od poslovne aktivnosti Židova, povezanih od Balkana preko Dubrovnika do Italije i dalje; država im daje određeni pogodan položaj i mogućnosti poslovanja, ali i u razdoblju kada ih tretira kao svoje »građane» (*cives*) nikada ne precizira njihov položaj nekim zakonskim normama; regulira tek neka pitanja, kao npr. režim stanovanja, neka trgovačka, carinska i preznata pitanja i sl., ali i to normira samo *upravnim* naredbama koje se lako mjenjaju. Ograničenja koja im se nameću redovno se ni trajnije niti striktnije ne primjenjuju, pa ni onda kada se povremeno nanovo određuju. Dubrovački Židovi ne uživaju sva građanska prava kao Dubrovčanji-katolici, ali su njihove olakšice veće i šire od onih koje su u Dubrovniku imali drugi nekatolički stanovnici i poslovni ljudi.

¹⁰⁹ V. Ivančević, a. d., 67 i slijed.

¹²⁰ J. Lucić, *O pomorstvu Dubrovačke Republike u XVIII. stoljeću*. Izd. Pomorskog muzeja JAZU u Dubrovniku. »Grada za pomorsku povijest Dubrovnika«, knj. 2, Dubrovnik 1959, str.

¹⁰⁴ popis karatista i broj njihovih karata po godinama.

¹²¹ HADH, *Consilium populum*, sv. 179, str. 219–223b.

¹²² V. Ivančević, a. d., 74.

¹²³ M. Pantić, *Izbor dokumenata*, ... 385–389.

¹²⁴ V. Vinaver, *O Jevrejima u Dubrovniku* 66, 69; V. Ivančević, a. d., 79; Sij. Obad, *Sla novostvar Dubrovnika u doba pada Republike*

Berčićev zbornik; Dubrovnik 1960, str. 241 i slijed.

¹²⁵ V. Vinaver, *O Jevrejima u Dubrovniku* 66.

Slična je situacija za Židove i na područjima tada susjedne Turske Caravine, gdje su im pogodnosti veće i efikasnije od onih koje su imale druge nemuslimanske skupine.

U ostalim hrvatskim zemljama, uspoređujući s položajem u Dubrovačkoj Republici, često je položaj Židova bio mnogo nepovoljniji. Židovi su ipak dolazili u te zemlje, ali im tek josefinske reforme stvaraju povoljnije mogućnosti i snosljiviji položaj.¹²⁶

I u gradu Rijeci ih je bilo malo do 18. st., a 70-ih godina toga stoljeća već ih je više stalno nastanjenih u tom sve važnijem trgovačkom i pomorskom emporiju.¹²⁷ U god. 1771. ta zajednica ima 25 pripadnika. Državna vlast propisuje 26. XI 1781. »Pravilnik o Židovima« (*Regulamentum Judeorum*), određujući njime: izbor funkcionara »židovskih porodica u Rijeci«, te arbitrarno rješavanje sporova među članovima židovske zajednice.¹²⁸

Na ostaloj hrvatskoj istočnojadranskoj obali, koja je tada najvećim dijelom pod mletačkom vlasti sve do 1787. g., položaj je Židova bio srodan onome u Dubrovačkoj Republici, ali ipak nepovoljniji. Mletačka je država vrlo iscrpno normirala status i život Židova kako u Veneciji tako i na ostalom državnom području. Dok je ranije opći položaj Židova bio povoljniji, on se osjetno pogoršava posljednjih decenija 18. st. do sloma te države 1797. g. To se osobito očituje iz zbirke normi proglašene 1777. g.,¹²⁹ a iz koje podsjećamo na slijedeće mletačke odredbe: o položaju u pravosuđu; protiv molestiranja u vrijeme rata; slobodno obavljanje vjerskih obreda, no i obavezno stanovanje u Getu (čl. 64-76); od kršćanske posluge smiju držati samo muškarci, i to danju, uz prijetnju vrlo teških kazni (čl. 77); ne mogu uživati prava mletačkoga državljanstva (čl. 80); ne mogu uživati ni posjedovati nekretnine, po bilo kojemu naslovu, osim kuća za svoje stanovanje u Getu (čl. 83); ne mogu biti senzali, a ograničenja postoje i u zakupima javnih daća (čl. 84-85); mogu se baviti kupoprodajom starih stvari, ali ne izradivati od njih nove (čl. 86); ne smiju se baviti nikakvim drugim obtom, ni pod svojim ni pod tuđim imenom, već samo kupovati i prodavati gotovu robu (čl. 87); ako imaju manufakturne radionice s odobrenjem Senata, mogu ih zadržati do roka navedenog u dozvoli, a ukoliko time više fiksiran, tada samo još dvije godine, dok se ostale radionice (uspоставljene bez dozvole) imaju likvidirati kroz godinu dana (čl. 89); mogu obavljati nove obrte koje drugi ne vrše, zatraživši dozvolu nadležnih organa (čl. 90), itd.

Zakoni i naredbe i u mletačkoj državi 18. st. sve se manje poštiju, pa tako i u mletačkoj Dalmaciji, no u cjelini uzevši ipak je tamošnji položaj Židova bio nešto nepovoljniji od onoga u Dubrovniku. Procjenjuje se da je u vrijeme konjunktura balkanske trgovine kroz splitsku luku, npr. 30-ih godina 17. st., bilo u Splitu 30 židovskih obitelji sa blizu 200 ukucana; oko 1749. g. ima 48 domaćinstava, a 1778. g. već 54 obitelji sa 279 članova.¹³⁰

Zaključujući s usporedhama, treba istaći da je u jadranskom bazenu bio povoljan položaj Židova u pomorskotrgovačkom emporiju Ancone, pod vlašću papinske države. Već u 15. st. Židovi sačinjavaju 5% stanovništva toga grada, a 1708. g. na ukupno 8.274 stanovnika Ancone ima tamo 1.076 Židova.¹³¹ Medutim, u drugoj polovici 18. st. i ovdje im se pogoršava položaj.

Najpovoljniji položaj ostvarila je židovska zajednica u Trstu, naročito nakon povlastica stečenih diplomama Marije Terezije od 19. IV. 1771. Jednom od tih diploma utvrđen je tekst Statuta »za narod Židova koji se tolerira u slobodnoj luci Trsta«. U osam članaka toga Statuta donose se norme o: židovskoj zajednici, njenim funkcionarima, njihovom izboru i djelovanju; javnoj školi, privatnim školama i bratovštinama; rabini i učiteljima, te javnim i privatnim odgojiteljima, rješavanju sporova među članovima zajednice.¹³²

I citirani usporedni podaci kazuju kako je razdoblje 70-ih i 80-ih godina 18. st. posvuda na istočnojadranskoj obali ispunjeno nastojanjima da se normira status i položaj Židova. Pritom je, dakako, najdalje stigla i najbolje prošla brojna i bogata židovska zajednica u Trstu. Ona dubrovačka još se donekle približila, a u tzv. mletačkoj Dalmaciji je posljednja četvrt 18. st. u znaku izrazitijih ograničenja u pravima židovskog stanovništva.

Stjecanje građanske jednakopravnosti u vrijeme francuske vladavine

Francuske su trupe već 1806. g. faktički okupirale teritorij Dubrovačke Republike, a 31. I. 1808. objavile su dekret o ukidanju dubrovačke države. Tim dekretom nije još suspendiran pravni red; poredak dotadašnje Dubrovačke Republike, a cjelina francuskog zakonodavstva stupit će na snagu u Dubrovniku, kao i u cjelini Ilirskih Provincija francuskog carstva, tek 1. I. 1812. Dapače, u citiranom dekretu od 31. I. 1808. izričito se, npr., za čitavu domenu građansko-pravnih odnosa određuje (čl. 5), da će se oni prosuđivati »na temelju zakona i običaja dubrovačkih«. Kako je to značilo da građanski i državljanski status dubrovačkih Židova ostaje i pod novom francuskom vladavinom nepromijenjen, to su oni 22. VI. 1808. podnijeli predstavku francuskim vlastima, potpisanu od četvorice »deputata« tj. od gestalda Bratovštine Židova, u kojoj obrazlažu kako neki od starih zakona biše dubrovačke vlasti sadržale odredbe kojima se »razlikuju Židovi od ostalih podanika«, pa se Židovi »ne smatraju domoročima, niti se kao takvi tretiraju, iako su ovdje nastanjeni i naturalizirani; tako lišeni cjelovite beneficija državljanstva, mole da nova francuska vlast izda određeni kojekoj će »Židovi odsada pa nadalje biti tretirani kao i svi drugi podanici ove države«; obračunajući se generalu Marmontu kao šefu francuske vlasti na kraju petita te svoje predstavke dodaju: »i da mogu uživati sve one pogodnosti koje Vaša Ekscelencija ustanovi.«¹³⁴

126 G. Schwarz, *Prilog k povijesti Židova u Hrvatskoj u XVIII. st.* »Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog arhiva«, god. III, Zagreb 1901, str. 185 i slijed.

127 Isto, 194.

128 Histoarjski arhiv u Rijeci. *Gubernij. Opći spisi* 1780-1784, br. 170/782.

129 *Capitoli della condotta degli Ebrei di questa*

città e dello Stato, estesi in esecuzione ai decreti dell'Ec. Senato de č. 22 febbraio 1776 e 23 agosto 1777, ed approvati col sovrano decreto de č. 27 settembre 1777, Venezia MDCCCLXXVII. Vidi k tome i: F. Radic, *Jedna priloga k povijesti Židova u Dalmaciji*, »Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva«, god. VIII, Zagreb 1906.

130 D. Keckemet, *n. d.*, 58, 86-87. Podatak za

1778. g. treba još navedi u izvješću, jer je navedeno da se to 1797. g. novost samo 171 osoba (isto, 111). O pogoršanju položaja splitskih Židova u posljednjim desetljećima mletačke vlasti nad Splitom vidi: G. Novak, *Židovi u Splitu* 1920, 54.

131 E. Ashtor, *Gli Ebrei di Ancona nel periodo della Repubblica*, Appunti di Archivio »Atti e memorie«, N. S., a. 82 (1977). Deputazione di storia patria per le Marche, Ancona 1978, str.

339 i slijed.

132 O tržanjskoj židovskoj zajednici vidi: P. Kandlin, *Emporio e porto-franco di Trieste*, Trieste 1864. V. također: *Monografia mensile d'Istria*, XII, 1936.

133 V. Forešić, *Povijest Dubrovnika do 1808. sv. 2*, Zagreb 1940, str. 466.

134 Tekst vidj kod: Z. Sundrić, *Dubrovački Židovi i njihova emancipacija (1806-1813)*, »Zbornik« 1/1971, str. 168.

Rješenje je uslijedilo istoga dana, tj. 22. VI. 1808. a njime francuska vlast određuje: »svi zakoni bivše dubrovačke vladavine koji ograničavaju građanska prava Židova u tom kraju ukidaju se; oni uživaju ista prava kao i drugi podanici«. ¹³⁵ Dakle, potpuna jednakopravnost s ostalim podanicima, a bez posebnih »pogodnosti«.

To je bilo logično i neizbježno rješenje u skladu s osnovama francuske građanske države, izgrađene na temeljima francuske revolucije, pa među ostalim, i na temeljima građanske jednakosti i vjerske tolerancije. U kasnijim se naredbama francuske vladavine u Dubrovniku i u Dalmaciji više ne ponavljaju takve odredbe, jer se smatraju neporecivima i dovoljno utvrđenima. Oči-

*Le Journal ou état actuel de la situation
des Juifs
dans la ville de Dubrovnik
après l'abolition de la loi
sur le statut des Juifs
du 17. IV. 1811.*

Dekret o emancipaciji Židova u Dubrovniku kojim markiz A. Marmont ukida sve zakone stare Dubrovačke Republike o ograničenjima za Židove, 22. 6. 1808.

(Historijski arhiv, Dubrovnik – Acta Gallica, 1808, broj 1413)

to se zato i u poznatom tzv. organskom dekretu o uređenju Ilirskih Provincija od 15. IV. 1811. smatra nepotrebnim ponavljanje njih načela o jednakopravnosti i Židova, pa je tamo samo riječ o vjerskim zajednicama katoličkim i pravoslavnim. ¹³⁶

I u novoj je situaciji Bratovština Židova nastavila svoje postojanje i svoje glavne funkcije. Dok je francuska vlast u Dubrovniku ukinula sve bratovštine, a njihovu imovinu konfiscirala, pa je tako postupila i s jakim građanskim bratovštinama trgovaca, tj. s bratovštinama Antunina i Lazarina, ¹³⁷ dotle u jedinu Bratovštinu Židova ne dira i ostavlja je u nesmetanoj daljnjoj egzistenciji i djelovanju. Sačuvani zapisnik sjednice njena velikog kapitulata od 29. VII. 1809.

¹³⁵ Isto, 169.

¹³⁶ P. Pisani, *La Dalmatie de 1797 à 1815*, Paris, 1893, str. 372–374.

¹³⁷ Vidi u dnevniku Vitoša Stullija, objavljenom u kalendaru »L'Epiphoniam«, god. 1903, str. 47. Uzi to: P. Pisani, *n. d.*, 373. I u dekretu od 15. IV. 1811. o organizaciji Ilirskih Provincija, i kad

u čl. 149 određeno je: »Les confréries encore existantes sont supprimées, et leurs revenus réunis au domaine; sont exceptés les sanctuaires et les confréries connues sous le nom de la Saint-Sacrement et des Suffrages pour les trépassés, qui sont conservés avec leur revenu; mais il n'y aura dans la même paroisse que l'une ou l'autre de ces confréries.«

omogućuje uvid u još neke detalje unutrašnje organizacije te Bratovštine. Za održavanje sjednice velikog kapitulata morala se zatražiti prethodna dozvola francuskih vlasti. Zasadjanje je prisustvovalo 26 članova velikog kapitulata, a sudjelovala su i dva izaslanika francuskih vlasti. Glavna je zadaća bila izbor novih organa, i to: ponajprije četvero »deputata«, tj. gestalda Bratovštine, a zatim i šest ostalih članova maloga kapitulata; nadalje, izbor osam »faksatora«, uz dva njihova zamjenika, koji su određivali veličinu novčanih iznosa – udjela što su ih pojedine židovske obitelji morale davati za najam kuća u Getu i za ostala podavanja državi; nakon toga, izbor dvojice revizora, s dva zamjenika; zatim, četiri pobirača »taksi« tj. spomenutih novčanih udjela, te njihova dva zamjenika; i, konačno, dva funkcionara za škole. Na kraju izabrana su i četiri nova člana velikoga kapitulata. Svi su izbori obavljani tajnim glasanjem – kuglicama. U smislu odredaba »matrikule« Bratovštine Židova mandat izabranih novih organa predviđen je za sljedeće dvije godine. »Matrikula« se i pod novom vrhovnom državnom vlasti postuje kao temelj pravnog reda u Bratovštini, kao izvor prava i dužnosti članova. To dokazuju i tri izvoda iz »matrikule« priložene spomenutom zapisniku sjednice velikoga kapitulata od 29. VII. 1809, a odnose se na tri izvodi na odredbe iz 1791, 1805, i 1807. g. ¹³⁸

Sporovi i sukobi među članstvom Bratovštine, kako su se očitovali 90-ih godina 18. st., nisu ni u novim uvjetima, u građanskoj ravnopravnosti i pod novim režimom, prestajali. Sačuvani izvori bilježe ih i 1809. i 1812. g., ali se ni tada ne razabiru razlozi i povodi tim sukobima. Svade su, međutim, poprimitle tolike razmjere da je francuska vlast morala odrediti trojicu članova koji će smiriti sporove; no oni 10. XI. 1812. izvještavaju da nisu u stanju to učiniti, pa traže da vlast sama neposredno uredi organizaciju Bratovštine i zavede red. ¹³⁹

Kada je riječ o Getu u ovom razdoblju, spominje se svega sedam kuća toga Getu. Za njih je Bratovština plaćala do 1. VIII. 1809. državi 160 mletačkih cekina najma; nakon toga 180 cekina do 23. XII. 1811. a zatim 1505 franaka do kraja 1814. g. ¹⁴⁰ Čini se da je tada Bratovština održavala dvije vjerske i jednu prolaznu školu. ¹⁴¹ Nije još utvrđeno kada su uklonjena vrata kojima se Getu zatvarao. U Veneciji je to učinjeno iste 1797. g. kada je ukinuta Mletačka Republika. U Splitu su uklonjena tek po dolasku francuske vlasti 1806. g. Sva je prilika da se to u Dubrovniku provelo uskoro poslije ukidanja Dubrovačke Republike 31. I. 1808.

S gospodarskoga gledišta razdoblje je francuske vladavine bilo vrlo nepovoljno za čitav istočnojadranski obalni pojas pod tom vlasti, pa tako i za Dubrovnik i za dubrovačke Židove. Sustav tzv. kontinentalne blokade desetkovao je glavni izvor življenja, tj. domaću trgovačku mornaricu i bitno ograničio pomorsko-trgovačku djelatnost i u dubrovačkoj luci. Morala je zavati i preostala kopnena trgovina. Time je gospodarska djelatnost dubrovačkih Židova reducirana na minimalnu kopnenu trgovinu (ponesto voska, kože i vune), te na ostatak suvlasništva brodova (1808–1814. g. svega oko 70 karata) i udjela u pomorskom osiguranju. Ni potpuna sloboda u trgovanju ziveznim namirnicama u novom režimu ne pomaže. Određenu naknadu dubrovački Židovi nalaze u dosta znatnoj angažiranosti u isporukama za francusku vojsku. ¹⁴² Čini se da se radilo o

¹³⁹ Tekst toga zapisnika donosi Z. Sundrić, *n. d.*, 100–171.

¹⁴⁰ Isto, 149, 152.

¹⁴¹ Isto, 155.

¹⁴² Isto, 157–158.

¹⁴³ Isto, 140 i sljedeće.

dosta unosnim poslovima, koji su privukli još i nove židovske doseljenike u Dubrovnik, jer povijesni izvori spominju čak tadašnju »invaziju« Židova u Dubrovnik.¹⁴³ Bavi su se i novčarskim spekulacijama, pa tako i izvoženjem srebrnog novca iz Dubrovnika u ostalu Dalmaciju, na što se dubrovački natčelnik niži francuskim vlastima tražiti da se zaštiti »ovaj siromašni grad od jarma jednog pohlepog naroda koji misli samo na svoje prohibite«.¹⁴⁴ Odljev spomenutog novca nije spriječen, jer očito nije štetio interesima francuske vlasti, a navedene i slične spekulacije bitno su karakterizirale tadašnju cjelinu gospodarskih prilika, a ne samo djelatnost židovskih poslovnih ljudi. U ovom razdoblju francuske vladavine jače su židovske trgovačke kuće J. L. Mandolfa, S. Mandolfa, A. S. Parda i J. S. Ternia; one sudjeluju i u formiranju prve Trgovačke komore u Dubrovniku 1812. g.¹⁴⁵

U razdoblju austrijske vladavine (1814–1918. god.)

Poznati događaji već od jeseni 1813. g. doveli su do sloma francuske vlasti na istočnojadranskoj obali, pa tako i u Dubrovniku, koji od konca siječnja 1814. g. zauzimaju trupe Austrijske Monarhije, pa time počinje era austrijske vladavine, koja će potrajati duže od jednog stoljeća, sve do konca listopada god. 1918. Nastupilo je novo razdoblje u kojemu je Dubrovnik, sjedište nekadašnje Dubrovačke Republike, tek međunarodnopravno priznatoga državnog subjekta, pretvoren u osrednji provincijski gradić prostrane Austrijske Monarhije.

U nekim je zemljama Austrijske Monarhije bio povoljan položaj Židova, a u Trstu, npr., i vrlo povoljan, no u nizu pokrajina te države bio je još uvijek i u prvog polovice 19. st. prožet nizom vrlo osjetljivih ograničenja.¹⁴⁶ Opravdana je stoga bila bojazan i dubrovačkih Židova da bi zavedenjem austrijskoga pravnog i političkog poretka mogli biti prikriveni u građanskim pravima i općem statusu što su ga stekli pod francuskom upravom. S druge strane, bilo je i njihovih bojazni da bi se u tim vremenima promjene državne vlasti mogle obnoviti insulti na Židove, pogotovo za katoličkih uskrasnih praznika u proljeće 1814. g., uza sve to, bilo je i strepnji zbog židovskoga angažmana u eri francuskog režima na strani te vlasti. Iako je primirje između evropskih sila bilo utanačeno i to da neće biti represije protiv sudionika u francuskoj vladavini,¹⁴⁷ dubrovački su Židovi radi potpunije svoje sigurnosti zatražili od nove austrijske vlasti da ih zaštiti. Na tu molbu od 24. III. 1814. uslijedio je sutradan proglas austrijske vlasti u kojem se određivalo: »Židovi se smatraju u svim državama njegova veličanstva jednako kao i ostali građani. Oni moraju uživati ista prava u pokrajini dubrovačkoj. Upozoravaju se stoga stanovnici da nitko sebi ne dozvoli da ih u bilo čemu uznemirava, a naročito u dane velike sedmice«. . .¹⁴⁸ Povoljan tretman u novim državopolitičkim prilikama najavila je i činjenica što su u gradsko vijeće Općine grada Dubrovnika uzeti kao članovi i dva dubrovačka Židova (J. Mandolfo i D. Terni).¹⁴⁹

U daljnjem razdoblju do 1848. g., a prema dosadašnjim istraživanjima, nadošla su i dalmatinskim Židovima, pa time i dubrovačkim, izvjesna ograničenja građanskih prava. Bila je to neizbježna posljedica austrijskoga pravnog poretka u kojemu su pojedine zemlje-pokrajine Austrijske Monarhije imale, kakvo je već rečeno, i znatnijih ograničenja za status Židova.¹⁵⁰ Tako je, npr., naredbom od 22. XII. 1814. s važenjem za sve zemlje Monarhije, ponovo stupila na snagu starija naredba o zabrani Židovima da trguju žitaricama,¹⁵¹ zatim, god. 1821. i na Dalmaciju je proširena važnost carskog dekreta od 26. XI. 1725. o zabrani Židovima da drže kršćansku posluđu, uz tumačenje da se to odnosi samo na posluđu koja stalno živi kod poslodavca, a ne i na službe gdje nema takva stalnog boravka.¹⁵² Nadalje, carskim rješenjem od 8. I. 1826 određeno je: dozvoljava se židovskim učiteljima, koji su osposobljeni i moralnog su vladanja, da podučavaju židovsku djecu u svim znanjima za koja su osposobljeni, ali »privatno i odvojeno u kućama roditelja te djece« i prema važećim propisima; nije im dozvoljena poduka kršćana ni u živim jezicima ni u predmetima osnovnog obrazovanja, kada lokalne vlasti, zbog posebnih obzira, nadu za shodno da još više ograniče privatnu poduku židovskih učitelja, da bi time možda potakli što više rad javne židovske škole koja negdje postoji, a to meka odluču vladu.¹⁵³ Ili, npr., naredba iz 1827. g. po kojoj je ipso facto nevažeći brak sklopljen među Židovima bez »odobrenja« državnog organa, i to okružnoga kapetanata.¹⁵⁴ Bilo je i u Dalmaciji još i drugih srodnih ograničenja, pa i onih u pravnom režimu vlasništva nekretnina, kako nam svjedoči i povijest splitskih Židova.¹⁵⁵

Reforme četrdesetosme donijele su svim Židovima Austrijske Monarhije proklamiranu emancipaciju. Najprije ustavnim patentom od 25. IV. 1848. posebno njegovim odredbama iz §§ 25, 27 i 31. a zatim i carskim patentom od 4. III. 1849. koji proglašava izjednačenje kršćana i Židova u javnompravnom i privatnopravnom pogledu. Doduše, odredbama iz 1851. i 1853. g. opet su uspostavljana ograničenja sposobnosti za posjedovanje nekretnina, u onim pokrajinama Monarhije gdje su postojale »prije i do 1. I. 1848. No, i to je ukinuto carskom naredbom od 18. II. 1860. koja je vrijedila i za pokrajinu Dalmaciju, a kojom se osigurava Židovima pravo vlasništva nekretnina, pa i seljačkih gospodarstava.

143 Tako izvještava austrijski carski rezident u Dubrovniku Tironi, a po njemu to navodi i F. W. Carter, n. d. str. 532.

144 Z. Sundić, n. d. 144.

146 Vidi E. Mayrhofer – A. Pace, *Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst*. Bd. IV.

Wien 1898, str. 448 i slijed.

147 Vidi u dnevnike V. Stullia, objavljenom u kalendaru »L'Epibuzantano«, 1905 g., str. 35.

148 Z. Sundić, n. d. 165.

149 Dnevnik V. Stullia, »L'Epibuzantano«, 1905 g., str. 43.

150 Isto kao u bilješki 146. K tome pripisuje u 1815. g. o brakovima Židova-svjatka predviđa se suglasnost i političko-upravnih organa za sklopljenje takvog braka, a s obrazloženjem da se dokleko »prekojstojem povećanju braka Židova«.

151 Isto, 24. god. 1817. izdružila da treba utvrditi broj židovskih obitelji koje će se »tolerirati u Beču« i time da bi se taj broj trebao smanjivati, i st. Vidi: Sr. k.k. Majestät Franz des Ersten politische Gesetze und Verordnungen . . . 43. Bd. Wien 1872, str. 268, 45. Bd., str. 165.

152 I u zaključcima Hrvatskog sabora iz god. 1839. 1843 i 1845 vidi se također još mnogo otpora protiv »ustupaka« Židovima, ili protiv slobode domaćih prava. Vidi: *Zaključci Hrvatskog sabora*, sv. XII. 1836–1847, Zagreb 1980, str. 98, 161, 204 i 239.

153 Sr. k.k. Majestät Franz des Ersten politische Gesetze und Verordnungen . . . 42. Bd., Wien 1816, str. 170.

152 *Raccolta delle leggi ed ordinanze dell'anno 1821 per la Dalmazia*, str. 236.

153 Isto, za god. 1827. Zadar 1829, str. 90–91.

154 Isto, za god. 1827. Zadar 1829, str. 6–7.

155 D. Keckelmeier, n. d., 121–128. Sadržaj arhiv Židovske općine u Splitu sadrži u tome konkretnu dokumentaciju. Arhiv dubrovačke židovske općine je na žalost, pobrano od falsifikata ostale povijesti drugog svjetskog rata, pa nedostaje analogna konkretna dokumentacija i za Dubrovnik.

Spomenimo i carsko rješenje od 13. XII. 1823, kojim se zabranjuje Židovsk plesovi za djecu, karnevali ako taj ples u isto vrijeme sa katoličkom konzorijem. Vidi: *Raccolta delle leggi*, . . . za god. 1824. Zadar 1827, str. 89. Međutim, odredbe koji bi branila židovske vjerske obrede od kršćanskog veselja nije nikada bilo, pa jednakopravnost vjeroispovijesti i objava digniteta.

va, ako ih sami ili sa svojim ljudima obrađuju. Konačno, ustavne odredbe od 21. XII. 1867. a posebno njegovim čl. 2, 3, 6, 14, 15 i 16, ukinuta su na cijelom području Austrijske Monarhije sva dotada postojeća ograničenja Židovima u njihovu javnopravnom i privatnopravnom statusu.¹⁵⁶ Nakon te konačne, i ustavne, sistematizacije slijedile su norme o detaljima u god. 1868. i 1876. U okviru navedenih sistemskih rješenja preostalo je i uređenje statusa i organizacije vjerskih zajednica u Monarhiji. Najprije je to riješeno za Evangelističku crkvu zakonom od 8. IV. 1861, zatim za Katoličku zakonom od 7. V. 1874, pa na kraju i za židovske vjerske zajednice zakonom od 21. III. 1890. Zajamčena je sloboda vjeroispovijesti i vjerskih udruženja te jednakopravnost navedenih vjerskih zajednica, ali država normira njihov status i djelovanje polazeći od stanovišta da ona ima i »ius circa sacra«.

Kako je nestalo stare Bratovštine Židova u 19. st., ostalo je temeljnim pitanjem kako ima biti organizirana i kako će djelovati židovska vjerska općina u Dubrovniku, saobražena s normama citiranog zakona od 21. III. 1890. Taj je pak zakon bio zasnovan na slijedećim temeljima: židovska vjerska zajednica čini jedinstvenu zajednicu na cijelom području Monarhije, bez obzira na suprotnosti između »ortodoksa« i »reformiranih«; svaki židovski vjernik mora pripadati jednoj vjerskoj općini, a ne predviđaju se vjerska udruženja višega ranga od općine; unutar tih granica ne smije se zabranjivati slobodno ostvarenje vjerskih uvjerenja i u ritualnim odnosima, osobito u različitim oblicima vjerskih općina; država postavlja određene personalne zahtjeve za osobe vjerskih dušobrižnika, a isto tako i svoj utjecaj na opozreivanje stanovnika u vjerske svrhe.¹⁵⁷

U okviru sistemskih zakona koji su regulirali položaj vjerskih zajednica u Austrijskoj Monarhiji treba spomenuti i propise kojima je i nadalje tim zajednicama povjereno vođenje tzv. matičnih knjiga (rođenih, vjenčanih, umrlih). No, s tim u vezi i činjenicu da je zakonom od 10. VII. 1868. samo za Židove normirano da će državna vlast, a ne vjerska zajednica, imenovati voditelje tih matičnih knjiga, s time da ta vlast može odrediti i rabina kao voditelja.¹⁵⁸

Provedba citiranog zakona o židovskoj vjerskoj zajednici od 21. III. 1890. na području pokrajine Dalmacije regulirana je i naredbom od 8. II. 1892, koja određuje svega dvije židovske vjerske općine u Dalmaciji, i to: u Splitu, za Židove koji imaju boravište u kotarima Metkovića, Splita, Šibenika i Zadra, te u Dubrovniku za sve koji obitavaju u kotarima Dubrovnik, Korčula i Kotor.¹⁵⁹

156 E. Mayrhofer – A. Pace, n. d. 453; E. Mischler – J. Ulbrich, *Oesterreichisches Staatsvertriebsbuch* Bd. II Wien 1906, str. 969; slijed Kakva su ograničenja postojala još 50-ih godina vidi u publikaciji: *Denkschrift über die Stellung der Juden in Oesterreich*, Wien 1859. Napomenimo da se početke 1867. g. promijenila situacija i u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, i to donošenjem zak. čl. od 31. od 31. XII. 1873. »O javnopravnosti izaslanika sa sledbenici ostalih u kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji zakonom priznanih vjerskozakona«. Vidi: *Službeni zakonik i naredaba valjanih za Kralj. Hrvatsku i Slavoniju* God. 1873. Zagreb 1873, str. 313–314, gdje se određuje: »Sledbenici izaslanike vjere priznaju se tako u pogledu slobodnog izrješavanja vjerskozakona, kao i u pogledu

uživanja prava političkih i građanskih ravnopravnosti sa sledbenici ostalih u Hrvatskoj i Slavoniji zakonom priznanih vjerskozakona« (čl. 1).

157 E. Mischler – J. Ulbrich, *Oesterreichisches Staatsvertriebsbuch* Bd. II. Wien 1906, str. 975. Za analizu toga zakona, te njegovu provedbu vidi, isto, str. 976–980. Sadržaj samoga zakona reproduciran je i u djelu E. Mayrhofer – A. Pace, n. d., str. 454–464. Službeno izdanje teksta donosi: *Reichsgesetzblatt*, br. 57 za god. 1890.

158 E. Mayrhofer – A. Pace, n. d., 26–27. Za rabina je propisano 1897. g. da mora imati vjersko završeno višu gimnaziju (isto, str. 470–471).

159 Isto, str. 466.

Židovsko groblje u Dubrovniku. Nadgrobni spomenik Rafaela Tolentini, 1871. god.

Time je Dubrovačka židovska općina i zakonski prestala biti lokalna dubrovačka općina i potvrđena je njena šira teritorijalna jurisdikcija.

Važna neposredna obaveza prema citiranom zakonu iz 1890. g. bila je da se izradi statut Dubrovačke židovske općine, što je prema zahtjevu državne vlasti trebalo učiniti do 1. XI. 1892. pa projekt toga statuta poslati na provjeru i potvrdu Ministarstvu vjera i prosvjete u Beču.¹⁶⁰ Zakon je vrlo detaljno normirao sadržaj statuta, a vlast je ponudila i »statut-model« kao obrazac i pomoćno sredstvo za izradu. Međutim, potvrda se projekta statuta Dubrovačke općine znatno oduljila kroz duži niz godina. Sačuvane su primjedbe vlasti od 15. XII. 1894. na prvi projekt, pa od 18. V. 1896. na »reformirani« tekst, te od 1. V. 1897. o nedostacima teksta i neusklađenostima sa zakonom od 21. III. 1890.¹⁶¹ Težište je bilo u zahtjevima vlasti da se striktno primijene sve odredbe zakona, dok je Dubrovačka općina težila što racionalnijem svom ustrojstvu uz što manje izdatke, opravdavajući to malobrojnošću svojih članova i nepovoljnim materijalnim prilikama. Tako i 1896. i 1897. g. Općina podsjeća državne vlasti: Dubrovačka židovska općina spala je na svega 11 punoljetnih muškaraca u Dubrovniku i na 4 u Kotoru; članovi iz Kotora plaćaju državni porez, ali ne doprinose ništa za troškove općine; od dubrovačkih članova svega 6 plaćaju državni porez; Općina ne može preuzimati terete koje nije u stanju snositi; ova Općina nije isto što su općine u Trstu i Beču; ovoj Općini su dovoljne obaveze za održavanje vjerskih obreda u hramu, te za vjersku nastavu; od plaćenih funkcionara ona ima samo vjeroučitelja koji ujedno obavlja i obredno klanje životinja, a ugovorno je angažiran; ostali funkcionari su počasni, a Općina nije ni u stanju da ih plaća.¹⁶²

Pokušala je Dubrovačka općina nagovoriti onu u Trstu da pristane da im rabin bude zajednički, ističući svoje teško materijalno stanje, pa da sve troškove za tog rabina snosi tršćanska Židovska općina. Odgovor je iz Trsta bio negativan.¹⁶³

Dosada još nisu pronađeni arhivski izvori iz kojih bi se razabralo kada je završena opisana procedura oko statuta i njegove potvrde. Oko zadataka općine nije bilo dvojbe ni spora, jer su oni zakonom precizirani i jednaki za sve židovske vjerske općine u Austrijskoj Monarhiji. O čuvanju matičnih knjiga, važnoj javnoj službi tadašnjih vjerskih zajednica, donesen je 7. XII. 1892. poseban propis, kojim se predviđaju u Dalmaciji dva mjesta čuvanja židovskih matrica, i to:

U Splitu, za područje tamošnje Židovske općine, kao i za sve slučajeve rođenja, vjenčanja i smrti Židova koji će se ubuduće dogoditi u političkim kotarima Benkovca, Imotskog, Knina, Hvara, Makarske i Sinja.

U Dubrovniku za područje Dubrovačke židovske općine.

Spomenimo i sudjelovanje Dubrovačke židovske općine u radu »C. k. Kotarskog učioničkog vijeća« za Kotar Dubrovnik, u koje je školsko vijeće općina redovito delegirala svoga predstavnika.¹⁶⁵

Obitelj Tolentino: Jakob, Flora i djeca Moši, Reny, Simha i Pepica (obiteljska fotografija, kraj XIX – početak XX. stoljeća).

¹⁶⁰ Arhiv Židovske općine u Dubrovniku (u nastavku skraćeno: AŽO) Dopus Kotarskog kapetanata u Dubrovniku br. 4002 od 2. IV. 1892.
¹⁶¹ Isto. Dopus Kot. kapetanata br. 17901 od 15. XII. 1894. br. 5807 od 18. V. 1896. br. 7206 od 1. V. 1897.
¹⁶² Isto. Koncepti uz cit. spis.
¹⁶³ Isto. Dopus dubrovačke Židovske općine br. 6 od 23. IV. 1895. Odgovor tršćanske općine od 30. IV. 1895.
¹⁶⁴ Isto. Tekst odredbe Namjesništva u Zadru uz dopus Kotarskog kapetanata u Dubrovniku br.

Na opći položaj dubrovačkih Židova u tom razdoblju 19. st. najviše su utjecale nepovoljnije gospodarske prilike, pa slabije mogućnosti osiguranja ma i prosječne materijalne egzistencije. Tradicionalni povremeni pritisci Katoličke crkve sada su slabiji. Konačno je u zaključcima sinode dubrovačke biskupije, održane god. 1900. izostalo, po staroj shemi uobičajeno, poglavlje »O Židovima«; ovoga se puta uopće i ne spominju.¹⁶⁶ Međutim, protužidovske predrasude, podržavane i poticane stoljećima, nisu mogle tako brzo nestati, pogotovo što su ih militantni crkveni i klerikalni krugovi na razne načine podržavali. Primjer na prijelazu iz 18. u 19. st., kada se dalmatinsko pučanstvo huškalo protiv jakohinaca i protiv »Čifuta ili Žudijaa«, nije ostao usamljen.¹⁶⁷

Nakon onih trendova sve uspješnijeg gospodarskog napretka u Dubrovniku od sredine 18. st. pa do 1806. g. devednaesto je stoljeće protjecalo u znaku gospodarske depresije. Od udara kontinentalne blokade 1806–1813. g. te novog položaja u sastavu Austrijske Monarhije, vrlo se sporo i tegobno oporavljao gospodarski život grada Dubrovnika. Prva polovica 19. st. bila je osobito teško razdoblje.¹⁶⁸ Tek su pomorske konjunktore na Mediteranu od 50-ih do 70-ih godina, kao i povoljnije prilike za vinogradarstvo u istom razdoblju, otvarale izvjesne nove mogućnosti. Kopnena se trgovina nije probijala dalje od skuđenih regionalnih okvira, pa ni nakon otvaranja željezničke veze Dubrovnika sa zaleđem Bosne i Hercegovine početkom 20. st.

Dubrovački su Židovi angažirani u tom razdoblju ponajviše u trgovini živežnim namirnicama, a ponešto se još trguje i kožom; i nadalje su aktivni kao mešetari: pokušavaju unaprijediti svoje poslovanje uspostavljanjem trgovačkih veza s Trstom, koji je dominantno tržište za unutrašnju trgovinu cijele istočnojadranske obale; neki se i preseljavaju u Trst, dok drugi opet prenose svoje sjedište u manje dalmatinske gradove od Benkovca do Budve na jugu pokrajine. Na početku razdoblja god. 1815. statistika bilježi od Židova u Dubrovniku: 12 trgovaca na veliko, te 13 trgovaca na malo, a uz njih 5 mešetara. Ima i tada i nadalje Židova obrtnika, posebno u krojačkom obrtu. Početno je 1815. g. bilo čak 18 Židova koje statistika označava kao »industrianti«, što bi vjerojatno bili sve obrtnici.¹⁶⁹ Teške gospodarske prilike tijekom 19. st. dovele su do poslovne propasti niza ranije uspješnih i imućnih židovskih trgovaca. Ukupan broj dubrovačke židovske zajednice osjetnije opada od 30-ih godina 19. st. nadalje. Društvena je diferencijacija sve oštrija. Uz nekoliko imućnijih trgovaca sve je više siromašnih pripadnika židovske općine. Prema popisu trgovaca i obrtnika na području općine Dubrovnika u god. 1861. od ukupno 646 takvih poslovnih ljudi bilo je od Židova samo: 3 trgovca živežnim namirnicama (S. Valenzin, F. Valenzin, J. Tolentino), 4 mešetara (J. Tolentino, R. Tolentino, J. Tolentino,

Jakob Tolentino, dubrovački rabin (do 1911. god.)

1837/6 od 16. XII 1892. Prema jednoj zabilješci u AZO u Dubrovniku iz konca 19. st. tada su postojale sačuvane židovske matice od god 1709. nadalje.

165 Vidi primjer iz 1898. g. kada se u to Vijeće delegira Dr. Salomon Mandolčić, odvjetnik u Dubrovniku.

166 Vidi: *Acta et decreta synodi dioecese Raguensis* a Josepho Marčević episcopo ragusino habita A. MCM., Jaderae 1901.

167 Vidi: B. Stulli, *Kroz historiju Sinjske krajine*, »Narodna umjetnost«, knj. 5–6, Zagreb 1968, str. 33.

168 Vidi: B. Stulli, *Grada o gospodarstvu Dalmacije u prvoj polovici XIX. st.* (Izdavanja hist. arhiva u Splitu), sv. 10, Split 1980.

169 Z. Šundrica, *n. d.*, str. 138. S napomenom da su to podaci za svega dva dubrovačka rejtina, a ne za cijelu općinu grada Dubrovnika, iako su Židovi najvećim dijelom stanovali u tim dvama rejtovima.

S. Janni), I trgovac sitnom robom (A. Luzzena); I knjigoveža (A. Luzzena) i L. Valenzin bez oznake profesije!¹⁷⁰

Od 80-ih godina 19. st. morale su se i na ukupnom dubrovačkom gospodarstvu osjetiti teške posljedice definitivnog sloma velikih jedrenjaka, te propadanje vinogradstva zbog bolesti vinove loze. Trendovi recesije opet su silno pojačani. Proces iseljavanja iz Dalmacije u prekomorske zemlje sve je intenzivniji. Ponešto industrijskog napretka u Dalmaciji kroz razdoblje neposredno prije prvog svjetskog rata tek je malo potaknulo gospodarski život pokrajine. No, i tada je Dalmacija dosegla u prerađivačkoj radnosti jedva nešto više od 7.000 pogona u kojima je bilo zaposleno 24.000 radnika.¹⁷¹ Uz nešto oživjele trgovine u to vrijeme, robni je promet ostao skromnog opsega u pokrajini koja i nadalje ostaje u stanju zapaštenosti i odvojenosti od svoje prirodne zajednice s Hrvatskom i Slavonijom.

Još uvijek nedostaje temeljita znanstvena obrada povijesti dubrovačkih Židova u ovom razdoblju austrijske vlasti, ali se već i sada može reći da su nepovoljne je gospodarske prilike bile važan faktor utjecaja na ukupno njihovo brojno stanje. Dosada raspoloživi podaci daju slijedeću sliku toga stanja:

1818. g. ¹⁷²	1821. g. ¹⁷³	1823. g.	1830. g.	1849. g.	1857. g.
243	227	228	260	112	121
1869. g. ¹⁷⁴	1880. g. ¹⁷⁵	1890. g. ¹⁷⁶	1900. g. ¹⁷⁷	1910. g. ¹⁷⁸	
55	67	79	82	119	

Kako se vidi, početno je stanje povoljno, pa čak 1830. g. dostiže najvišu razinu u povijesti dubrovačkih Židova. No, zatim, 40-ih godina drastično opada, što se ponavlja i kasnije 60-ih godina 19. st., da bi to stanje vrlo dugo potrajalo i tek se pri kraju razdoblja opet nešto povećao ukupan broj. Treća svakako naglasiti da porast broja do 1830. g. nije rezultat povoljnih gospodarskih prilika u Dubrovniku, jer je činjenica da Dubrovačka židovska općina ne samo 1813. i 1815. g. nego također i 1828. g. traži financijsku pomoć od Splitske židovske općine, koja joj tu pomoć i pruža.¹⁷⁹ Od 55 članova Dubrovačke općine 1869. g. ima 30 muškaraca i 25 žena, a devetoro školske djece. Splitska općina ima tada 109 članova (60 muškaraca + 49 žena) a 14 školske djece. Istovremeno

Židovska općina u Trstu ima 5.600 članova i 200 školske djece! Radi usporedbe dodajmo da Židovska općina u Beču ima tada 40.230 članova, a ona u Pragu 13.015 itd.¹⁸⁰ Preostaje za daljnja istraživanja da se objasne razlike između citiranih podataka državne statistike i podataka iz godišnjih izvještaja Židovske općine u Dubrovniku, koja npr. za god. 1897. navodi samo 40 svojih članova, 47 u god. 1900. te samo 45 u god. 1901.¹⁸¹

Brojno stanje za cijelu Dalmaciju¹⁸² bilo je:

1817. g.	1827. g.	1830. g.	1834. g.	1837. g.	1840. g.
428	469	503	551	564	566
1843. g.	1846. g.	1850. g.	1857. g.	1869. g.	1880. g.
459	485	340	318	233	283

Srodnu dinamiku ima i austrijska pokrajina Tirol-Vorarlberg, dok se u ostalim zemljama zastupanim u Carevinskom vijeću Austrijske Monarhije ostvaruje stalno povećanje broja Židova. Najviše ih ima 1869. g. ovim redoslijedom: u Galiciji 575.433, u Češkoj 89.539, u Donjoj Austriji 51.880, u Bukovini 47.754, u Moravskoj 42.644 itd., a prema 233 u Dalmaciji; najmanje ih je u pokrajinama: Salzburg 44, te u Koruškoj i Kranjskoj svega po 22.¹⁸³ Tijekom 19. st. značajan je priljev Židova iz drugih država na područje Austrijske Monarhije, osobito u njene zapadne zemlje. Za cijelu Dalmaciju značajan je pad broja od 1846. do 1857. g. sa smanjenjem od čitavih 34,48%. U god. 1880. na 478.345 stanovnika Dalmacije bila su svega 283 Židova, tj. samo 0,05% stanovništva.

Vrlo je karakteristično za 19. st. da Židovi u Dalmaciji nisu više koncentrirani samo u gradu Dubrovniku i u gradu Splitu, uz nekolicinu u Zadru, već ih nalazimo i u broj u Zadru, glavnom gradu pokrajine, a primjetne su i migracije između pojedinih naselja.¹⁸⁴ Iskazuju to i slijedeća stanja:

Prema popisu iz 1818. g. bilo je samo u Zadru 7, Splitu 151, te u Dubrovniku 243 Židova.¹⁸⁵

Prema popisu iz 1880. g. bilo je Židova u Benkovcu 1, Budvi 3, Hercegovnom 4, Kotoru 17, Metkoviću 6, Splitu 155, Šibeniku 4, te u Zadru 26.¹⁸⁶

Prema popisu iz 1910. g. bilo ih je u Blatu (na otoku Korčuli) 8, Budvi 20, Hercegovnom 20, Kotoru 72, Perastu 12, Makarskoj 5, Metkoviću 4, Sinju 6, Splitu 159, Trogiru 1, Supetru (na otoku Braču) 2, Šibeniku 35, Visu 5, te u Zadru 55.¹⁸⁷

Uočljiva je znatna koncentracija na najjužnijem dijelu pokrajine Dalmacije, tj. u Boki Kotorskoj i u Crnogorskom primorju, gdje je skupina narasla na 124 osobe, prestigavši brojano Dubrovnik. Na dubrovačkom području glavnina

170 HADŽIĆ, Trgovačko-obrtnička komora, hr. 107/1861. Spis okružnog kapetana br. 3496 od 22. VI. 1861. upućen Trgovačko-obrtničkoj komori. Sedmiom 70-ih godina 19. st. zabilježeno su svega dvije trgovačke radnje: R. Janni, trgovina sitnom robom; J. Valenzin, trgovina umjetnostima, uz njih samo dva »patentirana senzela«: S. Janni i G. Tolentino. Vidi: L. Maschek, *Manuale del Regno di Dalmazia* A. IV Zadra 1874, str. 274, 277 i 280.

171 D. Foretić, O ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovini XIX. st. do prvog svjetskog rata. U zborniku *Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri* Zagreb 1969, str. 27.

172 B. Stulli, *Grado i stanje u Dalmaciji 1818. g.* »Zbornik Zavoda za povijesne znanosti JAZU u Zagrebu« Zagreb 1985, str. 142.

173 D. Orić, *Iz života dubrovačkih Jevreja u XIX*

vijeku. »Zbornik« 1971, str. 190–191, za tu i ostale godine do uključivo 1857. g.

174 G. A. Schimmer, *Statistika pučanstva u Dalmaciji* Zadar 1885, str. 50.

175 K. Ljubić, *Statistika pučanstva u Dalmaciji* Zadar 1885, str. 50.

176 »Crvena Hrvatska«, br. 12/1901. Popis stanovništva u dubrovačkoj općini. Uzu to »Nekoliko statističkih podataka u Dubrovniku. Kalendar »Dubrovnik« za god. 1898, str. 64–68.

177 »Crvena Hrvatska«, br. 12/1901.

178 A. Makale, *Zadnji popis pučanstva u Dalmaciji* i. Beč 1912, str. 70. Obuhvaćeno je područje suških kotara Dubrovnik, Šibenik i Zadar, na kojem je područje tada bilo 39.810 nekatoških, 1.043 pravoslava, 92 evangelika i 64 muslimana.

179 D. Kečkemet, *id.*, str. 138.

180 G. A. Schimmer, *id.*, str. 34–35.

181 AZO Izvještaji Židovske općine u Dubrovniku koje je državna vlast zatražila 30. IV. 1897, 20 X. 1900. i 25. IX. 1901.

182 Prema: G. A. Schimmer, *id.*, str. 2; te L. Maschek, *Repertorio geografico e statistico dei luoghi abitati nel Regno di Dalmazia* Zara 1888, str. XXXI. Schimmerovu cifru za 1846. g.

korisili smo prema Mascheku kao sigurnim izvorima.

183 G. A. Schimmer, *id.*, str. 2.

184 Instrukciju su podaci o migracijama koje za Split donosi D. Kečkemet, *id.*, str. 129–134.

185 Isto kao u biljezici 172.

186 K. Ljubić, *id.*, str. 50–52.

187 M. Makale, *id.*, str. 70–75.

ima i nadalje boravište baš u gradu Dubrovniku, a u gradiću Stonu svega su trojica, te u Caviatu jedan. Sva je prilika da su određena konjunktura i osobitosti lokalne trgovine utjecale na migracije i na opisani novi raspored. Sada je priljev u pokrajini dolazio očito prije svega iz Bosne i Hercegovine, gdje 1910. g. ima već 11.868 Židova, od kojih u Sarajevu 6.397.¹⁸⁸

Iz citiranih brojčanih podataka razvidan je određeni priljev židovskih doseljenika i u Dalmaciju, ali se u Dubrovniku više ni izdaleka ne ostvaruje onako brojna židovska zajednica kao nekada do 30-ih godina 19. st. Poblježe razloge tome objasniti će studije o gospodarskoj i društvenoj povijesti Dubrovnika u tom razdoblju, a koje tek treba da se napišu.

Opće prilike u kojima se nalazila Židovska općina u Dubrovniku na prijelazu iz 19. u 20. st. iskazuju nam već citirani izvještaji te Općine ovako:

Prema imovnom stanju od 40 članova Općine u Dubrovniku ima 11 obveznika koji plaćaju »takse« u korist Općine, a 4 su takva obveznika u Kotoru. »Prirodnih taksi« dosada nema u ovoj Općini; dobrovoljnim se prilozima pokrivaju izdaci za troškove u bogomolji i uopće za »izvanredne izdatke«. Predstavništvo Općine čini jedna osoba, a po »novom statutu« uz nju su još dva »savjetnika«. »Vjerski odbor« sačinjavaju: »gestald« i funkcionar »Rabinata«, a taj odmor nastupa i kao predstavništvo Općine, ako je gonespomenuti predstavnik spriječen. Gestald i predstavnik se biraju svake treće godine, dok je funkcionar »Rabinata« doživotno na toj dužnosti. Sve su funkcije »počasne«. Glavna skupština Općine sastoji se od svih punoljetnih članova, a takvih ima u Dubrovniku 11, te u Kotoru 4. Općina ima samo jedan »javni hram«, i to u Dubrovniku. Nema stalnih privatnih bogomolja; one se improviziraju u Kotoru, Gačkom i Bileću. Sada je na dužnosti rabina S. Tolentino; to je od 1820. g. besplatna funkcija; dužnosti su mu da sklapa brakove, obavlja ostale vjerske obrede te da nadzire vjersku nastavu; za neke vjerske obrede on se obraća rabinu grada Trsta; taj sadašnji rabin ima školsku spremu od 3 razreda gimnazije. Od plaćenih funkcionara ova Općina ima samo vjeroučitelja, koji obavlja i klanje životinja po vjerskim propisima (»šohet«), a sada te dužnosti obavlja J. Tolentino. Uz svoju plaću dobiva on i pripomoć, i to od Općine grada Dubrovnika u iznosu od mjesečnih 10 forinti. On je na službi temeljem ugovora koji se godišnje obnavlja; i čistaća sinagoge je plaćena osoba. »Obredna kupelj« je postojala do prošle godine, ali kako se već 20 godina ne upotrebljava, to je privremeno izvan funkcije; no na zahtjev se može aktivirati. Počasnu i doživotnu funkciju voditelja matičnih knjiga obavlja F. G. Valenzij; njegov zamjenik de iure jest predstavnik Općine, a ukoliko bi taj držao maticu, njegov bi zamjenik bio gestald. Materijalno poslovanje Općine u god. 1896. iskazuje 440 forinti prihoda, a 430 forinti rashoda. Članovi Općine iz Kotora dosada nisu ništa doprinostili prihodima. Nema »fiksnihi taksi«, a prema novom statutu mogu se takve takse odrediti do iznosa od 15 forinti.

Takvu sliku stanja daje izvještaj Općine iz god. 1897.¹⁸⁹ Srodne prilike iskazuju i izvještaji za god. 1900. i 1901.

U onome za god. 1900. kaže se da predstavništvo Općine ima tri člana, i to: jedan »predstavnik« (»rappresentante«) i dva »gestalda« od kojih je jedan

188 T. Kruševac, Društvene promjene kod bovarskih Jevreja za austrijskog vremena. Spomenica 400 godina od dolaska Jevreja u Bonnu i Hercegovinu [Sarajevo 1966], str. 77–78.

189 Kao u bilješki 181

IZRAELSKA OPĆISTINA · DUBROVNIK

Dubrovnik, dan 24/4 1914. 19

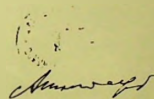
POŠTOM
IZVJEŠTAJ

Predstavniku od G. bra Bogoljubov Općine iz Izraela

4000 ... izvanrednu ... koja će se izdati dana 3/5 ...
u ... u prostorijama Talmud ...
... rečeno

I. Imenovanje jednog novog ...

II. ...

... oči važnosti predmeta preporučiti se ...

Poziv na izvanrednu skupštinu Izraelske općine u Dubrovniku od 24. 4. 1914.

Ujedno i upravitelj imovine Općine. Dodaje se da u Dubrovniku postoji jedna »škola Talmud Thora«, te da je u sinagogi uređena »galerija za žene«. Izvještaj za god. 1901. iskazuje k tome da postoji i kuća za smještaj siromašnih članova i da voditelj matičnih knjiga zamjenjuje, po potrebi, jedan od dvojice gestalda.¹⁹¹

U god. 1914. imala je Židovska općina u Dubrovniku 25 punoljetnih pripadnika, koji su kao članovi glavne skupštine bili pozvani na njeno zasjedanje zakažano za dan 3. V. 1914., a bili su to: prof. R. Janni, Dr. S. Mandolfo, F. G.

190 Isto.

191 Isto.

Buena Danilić s prijateljicama (Snimka s prijelaza XIX–XX stoljeća)

Abramini i Rafo Tolentino i Moric Ferera.

Valenzin, S. L. Valenzin, F. L. Valenzin, J. Valenzin, A. Tolentino, S. Tolentino, D. Tolentino, H. Reiss, V. Finzi, D. Papo, M. Pardo, ing. E. Herzog, J. Mandel, H. Grunwald, S. Kaldor, L. Grunberg, M. Tolentino, S. Wellisch, B. Hajon, A. Eskenazi, D. Kohn, M. Coen i J. Berner.¹⁹²

Već je rečeno da je Općina grada Dubrovnika davala materijalnu pomoć za nagrađivanje rada vjeroučitelja u Židovskoj općini. I u 1912. g. je to potvrđeno, uz odredbu da taj doprinos iznosi 20 kruna mjesečno.¹⁹³ No, čini se da je nakon toga ukinut, a na molbu Židovske općine od 6. VI. 1914. Namjesništvo iz Zadra ga i dalje uskraćuje zbog »pomanjkanja odnosnih fondova».¹⁹⁴ Iz te se molbe razbire da nema posebne škole za židovsku djecu, već da ona pohađaju redovne opće državne škole, a da je u trogodištu 1911–1913. g. bilo te djece: »u muškoj školi 2–8 učenika, a u ženskoj redovno 6 učenica svake godine».¹⁹⁵ Dubrovački Židovi bili su mirni i lojalni građani, poslušni postojećoj austrijskoj vlasti i poretku. Jedna skupina njihovih obitelji s vrlo dugom tradicijom stalnog boravka u Dubrovniku zaista se najtjesnije srodila i stopila s dubrovačkom sredinom kao njen neizostavni i organski dio. Tako osobito obitelji Tolentino, Mandolfo i dr. Bilo je pojedinaца koji su vrlo aktivno sudjelovali u društvenom i političkom životu, kao npr. Dr. S. Mandolfo i J. Mandel, uključeni potkraj 19. st. u Stranku prava u Dalmaciji, pa time najživlje angažirani u temeljnom i životnom pitanju Dalmacije, tj. u pitanju sjedinjenja Dalmacije u zajednicu ostalih hrvatskih zemalja. Među značajnije figure dubrovačkog društvenog života u to vrijeme spada svakako Dr. S. Mandolfo (1856–1926), odvjetnik i k tome u razdoblju 1902–1907. g. predsjednik Trgovačko-obrtničke komore u Dubrovniku;¹⁹⁶ uz to, on je i među osnivačima Hrvatskoga radničkog društva, pa Hrvatske štamparije, te Hrvatske štedionice, kojoj je neko vrijeme bio i predsjednikom. Na izborima za Općinu grada Dubrovnika u god. 1894. i 1899. on je kandidat na listi hrvatske stranke, a od 1899. g. dugogodišnji i vrlo aktivni vijećnik te Dubrovačke općine.¹⁹⁷ Uz njega, ističe se i prof. R. Janini, dugogodišnji gimnazijski profesor, prosvjetni radnik izvanredne klasične nastave, nosilac francuskog ordena legije časti i drugih stranih odlikovanja.¹⁹⁸

U jugoslavenskoj državi 1918–1941. god.

Već kroz prve dvije godine postojanja te nove državne tvorevine bio je više nego dokazan i očit dubok politički promašaj u pogledu načina na koji je ona stvorena i konstituirana. Osjetili su to skoro svi njeni narodi i nacionalne ma-

¹⁹² AZO, Spis od 24. IV. 1914. b.b.

¹⁹³ Isto, br. 23 od 3. I. 1912.

¹⁹⁴ Isto, Obavijest Kotarskog poglavarstva u Dubrovniku br. 3960 od 27. VI. 1914.

¹⁹⁵ Isto, br. 35 od 6. VI. 1914. Usljed uništenog arhiva Židovske općine u Dubrovniku nije moguće rekonstruirati detalje o školskom životu 19. st. Državni prepis iz 1893. g., poglavje IX, o židovskom školstvu, omogućavali su posebne židovske škole, a takva je, npr. u Splitu i postojala do škol. god. 1835/36 (vidi D. Kečkeš, m. d. str. 149 i slijed), dok za Dubrovnik još nije utvrđeno da li je postojala.

¹⁹⁶ I. Onyckiewicz, *Stola obitelji (1808–1908) Trgovačko-obrtničke komore u Dubrovniku*.

Dubrovnik 1908, str. 69.

¹⁹⁷ V. Ključ, *Dr. Salomon Mandolfo – dubrovački odvjetnik i općin osornik na Židove u starom Dubrovniku*. Pripremljeno za štampu. I na ovom mjestu zahvaljujemo autoru što nam je omogućio sluzenje citiranim radom.

¹⁹⁸ Treba podsjetiti da je kroz posljednje decenije austrijske vladavine vođena akcija, prečišćena iz Osljeća, za osvajanje jednog saveza židovskih općina u Hrvatskoj i Slavoniji, ali bez uspješnog završetka (Vidi: *Spomenica 1919–1968*, Savez juvarejskih općina Jugoslavije, Beograd s.a.) Dubrovnik kao ni ostala Dalmacija nisu bili uključeni u tu akciju zbog poznate apertne austrijske politike razdvajanja Dalmacije od ostalih hrvatskih zemalja.

njine. Židovi su bili među onima koji su to osobito teško osjetili, jer su baš u tim prvim godinama postojanja »Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca« (Kraljevine SHS) odmah zaređale protužidovske harange i istupi u mnogim pokrajinama te države.¹⁹⁸

Ne samo potreba da se objedini i koordinira djelovanje svih židovskih općina na području nove države već i kao jedan od instrumenata obrane od spomenutog vala antisemitizma, organiziran je već 1919. g. Savez židovskih općina sa sjedištem u Beogradu. Osnivački je »kongres« sazvan za 1. VII. 1919. u Osijeku. U pozivu na taj skup naglašen je cilj »udruženih općina« da ostvare: »stvaranje u potrebama Jevreja u Kraljevstvu u pogledu religioznom, kulturno-političkom, humanitarnom i stvaranjem jednog tela koje će biti zvaničan, legitimni predstavnik svijtu njih«. Istovremeno, nije zaboravljeno da se u tom pozivu istakne: »Posljednji događaji, koji su tako teško pogodili jevrejski živalj u pojedinim krajevima naše otadžbine, pokazali su najjasnije, koliko je hitna i neodložna potreba za organizacijom jevrejskih općina i stvaranjem jednog tela, koje će biti vlasno i pozvano da kod merodavnih faktora intervenira u ime Jevreja Kraljevstva radi zaštite njihovog zakonom zagarantiranog prava«.¹⁹⁹

Pravila je toga Saveza odobrilo nadležno ministarstvo 25. VIII. 1921. Sve je važnija i uspješnija njegova djelatnost, pogotovo i time što se kontakti svih židovskih općina sa centralnim organima države odvijaju, po pravilu, preko Saveza. Njegova podrška, pomoć i inicijativa osjetili su se u radu svih općina na terenu, pa tako i kod Dubrovačke općine.

Jedan od važnih tekućih poslova svake općine bilo je redigiranje teksta statuta općine. Savez je i u tome pomogao, ali i težio jednoobraznosti u tim pravilima.²⁰⁰ Sve su to bila privremena statutarna rješenja dok se ne donese državni zakon o židovskim vjerskim općinama. Načrt je toga zakona bio gotov 1925. g.,²⁰¹ ali se procedura donošenja razvukla, tako da je tek 24. XII. 1929. takav zakon stupio na snagu. Bilo je pokušaja u Kraljevini SHS 20-ih godina da se položaj svih vjerskih zajednica riješi jednim zakonom. I god. 1928. izručen je načrt jednog interkonfesionalnog zakona.²⁰² Šestojanuarski apsolutistički režim i njegovi nosioci preferirali su, međutim, posebne zakone za pojedine »priznate« vjeroispovijesti, s težnjom da pravoslavnoj crkvi osiguraju najutjecajniju poziciju. Zaređali su tako 1929–30. g. takvi posebni zakoni za sve vjere osim za rimokatoličku.²⁰³ U tom sklopu je 24. XII. 1929. proglašen i »Zakon o vjerskoj zajednici Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji«, zasnovan na slijede-

ćim važnijim načelima:

»Versku zajednicu Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji obrazuju svi pripadnici jevrejske veroispovesti koji žive u Kraljevini Jugoslaviji. Njeni pripadnici imaju punu slobodu javnog ispovijedanja svoje vere« (§ 1). Savez jevrejskih općina je »centralni organ i predstavnik svih općina u Kraljevini Jugoslaviji« (§ 6). Vjerske općine imaju zadaću »da se brinu za verske i kulturne potrebe svojih članova« ... (§ 2). »Odluke o osnivanju, izdavanju, spajanju i ukidanju općina donosi Ministar pravde na predlog Saveza općina« ... (§ 5). Savez i općine su »pravna lica« (§ 3). Savez i općine su »samoupravna tela koja samostalno upravljaју svojim versko-upravnim, kulturnim i dobrotvornim ustanovama, kao i verskom imovinom i verskim fondovima, a pod vrhovnim nadzorom države« (§ 3). Propisuje se što se moraju sadržavati »vjerske općine« (§ 8). Pravila Saveza i svih općina »potvrđuje« ministar pravde, a one za općine na prijedlog Saveza (§ 2). Obaveza je članova »koji imaju svoju imovinu ili prihod, kao i onih koji su sposobni za samostalnu privredu«, da placaju »sve vrste prinosa i dažbina za pokriće potreba svoje veroispovedne općine« (§ 12). »Duhovni poglavlar Verske zajednice Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji je vrhovni rabin sa sedištem u Beogradu« (§ 13). Duhovni poglavari vjerskih općina su rabini, koje samostalno postavljaju općine (§ 15). »U svim državnim i privatnim školama, koje pohađaju učenici jevrejske veroispovesti, jevrejska verska nastava predaje se u saglasnosti sa nadležnim veroispovednim općinama, od strane njihovih vjerskih organa, a po odredbama zakonskih propisa o tim školama« (§ 21).²⁰⁴

U to vrijeme bilo je u Kraljevini Jugoslaviji ukupno 99 organiziranih židovskih vjerskih općina uz 12 filijala tih općina.

Slijedilo je novo realiziranje statuta svake općine i njegovo usklađivanje s normama novog zakonodavstva. Savez je i ovoga puta težio ujedinjavanju tih tekstova, pogotovo kod »manjih općina«, izrađivši za njih »uzorni statute«. Ministarstvo pravde Kraljevine Jugoslavije trebalo je potvrditi svaki od tih statuta. Statut Dubrovačke židovske općine je »privremeno odobren« od tog ministarstva 3. IX. 1930. i dostavljen Općini na upotrebu.²⁰⁵ Te statutarne odredbe nose naslov: »Pravila izraelske bogoslovne općine u Dubrovniku«. Usporedba pokazuje da se te »nove« norme ne razlikuju mnogo od onih s kraja 19. st. Od njihovih važnijih odredbi spomenimo:

»Bogostovna općina ima da se brine za vjerske i kulturne potrebe svojih pripadnika, da osniva, uzdržava i unapređuje sve potrebne vjeroispovjedne, kulturne i dobrotvorne institucije« (čl. 3). Uz tako formulirane opće zadace, »za vjersku obuku i za obuku u jevrejskom jeziku ima da se bogostovna općina brine u shodnim načinom udružavajući svoju djelatnost prema propisima školskog zakona« (čl. 51).

Organi koji »bogoslovnu općinu zastupaju i njome upravljaju jesu: 1) glavna

198 Vidi *Spomenika 1919–1969* Saveza jevrejskih općina Jugoslavije, Beograd s. a., str. 35–38; i: Romanov, *Jevreji Jugoslavije 1941–1945. Žrtve genocida i učenici narodnooslobodilačkog rata* Beograd 1980, str. 11.

199 *Jevrejski ispravnici muzej u Beogradu* (u nastavku skraćeno, JIM) Spisi Saveza 1919 g.

200 Isto. Spis Saveza br. 480 od 8 VII 1922.

201 Isto. Spis Saveza br. 909 od 30 XI 1925.

202 Vidi: 1. Muhić, *Katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji*, Split 1978, str. 70; 2. Vlahić, *Primerbe na Projekt osnovnog zakona o verama i međuvjerskim odnosima* »Arhiv za pravne i društvene nauke«, br. 1–2 i 3 za god. 1928.

203 Zakon o srpskoj pravoslavnoj crkvi. »Službene

novine Kraljevine Jugoslavije« od 16. XI 1929; Zakon o vjerskoj zajednici Jevreja, Isto, od 24. XII 1929; Učedba o statutu državni ponosi vjerskoj zajednici Jevreja, Isto, od 28 IV 1930; Zakon o islamskoj vjerskoj zajednici, Isto, od 7. II 1930; Učedba o privremenoj organizaciji vlasti i poslova islamske vjerske zajednice, Isto, od 25. VII 1930; Zakon o evanđeljskoj-hrišćanskoj crkvi sa reformiranom hrišćanskoj crkvi, Isto, od 28. IV 1930. Sve u okviru nastojanja na »podnoženje verskih zajednica na bazi priznanja pune ravnopravnosti svijtu priznati veroispovesti i autonomnog života vjerskih zajednica pod vrhovnom nadležnošću države«. Ivi se u poznatiji: šestojanuarski publikaciji: *Zbornik Jugoslavije, njenih banovina, gradova, stezava i općina*. Beograd 1931, str. 24.

204 Tekst zakona vidi u »Službene novine Kralj. Jugoslavije«, br. 361 od 24. XII. 1929. pod naslovom Zakon o vjerskoj zajednici Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji. Savez je 24. I 1930. pod br. 158 uputio raspis svim općinama o poslojima koje moraju poduzeti u vezi sa stupanjem na snagu novog zakona.

205 JIM. Spis Saveza br. 761 od 25. II 1930.

206 Isto. Dopus Saveza br. 1411 od 7. VII 1931. upućen »Jevrejskoj veroispovednoj općini« u Dubrovniku. Priložen je tekst statuta pod naslovom Pravila izraelske bogoslovne općine u Dubrovniku. Židovska općina u Dubrovniku prethodno je prihvatila takve tekst na svojoj glavnoj skupštini od 6. III 1930.

skupština; 2) upravni odbor, i 3) vjerski odbor (čl. 5). Upravni odbor sačinjavaju: predsjednik, potpredsjednik i tajnik-blagajnik, a bira ih glavna skupština na tri godine (čl. 11). »Vjerski odbor« ima tri člana, a zadaće su mu: briga za redovito bogoslužje; uzdržavanje reda u bogomolji; briga oko inventara bogomolje; briga za sjećanje košer-mesa, te, konačno, briga oko groblja i za pogreb preminulih članova (čl. 18). Namještenici Općine su: 1) »hazan«; 2) »koljič« i 3) »šames« (čl. 20). »Hazan je duhovni glavar i učitelj Općine, te njen savjetnik u svim vjerskim stvarima. On obavlja sve obrede i funkcije, i vlastan je da stavlja prijedloge i daje mišljenja o stvarima koje se odnose na škole i gostovlje. Osim toga vrši nadzor nad mesnicom u kojoj se sječe košer-meso. Dovolje za prodavanje robe pod oznakom košer ili šel-pesah ne mogu se podijeliti protiv njegovom mišljenju« (čl. 41).

Iz skupine normi o izborima u Općini navodimo: »Predsjednikom i zamjenikom može biti izabran svaki muški općinar, koji je navršio tridesetu godinu, a odbornikom onaj koji je navršio 21 godinu, te koji je samosvojan, a ima aktivno pravo izbora. Ne mogu biti izabrani općinski namještenici, napokon osobe koje nisu položile račun o rukovanju imetkom bogoštovne općine ili kojega njezinog zaveda« (čl. 47).

»Svaki općinar dužan je plaćati bogoštovni prinos /porez/. Izuzimaju se pak: a) supruge i malodobna djeca općinara, ukoliko supruge nema vlastite imovine ili privrede; b) ona punoljetna djeca općinara prinosnika, koja s roditeljima u zajedničkom kućanstvu stanuju, te nemaju ni samostalne privrede ni vlastite imovine; c) namještenici bogoštovne općine« (čl. 60). »Bogoštovni se prinosi plaćaju u četvrtgodišnjim unaprednim /anticipativnim/ obrocima. Pravilno raspisani zaostali prinosi i pristojbe utjeljavat će se putem političke ovrhe, za koju valja, nakon bezuspješne opomene dužnika, zamoliti nadležnu pravnu vlast« (čl. 69).²⁰⁷

Preostala je obaveza Dubrovačke židovske općine da redigira i ishodi od Ministarstva pravde odobrenje definitivnog teksta svojih »Pravila«. Na tome se radilo 1935–1936. g. zato što je 31. I. 1936. isteklo važenje »privremeno odobrenih pravila«, a definitivni je tekst odobrilo spomenuto ministarstvo 8. VII. 1936.²⁰⁸

U međuvremenu je bilo nekih neprilika u upravljanju Općinom u Dubrovniku zbog kojih je 1933. g. umjesto redovne uprave uspostavljena komesarijat. Iz pristupačne se dokumentacije ne razabiru razlozi tome, već samo činjenica da je komesarijat ukinut u drugoj polovici mjeseca travnja 1934. g.²⁰⁹

Kada je 1938. g. Savez inicirao donošenje »generalnog arondacionog plana«, kojim bi se normirala teritorijalna nadležnost židovskih općina, predložio je nadležnost Dubrovačke općine na ovim kotarima: Dubrovnik, Korčula, Ston, Trstenik, Cavtat, Herceg Novi, Budva, Bar, Ulcinj, Kotor, Cetinje, Podgorica, Nikšić, Danilovgrad, Bičela, Trebinje i Ljubinje. Dubrovačka je Općina također isticala da je »odvajkada« vodila matične knjige za većinu tih mjesta, a da joj je navedeno područje dodijeljeno i definitivnim »Pravilima« što ih je Ministarstvo pravde odobrilo 8. VII. 1936.

»Generalno arondacioni raspored« odobren od Ministarstva pravde 1938. g., a

koji je stupio na snagu 1. I. 1939. odredio je da područje Židovske općine Dubrovnik obuhvaća: »Dubrovnik, te srezove dubrovački, ljubinski, bileški, trebinjski, bokokotorski, cetinjski, danilovgradski, nikšićki, barski i podgorički.«²¹⁰

Uz spomenuti generalni arondacijski plan bilo je predviđeno i ustrojstvo tzv. okružnih rabinata. Tom organizacijskom mjerom Savez je predviđao da za Židovsku općinu Dubrovnik »u svim rabinskim funkcijama, koje će biti regulirane naročitim pravilnikom, bude nadležan Okružni rabinat u Sarajevu askenazijskog obreda«.²¹¹ Dubrovačka se Općina tome odlučno oduprla, obavijestivši Savez da »niukom slučaju nije voljna da bude pripojena nikojem okružnom nadrabinatu«, dodajući tome kako »želi da zadrži svoju autonomiju i samostalnost u svakom pogledu, koju već posjeduje od postanka svog – preko 400 godina«.²¹² Zatim je još upotrijebila svoju argumentaciju i slijedećim povijesnim argumentima:

... »Naša općina od svog postanka, dakle od g. 1360. bila je uvijek potpuno i u svakom pogledu samostalna, a tu je svoju autonomiju sačuvala sve do danas. Samo u izvanrednim slučajevima, a koji su bili vrlo rijetki, kada su se trebala rješavati takva pitanja i sporovi iz oblasti vjerskog života, koja nije mogao sam da riješi mjesni rabin nego viša vjerska instanca Bet-din (Duhovni sud), ova se je općina obraćala za savjet u prvo vrijeme Izraelskoj općini u Anconi, a od 6. 1600. Izraelskoj općini u Veneciji do g. 1814. kada je Dalmacija pripala Austriji, a otada se je ova Bogoštovana općina obraćala Izraelskoj općini u Trstu, a od g. 1918. po oslobođenju Izraelskoj općini u Sarajevu.

Zbog svega ovog izloženog smatramo za inkompatibilno da se ova općina pripoji nadrabinatu askenazijskog obreda. Zalosno je da se ovoj općini trećoj po starini u Evropi želi umanjiti njen autoritet, okrnjiti njenu autonomiju i dirati njen tradicionalan obred, koji potiče sve od njenog postanka.

Ova općina ne želi da bude pripojena ni kojem okružnom rabinatu, nego želi da ostane, kao što je bila i do danas, a u iznimnim slučajevima, kao što to ističemo u našem dopisu Savezu, obraćamo se i nadalje sefardskom nadrabinatu u Sarajevu.«²¹³

Sudeći prema poznatim podacima navedeni askenazijski zahtjevi nisu imali uspjeha, i dubrovačkoj je Židovskoj općini uspjelo da očuva svoj dotadašnji položaj, svoju »autonomiju« i svoju povezanost sa sefardskim nadrabinatom u Sarajevu.

Kao i u drugim općinama, tako je i u dubrovačkoj bilo u ovom razdoblju podosta pitanja oko »članarine za svaku poreznu glavu« što je trebalo plaćati Savezu, a s tim u vezi i oko »točnih statističkih podataka o poreznim glavama«. Intervencijala je i državna vlast određujući o plaćanju »rabinskog porca« za plaćanje vjeroučitelja; zatim, »uputama o oporezivanju u općinama«, pa i tumačenjem »tko ima plaćati vjerski porez«.²¹⁴ Dubrovačka je općina zapala 30-ih

²⁰⁷ Isto.

²⁰⁸ Isto. Dopis Saveza br. 1718/26. III. 1936. br. 2458/15 V. 1936 i br. 3956/15 VII. 1936.

²⁰⁹ Isto. Dopis Saveza br. 2621 od 23. IV. 1934. kojim uzima na znanje da je ponovno uspostavljena »legalna uprava«.

²¹⁰ Isto. Dopis Saveza br. 98 od 6. I. 1938. i br. 5786 od 1. XI. 1938. te spis Židovske općine u Dubrovniku br. 8 od 12. I. 1938.

²¹¹ Isto. Dopis Saveza br. 227 od 6. I. 1938. upućen Židovskoj općini u Dubrovniku.

²¹² Isto. Dopis Židovske općine u Dubrovniku br. 7 od 12. I. 1938. upućen Savezu u Beograd.

²¹³ Isto. Dopis Židovske općine u Dubrovniku br. 13 od 16. I. 1938. upućen Jevrejskoj vjerskoj zajednici općini sefardskog obreda u Sarajevu.

²¹⁴ Isto. Spis Saveza br. 343/31. XII. 1923, 980/34. XII. 1924, 486/VIII. 1925, 666/29. IX. 1925, 149/17. IV. 1930. i dr.

godina u teže materijalno stanje. Neuplaćeni »savezni prinos« povećao se 1936. g. do iznosa koji bi isključivao tu Opčinu iz sudjelovanja na kongresu Saveza. Prikazujući to stanje Savezu 17. III. 1936. Dubrovačka općina, uz ostalo, navodi: »... mi smo zapali u dug prema Vami ne radi naše nemarnosti da bi htjeli izbjeći dužnosti, nego jer nam je materijalno nemoguće platiti. Naši općinari najvećim dijelom jedva životare, te Općina ima najveće teškoće da pokrije najnužnije izdatke. Tome dolazi još i to da nam prijedi da će nam se porušiti sasvim trošan krov naše starodavne bogomolje, a da ne spominjemo ostale hitne i neodgodive popravke hrama, pak bilo s oka bilo s boka moramo stvoriti najpotrebnije, da predusretimo to eventualno nesreće... Dubrovačka općina navodi i svoje povećane izdatke povezane sa sve većim brojem izbjeglih židovskih obitelji koji pristižu u Dubrovnik; nadalje, i teškoće što je smanjena materijalna pripomoć koju je Općina dobivala za plaćanje svoga »svetštenika« od države. Izlaz iz tih materijalnih teškoća Općina vidi u tome da joj Savez otpiše Din. 2.698.-, a ostatak od Din. 500.- da Općina odmah isplati, kao i doprinos Savezu za tekuću godinu uredno doznači.²¹⁵ Savez je to pitanje riješio tako da je Općini odobrio »pomoć od 1.000 Din.« koja se suma ima da upotrebi u korist Vašega računa saveznog prinosa.²¹⁶ God. 1938. Savez je odobrio Dubrovačkoj općini pomoć za popravak hrama u iznosu od Din. 2.000.- »na račun saveznog prinosa«.²¹⁷

U pogledu broja članova Židovske općine u Dubrovniku treha odmah reći da još nedostaju kritička istraživanja, pa potom ne raspolazemo još egzaktnim podacima.²¹⁸ Prema državnom popisu stanovništva Kraljevine SHS od 31. I. 1921. i to prema »definitivnom popisu«, proizlazi da je u kotaru Dubrovnik bilo 109 Židova, od kojih u gradu Dubrovniku 108, a u obližnjem Cavtatu 1. Zatim, u drugim mjestima na području Židovske općine Dubrovnik bilo je u: Kotaru 11 (Dobrota 5, Hercegovići 4, a Kotor 2), u Trebinju 12 (Trebinje 8, Kurtovići 4), u okrugu Cetinje 6, a u Podgorici 6 Židova.²¹⁹

Prema podacima pak koji su snbrani za Jevrejski almanah, te objavljeni 1927. g., brojila je Dubrovačka židovska općina 1921. g. ukupno 47 članova, a »duša« 101; imala je tada 3 dječaka i jednu djevojčicu u pučkoj školi, 2 učenika u »gradskim školama« (!), 5 učenika u gimnaziji, 2 učenika u trgovačkim školama; 5 učenika i 4 učenice u svim srednjim školama. Kao tadašnje filijale Dubrovačke općine zabilježene su one u Kotoru, Hercegovinom i Korčuli.²²⁰ Ove je podatke za Almanah očito dostavila Židovska općina iz Dubrovnika, ali su, čini se, približniji točnom broju podaci iz državnog tzv. definitivnog popisa, objavljeni 1932. g.

Kako se vidi, nastavlja se stanje dekoncentracije stalno nastanjenih izvan sjedišta Općine. Slično je stanje i u cijeloj Dalmaciji, iako u nešto manjoj mjeri negoli u prethodnom razdoblju. To stanje u Dalmaciji za 1921. g. iskazuje se ovako:²²¹

215 Isto. Dopis Saveza br. 1137/27. II. 1936. je od glavar Općine Dubrovnik br. 95 od 17. III. 1936.

216 Isto. Spis Saveza br. 1608/24. III. 1936.

217 Isto. Spis Saveza br. 516/21. IV. 1938.

218 Vidi i: J. Romano, *Jevreji Jugoslavije 1941-1945. Žrtve genocida i urednici narodnooslobodilačke borbe*. Beograd 1980. str. 13.

219 Definitivni popis stanovništva od 31. I. 1921. Sarajevo 1932, pod nazivom gradovima i mjestima.

220 Jevrejski almanah za god. 5688 (1927-1928). III. golište. Vršac 1927, str. 203.

221 Lj. St. Kover, *Statistika Jevreja u Jugoslaviji i Ruskajskoj Zagreb 1930*, str. 32.

Kotar	Broj Židova	Kotar	Broj Židova
Benkovac	0	Kotor	13
Dubrovnik	113	Makarska	2
Zadar	0	Metković	6
Imotski	0	Sinj	4
Knin	0	Split	179
Korčula	1	Supetar (na Braču)	4
Hvar	0	Šibenik	0

Činjenica je, nadalje, da sačuvani original izvještaja Židovske općine u Dubrovniku, upućeno Savezu u Beograd 20. II. 1930, iskazuje da ta Općina »broji 95 duša, od kojih 32 plaćaju porez«.²²²

Državni popis stanovništva od 31. III. 1931. u svojim »definitivnim rezultatima«, objavljenim 1938. g., iskazuje, po kotarima, sljedeće brojno stanje Židova:

Dubrovnik 120, Kotor 35, Trebinje 6, Bileća 19, Cetinje 13, Podgorica 1, Korlašin 1, Nikšić 3.²²³

Istovremeno je brojno stanje pripadnika drugih vjeroispovijesti u Kotaru i u Upravnoj općini grada Dubrovnik bilo sljedeće:²²⁴

Kotar Dubrovnik	Općina Dubrovnik
Rimokatolika	47.132
Pravoslavni	2.342
Evangelici	105
Ostalih kršćana	142
Muslimani	342
Ostalih	138
	2.003
	83
	99
	229
	134

Napokon, uoči drugog svjetskog rata na tlu Jugoslavije, tj. prije mjeseca travnja 1941. g. Židovska je općina u Dubrovniku imala ukupno 148 članova, od kojih 87 u gradu Dubrovniku.²²⁵

Za opće stanje članova Općine, posebno bas za njihovo materijalno stanje, značajni su podaci o broju prinosa koji su plaćali savezni prinos. Takvih je »platomožnih« članova u cijeloj Općini bilo: 32 u god. 1930; 25. u god. 1937, a 24 u god. 1940.²²⁶

Gospodarska djelatnost dubrovačkih Židova, po opsegu i značenju malo se promijenila prema stanju iz druge polovice 19. st. Izvjesne su promjene nastale

222 HM. Dopis Židovske općine Dubrovnik br. 13 od 20. II. 1930. upućen Savezu u Beograd.

223 Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. III. 1931. Knj. II. Prisutno stanovništvo po vjeroispovijesti. Beograd 1938, str. XII.

224 Isto, str. 12.

225 E. Tolentino, *Fašistička okupacija Dubrovnika 1941-1945 i rješavanje »jevrejskog pitanja«*. »Zbornik« 1/1971. str. 201. Vjerojatno su ti podaci E. Tolentina, predsjednika Židovske općine u Dubrovniku, izložili Na treba spomenuti dopis Gradskog narodnog odbora Dubro-

nik pov. br. 306/45 od 31. VIII. 1945. upućen Okružnoj komisiji za utvrđivanje ratnih židova u Dubrovniku, gdje se navodi: 112 općinara, od kojih u Dubrovniku 83, u Trebinju 8, u Bileći 8, u Hercegovinom 5, u Kotaru 6, i u Budvi 2. Takve podatke sačuli i dopis Židovske općine u Dubrovniku br. 72/47 od 16. IV. 1947. upućen Židovskoj općini u Zagrebu. Židovska komisija za utvrđivanje ratnih židova, knj. II, Glasnik 164-145 i 223/156-2-45.

226 Isto kao u biljezi 218. Uz to i spis Saveza. br. 573/910. XI. 1937. i br. 375/5. VI. 1941.

tek po strukturi djelatnosti. Prema stanju 1934–1935. g. porastao je broj trgovina tekstilnom robom (L. Albahari, M. Ferrera, I. Hajon, A. Tolentino, M. Tolentino); postojala je svega jedna trgovina živčanim namirnicama (E. Tolentino), jedna trgovina fotografskog materijala (J. Berner), jedna papirnica (E. Weiss), jedna agenturna i komisijona radnja (I. Kerenyi), te mjenjačnica Šutić, Kaldor et Co. koja udjelom S. Kaldora predstavlja jedinu značajniju gospodarsku aktivnost.²²⁷

Kulturna djelatnost Židovske općine u Dubrovniku bila je aktivnija 20-ih godina. Općina je 13. I. 1923. podnijela državnim organima prijavu osnivanja kulturnog društva, priloživši i pravila društva, tražeći njihovu potvrdu. Odobrenje je uslijedilo 4. XII. 1923. i tada je postojalo pod naslovom »Židovsko kulturno društvo«. Svrha mu je bila ovako normirana: a) pricredivanje sastanaka, diskusija, predavanja i zabava, širenje židovskih brošura, novina i knjiga; b) upoznavanje i gajenje cjelokupne židovske kulture (povijesti, znanosti, umjetnosti, glazbe i literature) a naročito učenje hebrejskog jezika; c) osnatak židovskog narodnog doma, knjižnice i čitaonice, te podržavanje tih uređaja; d) osnatak i podržavanje hebrejskih zabavista i domova za djecu, i e) gajenje športa i gimnastike» (§ 2 Pravila).

Članom je mogao biti »svaki Židov i svaka Židovka nakon navršene 18. godine, koji plaća mjesečnu članarinu od Din. 50.–« (§ 3). Upravni i nadzorni odbor imaju jednogodišnji mandat (§ 8). Upravni odbor »prima, briše i isključuje članove« (§ 11). Pri raspustanju Društva eventualni ostatak njegove imovine »predaje se na pohranu Izraelskog bogoslovnoj općini u Dubrovniku«; ako se u roku od 5 godina osnuje novo slično društvo, njemu se predaje ta imovina; ako ne dođe do osnutka novoga društva u navedenom roku, spomenuta imovina postaje »svojinom Židovskog narodnog fonda« (§ 24).²²⁸

Nažalost, nije još pronađena dokumentacija o djelatnosti tog Društva. Ono je prestalo svojom aktivnošću 1929. g.²²⁹ Koliko je poznato, nije nakon toga formirano neko drugo slično društvo.

Osobito je bila važna djelatnost i Židovske općine u Dubrovniku na pomaganju i zbrinjavanju židovskih izbjeglica, koje su pristizale i u Dubrovnik. Počelo je to odmah po dolasku nacista na vlast u Njemačkoj. Izbjeglice su pristizale u sjeverne krajeve Jugoslavije, a odatle je glavni dio težio da otputuje u razne zapadnoevropske ili mediteranske zemlje. Poveći je broj njih to nastojao provesti i preko Dubrovnika. Nastajale su i poteškoće zbog slabe organizacije u unutrašnjosti. Izbjeglice koje su željele otputovati za Pariz ili na jug u Pirej, židovske su općine iz sjevernih krajeva Jugoslavije, umjesto da ih upute kraćim i jeftinijim putem u navedena odredišta, upućivale također preko Dubrovnika. Poveći njihov broj materijalno je preopteretio Dubrovačku židovsku općinu, pa se ona opravdano zalila Savezu općina u Beogradu: »Kako je tom poštovanom Naslovu poznato ove je jedna malena i siromašna općina, a u samom Dubrovniku živi jedva desetak platomožnih članova, a ostali članovi su siromašni i jedva sebe mogu održavati. Dakle taj mali broj članova mora da snosi taj veliki teret održavajući te emigrante kroz dane i dane i dajući im

troškove za daljnje putovanje«... Općina traži da Savez poradi na tome da se smislenije i racionalnije organiziraju putovanja i održavanje izbjeglica.²³⁰

1. god. 1936. ponovo se Općina žali na nedovoljnu organizaciju prebacivanja izbjeglica u unutrašnjost zemlje, te na svoje materijalne teškoće.²³¹ U god. 1938. sudbina je izbjeglica izvanredno otežana uslijed postupaka državne vlasti Kraljevine Jugoslavije. Prije svega povećao se znatnije njihov broj. Uz one iz Njemačke i Austrije, pridružili su i izbjeglice iz Rumunjske. Za ove potonje izdalo je Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije 26. I. 1938. pograničnim vlastima naređenje: »da se ne zadržavaju u našoj zemlji i ako se takav slučaj desi, da takvo lice odmah odstrane iz zemlje«... U slučaju da ovakvog putnika ne prima država u koju je hteo da uđe i vrati ga natrag preko naše granice, policijska vlast će ga odmah odstraniti u državu iz koje je bio ušao!«²³² Takve su odredbe ponovljene i 4. III. 1938.²³³ Slijedila je srodna odredba istog Ministarstva od 26. II. 1938. i za Židove iz Austrije: »... da austrijske Jevreje bez obzira čiji su državljani, ne puštaju u našu zemlju, već da ih bezuslovno natrag vrate«.²³⁴ To je ponovljeno i 6. IV. 1938. dodajući da treba izvršiti »reviziju odobrenja za boravak, a naročitu pažnju da posvete jevrejskim porodicama, kako ove ne bi prikrivale strance u svojim kućama«.²³⁵

U god. 1940. Savez je formirao i poseban fond, tzv. Socijalni fond, prema zaključku svoga kongresa 23–24. IV. 1939. iz kojega će se pomagati materijalno izbjeglice, a i dubrovačka je Židovska općina obćevala svoj stalni doprinos tom Fondu. Sredstva su se sakupljala razrezom posebnog doprinosa općinara.²³⁶

U međuvremenu stalno je bio u porastu broj izbjeglica. Pridošli su 1940. g. i prebjeci iz Italije nakon što su i tamošnje fašističke vlasti primijenile »arijevске zakone«. I u Dubrovnik je došao dio izbjeglica iz Italije s namjerom da se prebace u Palestinu.²³⁷ Za god. 1941. Savez je zadužio Dubrovačku općinu sa Din. 10.500.- socijalnog prinosa, istaknuvši »velike potrebe Socijalnog fonda, od čije je ispravnog funkcionisanja zavise zdravlje i životi 3.500 izbjeglica«.²³⁸

Uvodno spomenuti val antisemitizma u jugoslavenskoj državi poslije 1918. g. očitovao se uglavnom u njenim sjevernim pokrajinama. U Dalmaciji se nije vidno iskazao. Tako ni u Dubrovniku, no bilo je pojava, kao npr. jedno predavanje u god. 1923. o Židovima kao uzročnicima »propasti Rusije«, koju da će »spasiti kršćanstvo i slavenstvo«.²³⁹ Slična je situacija bila i u razdoblju poslije 1933. g. kada se obnavljala i pojačavala, postepeno sve više, novi val antisemitizma i u Jugoslaviju. On postaje sve intenzivniji 1936. g. aktivnošću fašističke organizacije »Zbor« D. Ljotića u Srbiji i kroz klerofašističku štampu u Hrvatskoj, dok iste godine i patrijarh Srpske pravoslavne crkve Varnava veliča Hitlera, pa Savez židovskih općina na svom kongresu te 1936. g. donosi i posebnu rezoluciju o tom novom prodoru antisemitizma.²⁴⁰ U godinama koje su

227 *Povreda adresa Kraljevine Jugoslavije 1934–1935*, Beograd, 1935, str. 1087, 1266, 1296, 1319, 1361 i 1373.

228 *Historijski arhiv u Dubrovniku. Spis Velikog Japana dubrovačke oblasti*, br. 1447 iz 1923. g.

229 E. Tolentino, *Fašistička okupacija*... str. 203.

230 JIM, *Dopis Židovske općine Dubrovnik* br. 599 od 20. IX. 1933. upućen Savezu.

231 Isto, *Dopis iste Općine* br. 95 od 17. III. 1936. upućen Savezu.

232 HADK, *Komesariat željezničko-parobrodarske programne policije u Dubrovniku*, reg. br. 146 od 7. II. 1938. Nalog je dostao preko Kr. Banke uprave Željezne bismovine piv. br. 459 od 1. II. 1938.

233 Isto, reg. br. 378 od 12. III. 1938.

234 Isto, reg. br. pov. 563 od 4. IV. 1938.

235 Isto, reg. br. pov. 724 od 18. IV. 1938.

236 JIM, *Principi zapisnika Židovske općine u Dubrovniku* od 28. i 29. III. 1940.

237 Isto, *Dopis Saveza* br. 4588 od 23. VII. 1940.

238 Isto, *Dopis Saveza* br. 27.517.66 od 13. II. 1941.

239 Isto, *Dopis Saveza* br. 1249 od 27. IV. 1923. i br. 1291 od 27. IV. 1923.

240 *Sporazumi 1919–1969*... str. 56–60.

sljedile sve je glasnija i nasrtljivija takva antisemitska aktivnost navedenih profašističkih krugova u zemlji, a poseban zamah ona dobiva od 1939. g., kada se i službena državna politika Kraljevine Jugoslavije opredjeljuje pronacistički. Takav trend državne politike drastično se očituje u jesen 1940. god. kada vlada Kraljevine Jugoslavije objavljuje svoje dvije poznate protužidovske naredbe. Prije 10 godina, tj. 1930. g. jugoslavenska je vlada donijela Uredbu o stalnoj godišnjoj pomoći Vjerskoj zajednici Židova u Jugoslaviji, predviđajući takvu financijsku pomoć u državnom budžetu svake godine.²⁴¹ Nakon 10 godina, tj. 1940. g., donosi pak izravne protužidovske naredbe.

Prvom, ukida daljnje izdavanje »dozvola za obavljanje trgovačkih radnji sa predmetima ljudske ishrane na veliko«, i to »Jevrejima« kao i »društvima sa kapitalom Jevreja« (čl. 6); postojeće takve radnje podvrgnut će se »reviziji«, pa će nadležni državni organ donijeti odluku kojima će se »zabraniti daljnji rad, a koje od njih mogu nastaviti radom« (čl. 2); kod »industrijskih preduzeća« takve proizvodnje, a koja su »jevrejska«, mogu se postaviti »na trošak preduzeća Komesarja« (čl. 3); tko nastavi s radom »zabranjene radnje«, kažnjava se zatvorom do dvije godine i globom do 500.000 din., a istim će se se kaznima kažnjavati i »Jevreji koji se služe drugim licem kao prividnim imao-ćem prava za obavljanje trgovačke radnje sa predmetima ljudske ishrane na veliko, kao i lica koja im omogućuju da na osnovi njihova prava obavljaju takvu trgovačku radnju« (čl. 4).²⁴²

Drugom se uredbom propisuje: »Na univerzitetima, visokim školama u rang u univerziteta, višim, srednjim, učiteljskim i drugim stručnim školama može se upisati samo određen broj učenika jevrejskog porijekla. Ovaj broj određuje se tako da bude prema broju ostalih učenika ovih škola u onoj razmeri u kojoj se nalazi broj državljana jevrejskog porijekla prema broju ostalih državljanica; primjena počinje od prvog razreda škol. god. 1940/41. (čl. 1); izuzeta su od toga ograničenja »lica jevrejskog porijekla čiji su roditelji zaslužni za otadžbinu« (čl. 2); stranci Jevreji ne mogu se upisati u navedene škole (čl. 3).²⁴³ Savez židovskih općina Jugoslavije reagirao je, dakako, i na te urede svojom rezolucijom.²⁴⁴ ali – bezuspješno.

Uz mjere diskriminacije koje su u toj državi i prije toga provodene (npr. ograničenja u zapošljavanju u državnim i banovinskim službama, posebno u prosvjeti i sl.), bilo je očito da režim potiče trendove prema sve težim represivnim mjerama. Sve te činjenice u potpunosti opravdavaju zaključak: »Ove protivjevrejske mere, koje je propisao i sprovodio tadašnji državni režim, bile su uвод u protivjevrejske mere koje su nacisti i njihovi sateliti dosljedno sproveli u periodu 1941–1945, i koje su se završile masovnim genocidom.«²⁴⁵

Uz takve opće državne mjere, i uz »bojovni antisemitizam«²⁴⁶ u dobrom dijelu

²⁴¹ Teksti vidi u: »Službene novine Kralj. Jugoslavije«, 1930, str. 741–742.

²⁴² Teksti vidi u: »Službene novine Kralj. Jugoslavije«, br. 2296. X. 1940: Uredba o mjerama koje se odnose na Jevreje u pogledu obavljanja radnje sa predmetima ljudske ishrane. Vidi o tome i u citiranoj Spomenici 1919–1969, str. 70.

²⁴³ Teksti vidi u: »Službene novine Kralj. Jugoslavije«, br. 2296. X. 1940. Vidi i citiranu Spomenicu 1919–1969, str. 71. Ocjena citiranih

uredaba Kralj. Jugoslavije protegnuta je važnost i na područje Banovine Hrvatske, dakle i na područje Dubrovnika, naredbama banske vlasti od 9. X. 1940. Vidi »Narodne novine Službeni list Banovine Hrvatske«, Zagreb, br. 230 od 9. X. 1940.

²⁴⁴ Spomenica 1919–1969, str. 72.

²⁴⁵ J. Romano, n.d., str. 13.

²⁴⁶ I. Horvat, Zaposli se nepovratno. Hrvatski mikrokozam između dva rata 1919–1941, »Rode JA-71«, knj. 400. Zagreb 1983, str. 332–333.

jugoslavenskog novinstva, u Dubrovniku se do mjeseca travnja 1941. g., tj. do sloma Kraljevine Jugoslavije, javno još ne očituju druge akcije antisemitizma. Međutim, u krugovima klerofašista, ne tako velikoj grupi, ali postepeno sve glasnijoj, sa jezgrom eko katoličkog društva »Domagoj«, formiraju se u tim predratnim godinama nosioci fašističke ustaške represije i genocida nad Židovima i u Dubrovniku tijekom drugog svjetskog rata. Njihovu grupiranju i pripremanju u tim predratnim godinama mnogo je pogodila činjenica što su u odnosu na Židove njihove težnje i namjere bile dobrim dijelom u suglasnosti s tadašnjom državnom politikom vladajućih Kraljevine Jugoslavije.

Najteži progoni i stradanja za fašističke okupacije 1941–1945. god.

Nastupom te okupacije i stvaranjem kvasilnske ustaške Nezavisne Države Hrvatske (NDH) u travnju 1941. g. masovni genocid nad Židovima postao je stvarnost posvuda, pa i u Dubrovniku. Ustaški ministar N. Artuković već 22. IV. 1941. najavljuje da će vlada NDH »riješiti židovsko pitanje na isti način kao što ga je riješila njemačka vlada«.²⁴⁷ Započelo je propagandnim pripremanjima, a u znaku kampanje protiv Židova, svim propagandnim sredstvima, optužujući ih da su »začetnici drugog svjetskog rata i nosioci komunizma u svijetu«. Sljedile su, po nacističkom receptu, zvjerske odredbe vlade NDH, kao što su: o poništenju pravnih poslova između Židova, te onih između Židova i nežidova, a sklopljenih počevši od dva mjeseca prije formiranja NDH (18. IV. 1941); o državljanstvu, po kojim propisima Židovi nisu »državljanima«, već samo »državni pripadnici« NDH (30. IV. 1941); o zaštiti »arijevskih krvi«, kojima je zabranjeno sklapanje brakova Židova s »arijevcima«, njihovo vanbračno tjelesno općenje, kao i zapošljavanje »arijevke« mlade od 45 godina u židovskim kućama (30. IV. 1941); o zabrani ritualnog klanja i prodavanja ritualno zaklanih životinja, pa i upotrebi takvog mesa (30. V. 1941); o zabrani Židovima da rade u društvenim, omladinskim, sportskim, kulturnim i prosvjetnim organizacijama, i uopće da se have književnošću, novinarstvom, likovnom i glazbenom umjetnošću, kazalištem i filmom (4. VI. 1941); o promjeni židovskih prezimena i označavanju židovskih tvrtki, te o nošenju židovskog znaka po svakom Židovu starijem od 14 godina (4. VI. 1941); o obaveznoj prijavi židovskog imetka i o sprečavanju njegova »prikriivanja« (5. VI. 1941); o podržavanju židovske imovine (9. X. 1941)²⁴⁸ itd.

Usporedo s takvim mjerama odvijalo se hapšenje, maltretiranje i zatvaranje Židova, pa njihovo odvođenje u logore, a nakon toga se provodila totalna pljačka njihove imovine, kao i imovine onih koji su pobjegli pred ustaskom vlasti.²⁴⁹

Analogno tim odredbama i postupcima vlade NDH zaredale su i u dubrovackom području mjere njenih organa, kao što su:

3. VI. 1941. Predstojništvo gradskog redarstva u Dubrovniku zabranjuje Židovima posjećivanje javnih lokala, kavana i kupališta.²⁵⁰

²⁴⁷ M. Haramina, Zločin u protivjevrejske mjere u Zagrebu u toku drugog svjetskog rata, »Histo-rijski pregled« VII, br. 2, Zagreb 1961, str. 90.

²⁴⁸ J. Romano, n.d., str. 92, 100–101.

²⁴⁹ Isto, str. 93.

²⁵⁰ E. Telenić, n.d., prilog br. 2.

kaznit će se po ustaškom kratkom zakonu». Dodaje se tome: »svi Židovi i Srbi, bez obzira na vjeroispovijest, koji budu uhvaćeni na ulici ili u javnim lokalima poslije 20 sati, bit će odmah upućeni na prisilni rad; u slučaju da pruže i najmanji otpor, bit će im na licu mjesta suđeno kratkim ustaškim postupkom». 254 Istoga dana (29. VII) Velika župa Duhrava opozvala je doduše takav javni proglas, ali 13. VIII. 1941. ponovljen je i ostao je na snazi citirani »Opći proglas« Ustaške obrambene službe i Redarstvenog ravnateljstva Velike župe Duhrava. 255

31. VII. 1941. Velika župa Duhrava u Dubrovniku (tajni br. 1/41) poslala je raspis svojim podređenim organima s nalogom: »najžurnije izvršiti pritvaranje svih Židova i Srba pravoslavaca koji su poznati po svom ranijem radu i držanju kao komunisti ili da su istinski skloni tom pokretu». Uz iste mjere protiv »komunističkih drugih vjeroispovijesti«, određuje se: »Srbe i Židove pritvorene komuniste ima se smjestiti otpremiti u zbiralište Gospiće...» 256

30. VIII. 1941. Predstojništvo gradskog redarstva u Dubrovniku (br. 7758 41) ponovno naređuje: da se »Srbi i Židovi« u vremenu »od 20 do 7 sati ne smiju kretati po ulicama« ... 257 itd.

Ustaško protužidovsko divljanje sve je intenzivnije tijekom ljeta 1941. g. Na nekim kavanama su osvanuli natpisi: »Židovima i psima ulaz zabranjen!« Ne samo da je obnovljena protužidovska represija iz srednjega vijeka i iz prvih stoljeća novoga vijeka već su tome dodane još daleko nečovječnije i besramnije mjere.

Usporedo s navedenim mjerama već u mjesecu lipnju 1941. g. odvedene su i iz Dubrovnika prve židovske žrtve u zloglasni ustaški logor Jasenovac. Bili su to: fotograf Josef Berner, trgovački poslovođa Josef Fuchs, trgovac Leo Klein sa suprugom Adom i sinčićem od 6 godina. J. Fuchs je preživio. J. Berner i L. Klein su ubijeni u Jasenovcu, a Ada Klein umrla je u logoru u Dakovu. Kleinov sinčić bio je jedno vrijeme sa majkom u logoru Đakovo, a kasnije je odveden u logor u Osijeku, gdje mu se zameo trag, a vjerojatno je bio u grupi djece iz toga logora deportiranih u nepoznatom pravcu. 258

Stradanja se nastavljaju i povećavaju. Uz uništavanje ljudi i pljačku imovine nije pošteđen ni židovski hram u Dubrovniku. Ustaše su s nacistima izvršili ne-koliko premetačina u sinagogi, pa su tom prilikom »odnešene sve matične knjige, općinska arhiva i historijski veoma vrijedni općinski zapisnici koji potječu još iz god. 1690. Sveta pisma i ostali za službu potrebni predmeti su spašeni, jer su bili na vrijeme posakriveni kod prijatelja« ... 259

U svim tim svojim preteškim nevoljama i stradanjima bilo je neophodno da Židovska općina u Dubrovniku još vodi brigu i pruža pomoć velikom broju židovskih izbjeglica koje su iz unutrašnjosti bjježale pred nacističkim i ustaškim terorom, pa pokušavale na obali, i u Dubrovniku, potražiti utočište, odnosno preko toga grada skloniti se negdje u inozemstvu na sigurnije mjesto. Uoci rata

Židovska općina brojila je u gradu Dubrovniku 87 članova, 260 a nakon kapitulacije Jugoslavije sredinom mjeseca travnja 1941. g. u Dubrovnik je već bilo stiglo oko 1.600 židovskih izbjeglica, 261 ponajviše iz Bosne i Hercegovine, mnogi bez sredstava za život. Uz to, pomoć je od Dubrovačke židovske općine tražila i Sarajevska općina. Pomoć je trebalo pružiti i skupini od 147 Židova izbjeglica iz Austrije, Poljske i Čehoslovačke, konfiniranih još od vlasti Kraljevine Jugoslavije 1940. g. u Capljini (u hercegovačkom zaleđu Dubrovnika). 262 Pomoć je trebalo pružiti i grupi od 117 židovskih izbjeglica iz Njemačke zatvorenih u Gackom (u Hercegovini) koji u svom pismu Dubrovačkoj židovskoj općini ističu svoj bezizlazni položaj. 263 Ta grupa nesretnih prognanika koja je od 1933. g. lutala od nemila do nedraga prebačena je u prosincu mjesecu također u Dubrovnik. Ukratko, ogromna priljev izbjeglica na dubrovačko područje, stanje u znaku sve teže neimaštine i bijede, preostali dubrovački Židovi bez posla i bez materijalnih sredstava, Židovska općina dubrovačka bez ikakvih sredstava, a zahtjevi za najnužnijom pomoći sve veći. Izvanrednom poštvenosti i samoodricanjem Židovska općina Dubrovnik pružila je mnogo pomoći i ublažila nevolje i patnje zaista brojnih stradalnika. 264 Osobito se istakao J. Mandl, predsjednik Židovske općine u Dubrovniku, svojom brigom, aktivnošću, a jednako i svojim osobnim materijalnim doprinosima za pomoć izbjeglicama.

Stanje životne sigurnosti za Židove u Dubrovniku postalo je u jesen 1941. g. nešto povoljnije, kada su talijanske okupacijske vlasti oduzele ustašama civilnu vlast u Dubrovniku, pa su onemogućile daljnje deportacije Židova u ustaške logore. Međutim, počinju tada stalni zahtjevi nacističke Njemačke da im talijanske vlasti predaju sve Židove iz jugoslavenskih pokrajina pod talijanskom okupacijom. 265 Talijanske vlasti ne udovoljavaju tim zahtjevima, ali pod njihovim pritiskom, a i na inzistiranje fašističkih faktora Italije počinju sve oštrije suzbijati priljev novih izbjeglica na svoje okupacijsko područje i, k tome, formiraju svoje koncentracijske logore za Židove. 266 Na dubrovačkom području osnovani su na jesen 1942. g. takvi za Židove u Kuparima (pokraj Dubrovnika), u Gružu (lučkom predgrađu Dubrovnika) i na obližnjem otoku Lopudu. 267 U Gružu se logor nalazio u zgradi nekadašnjeg hotela »Wregg«. Tu su zatvor-

254 Isto. Prilog br. 1.

255 A20 Fotokopija originala.

256 E. Tolentino, n.d., prilog br. 6.

257 A20 Fotokopija originala.

258 Isto. Izvještaj Židovske općine Dubrovnik br. 39/45 od 31. VIII. 1941. upućen Okružnoj ko-

misijsi za utvrđivanje ratnih zločina u Dubrovniku, str. 1.

259 A20. Izvještaj Židovske općine Dubrovnik br. 39/45 od 39/45. Detaljnije: E. Tolentino, n.d., str. 203-204. Popis općinskih stvari iz br. 51/45 spori Židovske općine Dubrovnik

260 E. Tolentino, n.d., str. 201 navodi da je Židovska općina Dubrovnik imala uoči rata ukupno 148 članova, a od toga: 87 u gradu Dubrovniku, dok su ostali živjeli u Trebinju, Bišci, Hercegovom, Kotoru, Tivtu, Budvi i Cetinju. S druge strane, Gradski narodni odbor Dubrovnika u svom izvještaju pov. br. 39/45 od 31. VIII. 1945. daje sljedeće brojne stanje za isto vrijeme: ukupno 112 članova Židovske općine, od kojih u Dubrovniku 83, u Trebinju 8, u Bišci 8, u Hercegovom 5, u Kotoru 6, je u Budvi 2. Vidi: Arhiv Hrvatske u Zagrebu. Zemaljska komisija za utvrđivanje ratnih zločina. Guž - 2235/16a-1-45.

261 E. Tolentino, n.d., str. 204 procjenjuje broj izbjeglica »oko 1.600«, dok se u spisku Okružne komisije za utvrđivanje ratnih zločina navodi brojka od 1.200-1.300 izbjeglica. O 1.200 obijelja govori i E. Tolentino u svom izvještaju 60 ga je 16. IV. 1947. poslala Židovska općina Dubrovnik Židovskoj općini u Zagrebu. Vidi:

Arhiv Hrvatske. Zemaljska komisija za utvrđivanje ratnih zločina. Guž 11. Guž - 2235/16a-1-45.

262 E. Tolentino, n.d., str. 201, 204-205; J. Romano, n.d., str. 197.

263 E. Tolentino, n.d., str. 204.

264 Uz ostalo, o tim akcijama vidi: E. Tolentino, n.d., prilogi br. 9 i 10.

265 Isto. prilogi br. 12-18, nešto dokumentarne grane o tome.

266 J. Romano, n.d., str. 141-142; E. Tolentino, n.d., str. 205 i prilogi br. 7 i 8; N. Lengel-Krzman, Koncentracijski logori talijanske okupacije u Dalmaciji i Hrvatskoj (prilogi 1941-1943). »Rijeka pričin. Zbornik radova Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske«, Zagreb 1983, str. 270 i sljed. Ostaje činjenica da je toj novoj situaciji nisu bili opozvani protužidovski zakoni i naredbe.

267 E. Tolentino, n.d., str. 206; J. Romano, n.d.,

eni dubrovački Židovi, tj. njihov najveći dio. U tom je logoru bilo oko 100 zatočenika, jer su tu privedeni i neki Židovi iz drugih mjesta.²⁴⁸ U Kupanima logor je smješten u zgradi hotela »Kupari«. Tu su zatvoreni ponajviše Židovi iz Bosne, te spomenute izbjeglice iz Gackoga, sveukupno oko 1.000 zatočenika.

Na otoku Lopudu logoraši su zatvoreni u zgrade hotela »Grand«, »Glavović« i »Pracat«, pa zatim svi koncentrirani u hotelu »Grand«. Bile su to najvećim dijelom židovske izbjeglice iz Sarajeva, pa iz drugih mjesta u Bosni i Hercegovini, a i drugih mjesta, a nešto i Dubrovčana. Sveukupno, kako se u literaturi navodi, oko 600–700 zatočenika.

Do 31. XII. 1942. završeno je to interniranje, sveukupno oko 1.700 Židova, muškaraca, žena i djece, uz najveću koncentraciju zatočenika u logoru Kupari. Internacijom skoro svih dubrovačkih Židova prestala je, dakako, svakim radom i Židovska općina u Dubrovniku.

Zahvaljujući dobroj i efikasnoj vlastitoj unutrašnjoj organizaciji, uzajamnoj solidarnosti i samopomoći, ublažene su brojne njihove životne tegobe u hladnim i skućenim prostorijama, s minimalnim količinama živežnih namirnica i opasnošću od raznih bolesti. Među logorašima na Lopudu bilo je predratnih članova KP Jugoslavije, pa je oformljena i partijska organizacija, koja je razvijala propagandni rad, a održavala se i veza s Mjesnim narodnooslobodilačkim odborom u mjestu Lopud.²⁴⁹

Nisu uspjeli ni daljnji zahtjevi nacista i ustasa da im talijanske vlasti predaju sve te Židove iz logora na talijanskom okupacijskom području. No, u mjesecu svibnju–lipnju 1943. g. talijanske vlasti koncentriraju sve logoraše iz brojnih dalmatinskih logora u zbirni logor na otoku Rabu. Iz dubrovačkih su logora otpremljeni na Rab u tri transporta: 28. V, 20. VI. i 30. VI. 1943. Dalmatinskim su logorašima pridruženi na Rabu i oni iz Kraljevice i Rijeke, pa se u logoru na Rabu sredinom 1943. g. nalazilo oko 3.600 zatočenika, od čega: 14,9% djece do 15 godina, 38,1% muškaraca i 47% žena.²⁵⁰

Opetovani naponi nacista i ustasa da im talijanska strana preda sve te i druge Židove, pa da ih otpreme u svoja gubitlišta, nisu uspjeli. S druge strane, uvjeti života u logoru na Rabu bili su mnogo teži negoli u prijašnjim logorima, kako po smještaju, tako i po higijenskim prilikama, a pogotovo po postupcima talijanskih logorskih vlasti. Kapitulacija Italije početkom mjeseca rujna 1943. g. značila je kraj toga logoraškog režima, ali i novu izvanrednu opasnost od nacista i ustasa. Više od 1.300 Židova logoraša iz Raba uključilo se tada u Narodnooslobodilačku vojsku naroda Jugoslavije, u redove oružane borbe protiv fašističkih okupatora i domaćih kvasiliga, a za novu Jugoslaviju, pod vodstvom KP Jugoslavije. Skupina od oko 200 osoba emigrirala je preko Visa u Italiju na

str. 145, N. Lengel-Kozman, n.d., str. 276–277. I u gradu Korčuli je bila internirana jedna skupina. Vidi: Arhiv Hrvatske u Zagrebu, Zemaljska komisija za utvrđivanje ratnih zločina, kut. 11, Guz – 2235/16a–145. U izveštaju Okružne komisije za utvrđivanje ratnih zločina br. 1148/45.

248. 420. Uz br. 5145 nalazi se popis 47 članova Židovske općine u Dubrovniku oduvdenih u logor.

249. I. Romano, n.d., str. 290–291. Brojčani podaci o zatočenicima u navedena tri logora nisu još precizno utvrđeni, osimio za logor na Lopudu. U jednom originalnom popisu talijanskih logorskih vlasti od 22. XII. 1942. pomenično je popisano 375 interniraca na Lopudu. Vidi: Arhiv Hrvatske u Zagrebu, Zemaljska komisija za utvrđivanje ratnih zločina, kut. 11, Guz – 2235/16c–45.

250. N. Lengel-Kozman, n.d., str. 279–280.

47. VII. 1942.

URGENTE

COMANDO DIVISIONE DI FANTERIA 'MARCHE'

Nr. 2826/A.G.

P.M.32 – 17 Agosto 1942/XX

O G G E T T O: Trasferimento di ebrei dalla Dalmazia.

AL SIGNOR PREFETTO di

RAGUSA

E' preannunziato l'imminente arrivo in questa zona di circa 300 ebrei abusivamente immigrati dalla Croazia in Dalmazia e che d'ordine delle superiori autorità militari italiane devono essere trasferiti nuovamente in territorio croato.

Di essi 150 verranno inviati all'Isola di Mezzo (Lopud), che offre buone possibilità di alloggi; i rimanenti 150 dovranno essere sistemati nella zona costiera a nord di Ragusa, nell'Isola di Calanotta ed eventualmente ancora nell'Isola di Mezzo.

Vi interessò a predisporre d'urgenza per gli alloggiamenti relativi e per il loro vettovagliamento.

Rimango in attesa di conoscere al più presto i provvedimenti che avrete adottato con l'indicazione del numero degli ebrei da avviare in ciascuna località.

Gradite i miei saluti fascisti.

IL GENERALE COMANDANTE
(Giuseppe Amico)

Dopis o osnivanju talijanskih logora za Židove na dubrovačkom području
(v. tekst i bilj. 256 i 267).

područje pod kontrolom Saveznika. Od preostalih, oko 1.800 bivših zatočenika prebačeno je na oslobođeni teritorij Like, Banije i Korduna. Na Rabu je ipak ostalo oko 180-200 bivših interniraca, ali su ih Nijemci u ožujku 1944. g. pohvatili, otpremili u zloglasni logor u Auschwitzu i tamo pogubili.²⁷¹

Tako je i od dubrovačkih Židova iz logora na Rabu grupa mladih stupila u partizanske odrede sudjelujući u borbama s okupatorom i kvislinškim trupama diljem jugoslavenskih zemalja. Od starijih, jedna je skupina emigrirala u Italiju, a od onih koji su s Raba prebjegli na oslobođeni teritorij dosta ih je poginulo u vrijeme neprijateljskih ofenziva. Tako su, npr., rabin S. Baruh i M. Tolentino sa suprugom, dubrovački Židovi, pali u ustaške ruke, pa je prvi ubijen u jednom ustaškom logoru, a drugo dvoje su poginuli u njemačkom logoru u Auschwitzu.²⁷²

U međuvremenu su vlasti ustaške NDH u Dubrovniku provodile 1944. g. likvidaciju židovskih radnji i imovine. Sve nekretnosti prenesene su u gruntućvino u vlasništvo države NDH, pa tako i imovina Židovske općine zajedno s hramom. Prostorije sinagoge iznajmila je ta državna vlast na 99 godina «Hrvatskom radničkom savezu», uknjiživši to i u zemljišnim knjigama. Ostala je neostvarena namjera ustaške vlasti da u prostorijama židovskoga hrama otvori javnu kuhinju za muslimanske izbjeglice.²⁷³ Prema procjeni Okružne komisije za ratne zločine u Dubrovniku iz kraja god. 1945. ukupna je šteta na imovini dubrovačkih Židova iznosila tadašnjih din. 21.721.347.²⁷⁴

U samom gradu Dubrovniku bilo je preostalo nekoliko starijih Židova, a među njima i dugogodišnji zaslužni predsjednik Židovske općine Josip Mandl, no uskoro poslije kapitulacije Italije 9. IX. 1943. Nijemci hapse njega i suprugu mu, te ih pogube za transporta u unutrašnjost zemlje. I na sam dan povlačenja iz Dubrovnika 17. X. 1944. Nijemci su odvukli i hotelijera I. Spitzera te ga pogubili u Rijeci Dubrovačkoj.

Od ukupno 87 dubrovačkih Židova prije početka rata u mjesecu travnju 1941. g. u narodnooslobodilačkom ratu su sudjelovala 24, od kojih su šestorica poginula. Kao žrtve fašizma život je izgubilo 27 osoba. To su: Salomon Baruh, Mošé Tolentino, Rafael Tolentino, Josef Berner, Alfred Mandolfo, Angelo Valenzin, Ignac Horovic, Samuel Puzet, Boris Dubelier, Herman Laszlo, David Finci, Josef Mandl, Salomon Máriz, Isidor Wollach, Josef Spitzer, Hermah Reiss, Josef Neumann, Jakob Klein, Leo Klein, Sari Tolentino, Reni Tolentino, Simha Tolentino, Janka Mandl, Laura Steinitz, Ada Klein, Luna Fuchs i Sofia Suranyi.²⁷⁵

271 Isto, str. 281

272 AZO Izvještaj Židovske općine Dubrovnik br. 39/45 od 31. VIII. 1945, str. 3. U svom izvještaju od 16. IV. 1947. upućenom Židovskoj općini u Zagrebu, E. Tolentino je ovako preporučio za žrtve: «Mjeseca februara 1944. bio je uhaćen u selu Pločici u Lici naš rabin Salomon Baruh i tu bi priklon 15. mjeseca bio je uhaćen u selu Brlog u Lici od ustaša Rafael Tolentino sa ženom Reni, te je on odveden u logor Jasenovac i tamo ubijen. a žena Reni ubijena na putu do Gradice. Istodobno uhaćeni su od Nijemaca u Gradice Tolentino Mošé sa ženom Sari rod. Altarac, Sida Papo rod. Tolentino sa kćerkom Florom, te Sela Danon rod. Tolentino sa kćerkom

Sanimom. i svi su odvedeni u Auschwitz i tamo žrtv spaljeni osim Sela Danon sa kćerkom Saninom i Florom koje su pukim slučajem ostale na živu».

273 Isto, str. 2

274 Arhiv Hrvatske u Zagrebu, Zemaljska komisija za utvrđivanje ratnih zločina, kut. 11. Guž - 2235/164 145. Izvještaj Okružne komisije za utvrđivanje ratnih zločina br. 1148/45 od 31. XII. 1945. upućen Zemaljskoj komisiji u Zagrebu. U svom dopisu br. 72/47 od 16. IV. 1947. Židovska općina u Dubrovniku javlja Židovskoj općini u Zagrebu da šteta prelazi iznos od 40.000.000- (Isto).

Poslije oslobođenja Dubrovnika

Dubrovnici je oslobođen 17. X. 1944. Nakon toga počinju se vrlo postepeno vraćati preživjeli dubrovački Židovi, a pristiže u Dubrovnik i dio drugih jugoslavenskih Židova povratnika, koji se kroz Dubrovnik vraćaju u svoja stara stadišta. U mjesecu ožujku 1945. g. sakupila se veća grupa povratnika, koja sredinom toga mjeseca obnavlja Židovsku općinu dubrovačku, izvještavajući o tome obnovljeni Savez jevrejskih općina Jugoslavije u Beogradu. Javljaju da su obnovili Općinu s ciljem: «da se oživi naš vjerski život, da se spasi imovina Općine, i da uz mogućnost pripomoći naše stradalnike koji se vraćaju svojim domovima preko Dubrovnika». Pri obnovi Općine bile su prisutne 23 osobe «računajući tu i ženske, a po deklariranoj vjeroispovijesti izraelaca, katolika i pravoslavnih; osobe koje su prešle na drugu vjeru izjavljuju, da su na prelaz vjere bili prisiljeni da spase živote, da se ali po uvjerenju smatraju pripadnicima izraelske vjere na koju će se povratiti kad im to prilike dozvole i kad saznaju koji je postupak za to potrebit».²⁷⁷

Većina prisutnih na prvoj skupštini obnovljene Općine nisu bili iz Dubrovnika, te su do potkraj mjeseca srpnja 1945. g. već otputovali u svoja stara boravišta. Dubrovačku se Općina nalazila u početno teškim materijalnim prilikama, pa nije bila u stanju pružiti dovoljno pomoći povratnicima koji su prolazili kroz Dubrovnik. Nedostajalo je i sredstava za popravke hrama i za uređenje zapuštenoga groblja; «u vjerskom pogledu su prilike Općine dezolantne», nema rabina ni vjeroučitelja, radi se na restituciji raznesene imovine i brisanju uknjižbe okupatorskih vlasti na nekretnosti Općine - opisuje citirani izvještaj od 26. VII. 1945. Dodaje tome: «sada imamo svega 5 muških članova Općine a i od ovih se jedan sprema za skorí odlazak».²⁷⁸

Ljeti 1945. g. nadošao je veći priljev povratnika, pa Općina uz svoj izvještaj Savezu u Beograd prilaže popis od 35 «općinara», no, opet ističe kako se «članstvo neprestano mijenja, jer neki povratnici misle da ostanu ovdje a kasnije se, iz svojih razloga, odluču promijeniti boravište, gdje misle da će lakše moći preživjeti».²⁷⁹ Od starih dubrovačkih Židova opet su u rodnom Dubrovniku: Sela Danon, David Ferera, Bruno Horovitz, Mošo Horovitz, David Tolentino, Regina Tolentino, Flora ud. Tolentino, Dr. Josip Tolentino, Abram Tolentino i Emil Tolentino.²⁸⁰

Slično je stanje i sredinom mjeseca listopada 1945. g. Tada ima ukupno 31. članova, a od toga: 7 oženjenih i 6 neoženjenih muškaraca, 10 udatih žena, 3 neudate i 4 udovice, te svega jedno dijete s majkom udovicom. Za osmoricu je navedeno da su pokršteni «u vrijeme ustaša».²⁸¹ U isto vrijeme (14. X. 1945) Općina je izradila i poslala Savezu jevrejskih općina Jugoslavije i Okružnoj komisiji za utvrđivanje ratnih zločina u Dubrovniku svoj prvi izvještaj o zločinima okupatora i ustaša nad Židovima u Dubrovniku.²⁸²

278 Isto.

279 Isto. Dopis Židovske općine Dubrovnik br. 15 od 27. VIII. 1945. upućen Savezu u Beogradu.

280 Isto.

281 Isto. Dopis Židovske općine Dubrovnik br. 53 od 14. X. 1945. upućen Savezu u Beogradu.

282 Citiran je 12. izvještaj u prethodnom poglavlju ove naše knjige.

OVDJE POČIVA NAŠA DOBRA MAJKA
 FLORA UD. JAKOBA TOLENTINO
 PREŽIVJELI TRAGEDIJU SVOJE DJECE
 MOŠA RAFA ALEGRA RENY ŠARI
 SPALJENI U ZLOGLASNIM LOGORIMA
 OD BOGA POZVATA DA SE ZORUZI SA SVOJIM MILIM
 DANA 24. III. 1949 U 77. GODINI ŽIVOTA

פה תנוה אמנו הטובה
 פלורה למונת יעקב טולענטינו
 נקראה אל השמיים יום
 23 אדר תשט כ"ד שנים
 להתכבד עם ילדיה האהובים
 משה רפא אליגרי ריינה ושרה
 הנשרפים כמחנות רטרראים
 תנצבה

Nadgrobni spomenik obitelji Tolentino

Početkom 1946. g. Židovska općina u Dubrovniku broji 36 članova. Po dobnoj strukturi: svega dvoje muške djece, jedno do 10 godina, i jedno djeteta od 10–15 godina; među odraslima: od 15–20 godina 1 muškarac i 3 ženske osobe, od 20–40 godina 3 muškarca i 4 žene, od 40–55 godina 9 muških i 8 žena, te preko 55 godina po 3 muške i ženske osobe. Općina se i nadalje žali na materijalne nepravilnosti, zbog kojih nema ni vjeroučitelja ni »sveštenika«, pa se ne održavaju ni vjerski obredi, iako hram postoji i u njemu potrebna oprema (»sinagoga« stvari, Tore i knjige). Usprkos urgencijama, još u zemljišnim knjigama nije provedeno ponovno upisivanje vlasništva Općine nad njenim nekretnostima, koje su za vrijeme okupacije bile prenesene u vlasništvo tzv. NDH. Tu imovinu sačinjavaju hram, dvije kuće i groblje.²⁸³

Tijekom god. 1946. još se održavalo brojno stanje Općine na oko 30. Tako je bilo 27 članova prema izvještaju od 28. V. 1945, pa 30 po onom od 12. VIII, te 31 član prema izvještaju od 15. X. 1946.²⁸⁴ Otada, pa kroz decenije koje slijede, postepeno stalno opada članstvo, da bi početkom 1985. g. preostalo još 15 Židova koji se vode kao članovi Dubrovačke židovske općine, a od njih 9 u gradu Dubrovniku, dok preostalih 6 žive u Hercegovini, Titogradu, na otoku Šipanu i u Slanome. Ima ih, k tome, još ponešto koji nisu uključeni u Općinu.²⁸⁵

Dubrovnik je prestao biti atraktivan za nove Židove koji bi se u njemu stalno nastanili. Prestali su pretežno samo preživjeli Židovi-starosjedioci i neki njihovi potomci, uz nekoliko doseljenika. Sve to u vremenu kada je inače u taj grad nagrnula masa drugih nekatoličkih pridoljica iz zemalja balkanskog zaleđa. Židovska općina u Dubrovniku nije samo gubila postepeno svoje članstvo, nego i svoju funkciju »vjerispovjedne« općine.

U svome povijesnom razvitku židovska zajednica u Dubrovniku nije brojčano narasla do jake općine, kao što je bio slučaj u nekoliko drugih hrvatskih i jugoslavenskih gradova. Kako smo vidjeli, najveće je brojno stanje dosegla početkom 19. st., a otada zapravo konstantno opada broj njenih članova. No, iako razmjerno malobrojna, ona je u razdoblju Dubrovačke Republike, i to od 16. st. do prvih godina 19. st., bila značajan faktor dubrovačkog života, i ne samo gospodarskog. Sve usprkos tome što je tada u nekoliko navrata bila izložena teškim represivnim mjerama. Prema svome brojnom stanju podnijela je i tada dosta žrtava. U režimu Dubrovačke Republike bio je položaj dubrovačkih Židova ipak povoljniji negoli u ostalim hrvatskim krajevima. Ustavni sustavi moderne građanske države počevši od 1867. g. garantirali su im formalnopravnu jednakost s ostalim državljanima. No, mnogostoljetne su mjere izolacije i druge, ma kako modificirane, represivne mjere protiv Židova ostavile traga, što se povremeno očitovalo u raznim oblicima antisemitizma i u razdoblju poslije 1867. g. Za vrijeme fašističkog bezumlja zajednica nije dočekala izdašniju i efikasniju zaštitu dubrovačkog društva, jer se bezumlje vjerske intolerancije i političkih predrasuda probudilo i u jednom dijelu toga društva. Svo-

²⁸³ AŽO. Dopsis Židovske općine Dubrovnik br. 124/45 od 10. I. 1946. upućen Savezu u Beogradu, Autonomnom izboru za pomoć.

²⁸⁴ Isto. Dopsis Židovske općine Dubrovnik upućen Savezu u Beogradu.

²⁸⁵ Podatke o najnovijem stanju dala nam je gospođa M. Ferrera-Kučeli, koja saslus vodi brigu o poslovima Židovske općine u Dubrovniku, te isto na tome i na dragocjenoj pomoći pri saznavanju grada za ovu raspravu, i na ovome mjestu izražavamo našu molbu zahvalnosti.

jim sudjelovanjem i žrtvama dala je i Dubrovačka židovska zajednica svoj prinos narodnooslobodilačkoj borbi naroda Jugoslavije.

(Završeno u siječnju godine 1985.)

Pogovor

Bernard Stulli rodio se u Dubrovniku 15. 8. 1915. Godine 1933. upisuje Filozofski fakultet u Zagrebu, ali ga uskoro zbog bolesti mora napustiti. Vrativši se nakon operacija u Dubrovnik, upisuje 1936. Pravni fakultet. U Zagreb dolazi samo radi polaganja ispitâ. Diplomirao je 1941. Nakon kratkog zaposlenja kao advokatski odnosno sudski pripravnik prelazi 1942. u tadašnji Državni (danas: Historijski) Arhiv u Dubrovniku gdje na stručnim arhivskim poslovima radi do 1947. Od 1947. do 1949. opunomoćenik je saveznog ministarstva za pomorstvo FNRJ pri vladi NRH u Zagrebu. U Jadranskom institutu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu djeluje kao tajnik, stručni suradnik i napokon direktor 1949–1958. Od 1958. do umirovljenja 1978. direktor je Arhiva Hrvatske u Zagrebu. Doktorirao je na Filozofskom fakultetu u Zadru 1977. Godine 1983. izabran je za člana suradnika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Umro je u Zagrebu 9. 10. 1985.

Jako od mladosti narušena zdravlja, Stulli je tijekom svog izuzetno plodnog života razvio ogromnu radnu energiju i kao aktiven društveni radnik i na unapređenju arhivske struke u nas i na znanstvenoj obradi povijesnih tema. Stullijevi povijesni radovi na zamjernoj su znanstvenoj razini. On nikada nije površan, već svoje stavove čvrsto argumentira obilnom arhivskom i drugom izvornom gradom. Kao historičar Stulli posebnu pažnju obraća problemima istočne obale Jadrana. Tu, dakako, istaknuto mjesto zauzimaju i njegovi radovi iz povijesti Dubrovnika, njegova zavičaja. Navodeći Stullijeve znanstvene radove o dubrovačkoj prošlosti naš istaknuti znanstvenik i ekspert za dubrovačku povijest Josip Lučić zaključuje: »Sintetski pregled povijesti Dubrovačke Republike je najcjelovitija i najuspjelija sinteza dubrovačke povijesti do početka XIX. stoljeća, kako po metodološkom pristupu problemu povijesti jednoga grada, tako i po uočavanju i vrednovanju glavnih faktora u povijesnim procesima baš za Dubrovnik.«

Kada je u Izraelu planirano izdanje povijesti židovskih zajednica u Jugoslaviji kao posebnog sveska Enciklopedije židovskih naselja od njihovog osnivanja do holokausta Drugog svjetskog rata, bilo je prirodno da pisanje natuknice o Dubrovniku bude povjerenje čovjeku takve erudicije i znanstvenih kvaliteta kao što je bio Stulli. Njegov rukopis (s preinakama o kojima će još biti riječi) objavila je u Jeruzalemu 1988. na hebrejskom jeziku institucija za njegovanje uspomene na holokaust i herojstvo židovskog naroda »Jad vašem« u svesku »Jugoslavija« spomenute enciklopedije. Dosada je izraelska javnost najopširniju informaciju o Židovima u Dubrovniku mogla dobiti na hebrejskom jeziku u djelu Jakira Eventova »Historija Židova Jugoslavije« (Tel-Aviv 1971). Na zahtjev, Eventov je u svojoj historiji obradio samo razdoblje do kraja 19. st. U slučaju Dubrovnika razdoblje je još kraće. U trećem odjeljku svog djela (str. 71–114), pod naslovom »Biser Jadrana« obradio je povijest Židova u Dubrovniku praktički do kraja 18. st. dodavši tek nekoliko redaka o prvoj polovici 19. st. Stullijev rad objavljen u Izraelu

sretno nadopunjuje prikaz Eventova. Kronološki on prati prošlost dubrovačkih Židova do polovice 20. st., ali donosi i nove podatke za starija razdoblja i ukazuje na povijesne relacije koje drugdje nisu spominjane.

Kao što smo već nataknuili, objavljeni hebrejski tekst nije identičan sa Stullijevim originalnim hrvatskim rukopisom. Tekst nije jednostavno preveden na hebrejski, nego temeljito redigiran za potrebe enciklopedijskog izdanja. Bisan je naslov. Tekst je prilično skraćen. Optale su bilješke s nizom zanimljivih pojašnjenja i preciznim citiranjem izvora i literature, što je tek djelomično nadoknađeno popisom na kraju natuknice o Dubrovniku. Devet autorovih poglavlja razbijeno je u skladu s karakterom edicije na 48 manjih s naslovima koji nisu autorovi i koji katkad nisu najstretnije stilizirani. Prije Stullijeva teksta dodano je poglavlje o zemljopisnom položaju i povijesnom značenju Dubrovnika s kronološkom tabelom na kojoj je pokazan odnos broja Židova u Dubrovniku prema broju ukupnog stanovništva u razdoblju od 1492. do 1985. Uz Stullijev tekst dodane su bilješke s tumačenjima (npr. što je i gdje je Koločep, što je to euharistija i sl.). Poslije Stullijeva teksta tiskana su četiri tabelarna dodatka na kojima su navedeni podaci o rabinima i predstojnicima općine, o najvažnijim događajima iz starije prošlosti općine, o nazivima dobrotvornih i kulturnih društava, o židovskim liječnicima (zajedno s maranima), o otkupu zarobljenika i njihovom prihvatu u 16. st. Svi zahvati na originalnom tekstu činjeni su u cilju ne samo da ga usklade s potrebama enciklopedijskog izdanja, nego i da ga učine što pristupačnijim čitaocu na hebrejskom jeziku, čiji je interes usredotočen na povijest dijela židovskog naroda u dijaspori.

Historija Židova u Dubrovniku za čitaoca na hrvatskom jeziku nije samo povijest dijela židovskog naroda, nego istovremeno i dio prošlosti sredine u kojoj svi mi živimo, Židovi i ne-židovi. Stoga je razumljivo da je i interes našeg čitaoca pomalo drukčije usmjeren, nego onog u Izraelu. Također je nepotrebno našem čitaocu govoriti o općim značajkama zemljopisnog položaja i prošlosti Dubrovnika, tumačiti mu domaća ili susjedska geografska imena ili općepoznate termine. Vodeći o tomu računa, u ovoj je knjizi tiskan originalni Stullijev tekst s naslovom hrvatskog originala, a izostavljeni su oni dijelovi hebrejske edicije koji ne potječu od autora, a bili su dodani zbog specifičnih potreba. Prema tomu »Židovi u Dubrovniku« Bernarda Stullija objavljuju se sada prvi puta onako, kako je autor svoje djelo zamislio i napisao.

Historijom Židova u Dubrovniku bavilo se dosada više naših vrsnih znanstvenih radnika, no njihovi se radovi odnose ili samo na pojedine aspekte iz života dubrovačke židovske zajednice ili pak samo na pojedina vremenska razdoblja. Stulli prvi daje općeniti pregled razvoja te zajednice od prve dokumentirane pojave Židova u Dubrovniku do obnove židovske općine nakon strahovitog stradanja u II. svjetskom ratu. Pri tom autor značajki koristi dosadašnju relevantnu literaturu i tiskane izvore, ali i obogaćuje svoj rad navođenjem brojnih neobjavljenih dokumenata iz Historijskog arhiva i Arhiva židovske općine u Dubrovniku. Posebna je Stullijeva vrlina što predmet svog studija ne razmatra izolirano, nego to čini u širem kontekstu povijesti Dubrovnika, Jadrana, istočnog Mediterana i Balkana, a u 19. i 20. st. u sklopu situacije u Habsburškoj Monarhiji odnosno u Jugoslaviji.

Metoda Stullijeva rada je strogo znanstvena, pa ipak je razlaganje dostupno i širem krugu zainteresiranih čitalaca. Pisan s maksimalnom objektivnošću, ovaj rad odaje i topla suosjećanje s mnogobrojnim stradanjima dubrovačke židovske zajednice od 16. st. do nedavne tragične prošlosti.

Fedor Močanin

liberan = makar
viktorar = aploiti
simota = lisaj
pustema = zubni otk

oklas = ocafi

umbilidja pupae

misiron tužikaba

tranka = reza

ruja odlog

ruver reati

fuli' eaeli

madriorte

Jma di Guevu Zimayak
klara -u- belouke

annas tiem kien re tiem

afijadu partitak

intinadu

otara - kace

Kazalo

Jews in Dubrovnik (Summary)	5
Najstarije vijesti o Židovima u Dubrovačkoj republici	17
U razdoblju najvećeg prosperiteta Dubrovačke Republike u 16. st.	19
Kroz 17. st. u vremenima gospodarske recesije	26
„Schola Haebreorum“ u 18. st	38
Stjecanje građanske jednakopravnosti za francuske vladavine	57
U razdoblju austrijske vladavine 1814–1918. god.	60
U jugoslavenskoj državi 1918–1941. god.	73
Najteži progoni i stradanja za fašističke okupacije 1941–1945. god.	83
Poslije oslobođenja Dubrovnika	91
Pogovor	95

Toche tiere Simon sava lipre i Sarampung 1502

Pagan stutus pur picatoris

liote = gladak

Pur aluera lisa pur adientru marda ipisa
duru de intruder

Papo tonte no ay

munturu kamara

dispreu - poudy

inbabukas nazonot.

bu kulu stas inbabukanada

kavdal lrekar kancu

parera brisgan

partixa larean

postu porac

kwarda = struk

infilar = udgeniti kancu u ipu

(ulu) pirtadu = siljat

pronpe = ilipen

koodu lakal

ariskundadus

apasiguar druziti se sa mryadama

Lintirileli (no un tokio)

marmacou = macou

amuzar muzdetise